Nazan Aksoy

Rönesans İngiltere'sinde Türkler

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

NAZAN AKSOY

Prof. Dr. Nazan Aksoy 1950 yılında İstanbul'da doğdu. 1969'da Alman Lisesi'ni, 1974'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Doktorasını 1982 yılında aynı bölümde verdikten sonra 1984-2001 yılları arasında Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde görev yapan Aksoy, 1997 yılından bu yana da İstanbul Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. *Iris Murdoch: Sanatı ve Felsefesi* (1989), *Rönesans İngiltere'sinde Türkler* (1990), *Batı ve Başkaları* (1996) adlı kitaplarının yanısıra Bülent Aksoy'la birlikte *Berna Moran'a Armağan: Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış* (1997) adlı kitabı yayına hazırladı.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

NAZAN AKSOY
RÖNESANS İNGİLTERE'SİNDE TÜRKLER

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 53
TARİH-SANAT 1

ISBN 975-6857-82-X

KAPAK P.C. COECKE VAN AELST'IN BRITISH MUSEUM'DA BULUNAN HALİÇ GRAVÜRÜNDEN AYRINTI (1553)

1. BASKI İSTANBUL, 1990, ÇAĞDAŞ YAYINLARI
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ'NDE
1. BASKI İSTANBUL, ŞUBAT 2004

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 28 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 217 28 62 - 216 22 22 / FAKS: 0212 347 10 11

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ
DÜZELTİ SALİT KIZILIRMAK
BASKI VE CİLT PROMAT MATBAACILIK A.Ş.
E-5 KARAYOLU ÜZERİ HARAMİDERE MEVKİİ AVCILAR 34840 İSTANBUL
TELEFON: 0212 690 63 63 / FAKS: 0212 690 63 73

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Aksoy, Nazan.
Rönesans İngiltere'sinde Türkler / Nazan Aksoy.
p. cm.
Includes bibliographical references.
ISBN 975-6857-82-x (pbk.)

1. Great Britain—Relations—Turkey. 2. Turkey—Relations—Great Britain.
3. English literature—Early modern, 1500-1700—History and criticism.
4. Turks in literature. I. Title.
PR151.T8 A37 2003

Nazan Aksoy

RÖNESANS İNGİLTERE'SİNDE TÜRKLER

Berna Moran'a

İçindekiler

vii İkinci Baskıya Önsöz
ix Önsöz
1 Giriş
11 16. Yüzyıla Kadar Hıristiyan Avrupa'nın Müslüman Doğu'ya Bakışı
21 16. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz İlişkileri
33 Kraliçe Elizabeth Çağında İngiltere'de Yayımlanan Tarih Kitaplarında Türkler
45 16. Yüzyılın Seyahatnameleri
65 16. Yüzyıl Edebiyatında Türkler ile İlgili Oyunlar
67 Marlowe'un Tamburlaine'i
69 Konu
72 Eleştirmenlerin Yaklaşımı
76 Oyunun Yapısı
79 Türklerin İşlevi
83 Tamburlaine'in İşlevi
84 Oyunun Kaynakları
94 Türk Kişiliği
95 Türklükteki Makyavelizm: *The Jew of Malta ile Selimus*
102 The Tragicall Reign of Selimus
104 *Soliman ile Perseda* ya da "Yüce Türk" ile "Hain Türk"
111 *Alphonsus, King of Arragon*
113 Ortaçağ'dan Rönesans'a Değişen Türk İmgesi
119 Kaynakça
125 Genel Dizin

İkinci Baskıya Önsöz

Rönesans İngiltere'sinde Türkler ilk defa 1990 yılında yayımlandı. Aradan geçen zaman içinde baskısı tükendi. Bilgi Üniversitesi kitabı yeniden yayımlamayı teklif edince memnun oldum, çünkü bu çalışmanın aydınlatmaya çalıştığı konular kanımca hâlâ güncelliğini koruyor. Avrupa'daki Türk imgesi, bugün toplumun hemen hemen bütün kesimlerinin üzerinde düşündüğü, tartıştığı bir konudur. Avrupalıların Türklerle ilişkileri çok uzun bir geçmişe dayanır, Batı hiç değilse Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana Türkleri tanımak istemiştir. Tarihçiler, seyahatname yazarları, Osmanlı'da gündelik hayatı, siyasi işleyişi, kültür ve sanat hayatını gözlemlemiş, incelemiş, Türklük konusunda günümüze kadar gelen birtakım görüşler oluşturulmasını sağlamışlardır. Tarihin çeşitli dönemlerinde Avrupa'nın Türklere karşı tutumu, Osmanlı'nın gücüne, kazandığı zaferlere bağlı değişmiş, Batı edebiyatında, tiyatrosunda Türk imgesi de aynı doğrultuda şekillenmiştir. Öte yandan her ülkenin Osmanlı Devleti ile kurduğu teke tek ilişkiler onların Türk imgesini oluşturmuş, hatta her ülkenin farklı kesimlerini temsil eden insanlar arasında aynı zaman diliminde farklı bakış açıları gelişmiştir. Dolayısıyla Avrupa tarihinde ve coğrafyasında

bütünsel bir Türk imgesinden söz etmek güçtür. Bu çeşitliliği kapsamlı araştırmalarla büyüteç altına almanın Batı'yla olan ilişkilerimizi değerlendirmede farklı bir bakış açısı sağlayacağına inanıyorum. 16. yüzyılda yazılmış Türkler ile ilgili oyunların anlamını tarihî açıdan yorumlama yönünde eleştirel bir yaklaşım çabasının ortaya konulduğu bu inceleme de bu yolda atılmış bir adım olarak görülmelidir.

Bu kitabın yayımlanmasında gösterdiği ilgi ve destek için İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'nın yönetmeni Fahri Aral'a ve baskı işlerini düzenleyen Hülya Hatipoğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

NAZAN AKSOY
Kabataş, Aralık 2003

Önsöz

Bu inceleme, İngiltere'de 16. yüzyılda yazılmış Türkler ile ilgili oyunların anlamını tarihi açıdan yorumlama yönünde eleştirel bir yaklaşım çabasıdır. İncelemenin amacı, başlangıçta, yalnızca, o döneme ait oyunların ele alınmasıyla sınırlıydı. Uygulanan yöntemin özelliği bu sınırı zorlamış ve sonuçta, çalışmanın çerçevesi genişlemiştir. Sözkonusu oyunları yazıldıkları çağın ufku içinde değerlendirebilmek için, 16. yüzyıla genel bir tarih bilgisiyle değil, daha kapsamlı bilgiler ışığında eğilme gereği duyulmuş ve asıl inceleme konusunun gösterdiği ihtiyaç ölçüsünde, dönemin arka planını yansıtan belli başlı kaynakların gözden geçirilmesinde yarar görülmüştür. Burada ileri sürülen eleştirel görüşün daha inandırıcı bir çerçeve içinde sunulmasına yardım edebileceği düşüncesi de, edebiyat dışı kaynaklara yönelinmesinde etkili olmuştur.

Konusu Osmanlı tarihinden alınmış ya da Türkler ile ilgili oyunlar, 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin resmî düzeyde başlamasından sonra yazılmaya başlamıştır. Bu olgu, iki ülke arasındaki ilişkilerin nasıl başladığı, diplomatik, siyasi, ticari alanlarda nasıl bir gelişme seyri gösterdiği konusunun gözönünde tu-

tulmasını gerektirmiştir. Öte yandan, din ve mezhep çatışmalarının zorlu savaşlara dönüşebildiği bir çağda, Hıristiyan bir ülke ile Müslüman bir ülke arasındaki ilişkilerin anlaşılmasında, din de önemli bir etmen olarak dikkate alınmış, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin Hıristiyanlık-Müslümanlık çatışması bağlamında nereye oturduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

O yüzyılda yazılan oyunların eleştirildiği bölümde, birinci ve ikinci bölümleriyle aslında iki ayrı oyun olan *Tamburlaine*'e ağırlık verilmiştir. Bunun başlıca nedeni, eserin, burada üzerinde durulan sorun açısından geniş malzeme sağlamasıdır. 16. yüzyılın, konusu Osmanlı tarihinden alınmış en önemli oyunu niteliğindeki eser, Türkler ile ilgili oyunlar yazılmasında da çığır açıcı bir rol oynamış, başka yazarlarca taklit edildiği bile olmuştur. Burada ele alınan oyunlar Türklerin işlevi ve Türk kişiliğinin özellikleri açısından incelendiği, bir başka deyişle, bu çalışmada dönemin Türkler ile ilgili oyunlarını tanıtmak gibi bir amaç güdülmediği için, oyun eleştirilerinin kapsamı da eserlerin konuya sağladığı malzemeyle sınırlı olmuştur.

Bu incelemenin ortaya çıkmasında Prof. Berna Moran'ın payı büyüktür. Türkler ile ilgili İngilizce yayınlar ve Türklük konulu oyunlar üzerinde uzun yıllar çalışmış olan, ama araştırmalarının tamamını yayımlamayan Prof. Moran, konuya ilişkin notlarından yararlanmama izin vermişti. Bundan başka, konunun sağlanması güç kaynaklarına ulaşmamda da bana yardımcı olmuştu. Beni bu alanda çalışmaya özendiren, araştırmam sırasında karşılaştığım sorunları benimle tartışan, öğrenciliğimden beri kendisinden çok şey öğrendiğim, değerli bilim adamı, yazar, hocam Berna Moran'a bu vesileyle teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ortaya çıkan incelemenin muhtemel eksiklikleri ya da kusurları ise hiç şüphesiz tamamen bana aittir.

Kabataş, Mart 1988

Giriş

Elizabeth çağında yazılmış oyunlar gözden geçirildiğinde, bu dönemin tiyatrosunda Osmanlı-Türk tarihine ve Türklere yönelik bir ilgi olduğu görülür. Bu ilgi o dönem tiyatrosunun belki ilk bakışta fark edilebilen özelliklerindendir. Öyleyken, günümüzde Elizabeth çağı tiyatrosunu ele alan yazarlar, eleştirmenler, edebiyat tarihçileri bu ilgi üzerinde pek durmazlar. 16. yüzyıl İngiliz edebiyatında Türkler konusuna ayrıntılı bir şekilde eğilen yazarların sayısı oldukça azdır; onlara göre de, Elizabeth çağı oyunlarındaki Türklere yönelik ilgi, hayatı olmayan, dramatik açıdan biçimsel bir özelliktedir.

16. yüzyıl, İngiltere'nin dış dünyaya açıldığı bir çağdır. İngiliz ticareti denizaşırı ülkelere yayılmakta, uzak ülkelerle kurulan ilişkiler İngiliz halkının dünyaya bakış ufkunu genişletmektedir. Bilinmezliklerle dolu, uzak ülkelere karşı uyanan ve gitgide kamçılanan bir merak sözkonusudur bu dönemde. Bu merak günün edebiyatında da kendini açıkça göstermektedir. Elizabeth çağı tiyatrosu, her şeyden önce, seyircisiyle güçlü bir bağ kuran bir sanat anlayışının ürünlerini yansıtır. Bu yüzden, hemen her kesimden seyircinin beklentilerini karşılama çabasından kaynaklanan zengin bir çeşitlilik, bir bütünlük görülür döne-

min oyunlarında. Yazılan oyunlardaki dramatik kuruluşun birer parçası durumundaki, şiirli, duygulu, dokunaklı sahneler, kelime oyunları, nükteli cinaslı sözler; inanılması güç, şaşırtıcı serüvenler, komedya, özellikle kaba komedya özellikleri; trajik sahneler; şarkılı, musikili, gürültülü bölümler; ulusal gururu okşayan ve yurtseverlik duyguları uyandıran hayli abartmalı konular vb. gibi ögelerin yanı sıra, kanlı serüvenler, cinayetler, şiddet gösterileri de sözkonusu bütünlüğün vazgeçilmez bir parçası gibidir. Bu sonuncu özellik dönemin tarihi konulu oyunlarında da görülür.

I. Elizabeth'ten önceki dönemleri savaşlar, taht kavgaları ve kanlı olaylarla geçen İngiliz tarihi, tarihi olayları da seyircinin beklentileri doğrultusunda işleyen oyun yazarlarına sayısız konu ve malzeme sağlamaktaydı. Öte yandan, geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi bu yüzyılda da ölüm cezalarının "halka ibret olsun" diye meydanlarda, açıkça infaz edilmesi, kesilmiş kafaların yollarda sergilenmesi bu tür dehşet verici sahneleri İngiliz halkı için olağanüstü, inanılmaz olaylar olmaktan çıkarmaktaydı. Bütün bu etmenler ise, şiddet ögesinin abartılarak sahneye getirilmesini gerektiriyordu.

Şiddet temasının seyirciyi heyecana sürükleyecek biçimde işlenmesi, korkunç, hattâ tüyler ürpertici sahneler yaratılması dönemin dramatik beklentilerinden biridir. İşte soruna sadece bu noktadan, oyunların biçimsel gerekleri açısından bakınca, Osmanlı-Türk tarihinin İngiliz tiyatrosu için pek çok malzeme verebileceği kolayca anlaşılabilir. Osmanlı tarihindeki taht kavgalarının yol açtığı kanlı olayların, padişah olmak amacıyla kardeşlerine savaş açan şehzadelerin, saltanatını sürdürmek için kardeşlerini ya da oğullarını boğdurtan sultanların hikâyeleri ve buna benzer malzemelerle Türklerin tiyatroda çok revaçta olan bir konuya gerçeklik ve inandırıcılık sağladıkları ileri sürülebilir.

16. yüzyıl edebiyatında Türkler konusuna eğilen birkaç yazardan biri olan J.Q. Adams, Türklerin Elizabeth dönemi tiyatrosundaki işlevi için şunları söylüyor:

> Elizabeth dönemi tiyatrosunda Türklerin ('Türk' kelimesini bütün Müslümanları da içine alan, genel anlamda kullanıyoruz) sahnede bu kadar çok aranmasının herhalde birtakım nedenleri olsa gerekir. Avrupa'nın sürekli olarak Türk tehdidiyle karşı karşıya kalması, Türk karakterine, Türk âdetlerine karşı aşırı bir merak yarattığından, Türkleri doğal olarak, tiyatro sahnesine getirmiştir. Ayrıca, bu durum, esmer yüzü, yadırgatıcı Doğulu giyimi kuşamıyla etkileyici bir sahne dekoru oluşturulmasına da yarıyordu; Türk, hainliği ve zalimliğiyle tanındığından en kanlı sahneleri bile inandırıcı kılıyor, putperest inancıyla bir Hıristiyan kahramanın karşısına konulduğunda da, Hıristiyanlık'a övgüler düzen dini vaızlar için fırsat yaratıyordu.[1]

Aynı konudaki doktora çalışmasında Warner Rice da şunları yazmıştır: "Hıristiyanların çoğu şüphesiz, bu dehşet saçan dinsizlerin sadece ezeli düşmanları değil, aynı zamanda, doğru yoldan ayrılmış insanlar olduklarında da birleşmiştir, bundan dolayı da, 'Türk' sözünü gaddarlık, hunharlık, kibir, şehvet, hile gibi kötülük simgesi benzeri sözlere karşılık olarak rahatça kullanmıştır."[2]

M.C. Bradbrook, Elizabeth dönemi tiyatrosunu anlamak için en iyi yolun bu tiyatroyu günümüzün değer ölçüleriyle değil, oluştuğu tarihi döneme övgü değer ölçüleriyle, o dönemin tavrı çerçevesinde araştırılması olduğunu belirttiği halde, Türkler ile ilgili en önemli oyun sayılabilecek, Christopher Marlowe'un *Tamburlaine*'i üzerinde dururken, Tamburlaine'in öbür rakipleri gibi Bajazeth'ın da oyun kahramanının gücünü kanıtlaması için gerekli bir araç olmaktan başka bir işlevi bulunmadığını ileri sürmüş, sonuçta, Türkler ile ilgili oyunlar konusundaki genel kanıdan uzaklaşmamıştır.[3]

Görüşleri aktarılan yazarların söylediklerinden anlaşılacağı gibi, Elizabeth çağı İngiliz tiyatrosunda Türklerin işlevi konusundaki yerleşik yargı, Türklerin "Doğu"yu, yani esrarengiz bir dünyayı temsil eden,

---

1 "Introduction", *The Turk*, s.xiv-xv.

2 (Anan) Orhan Burian, "Interest of the English in Turkey as reflected in the Literature of the Renaissance", *Oriens*, c.5, II, s.225.

3 Bkz. *Themes and Conventions of Elizabethan Tragedy*, s.138-140.

âdetleri, mizaçları, kıyafetleriyle dekoru tamamlamaya yarayan bir süsleme ögesi olarak, yani vazgeçilebilir bir yan öge olarak kullanıldığı yolundadır. Bu yargının bir başka yüzü de, sözkonusu dönemde Türk tiplerinin sahne için gerekli olumsuz değerleri, kötücül güçleri temsil etmek üzere seçildiğidir. 16. yüzyıl İngiliz edebiyatında Türkler konusuna eğilen iki Türk yazarı, Prof. Orhan Burian ile Prof. Hâmit Dereli'nin vardıkları sonucun da bu yargının ikinci yüzü, yani Türklerin daha çok kötülük simgesi olarak seçildiği doğrultusunda olduğu söylenebilir.[4]

Oysa Türkler bu dönem İngiliz edebiyatında, anılan yazarların görüşlerinde belirtilen işleve bu kadar kolayca indirgenemeyecek bir işlev görüyorlardı. Elizabeth çağı tiyatrosunda, özellikle 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarında İngiliz yazarlarının "Doğu"ya bakınca gördükleri şey Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Birçok tiyatro oyununun konusu Osmanlı tarihinden alınmış gerçek ya da hayal ürünü olaylardı. O dönemin en gözde yazarları konusu Türkler ile ilgili oyunlar yazmışlardır. Elizabeth çağı tiyatrosunun ölümsüz yazarı Shakespeare doğrudan doğruya Türkler ile ilgili bir oyun yazmamıştır ama, onun oyunlarında da Türklere ilişkin pek çok göndermeye rastlanır. Özellikle Marlowe'un *Tamburlaine* adlı oyunundan sonra Türkler ile ilgili oyunlarda bir patlama olmuştur. Tudor döneminin hemen her önemli yazarı konusu Türk tarihinden alınmış oyunlar yazmıştır. Bu patlamanın ilk ürünleri, Thomas Kyd'in *Soliman and Perseda* (1588), Robert Greene'nin *Alphonsus, King of Arragon* (1591), George Peele'in *The Turkish Mahomet and Hyrin the Faire Greek* (1594) adlı oyunları ile, yazarı bilinmeyen, 1594 tarihli, *The tragicall reign of Selimus* adlı eserdir. Bu yöneliş 17. yüzyıl başlarında iyice yaygınlaşmış ve yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.[5] Bu yaygınlık Osmanlı tarihine olan ilginin de bir sonucuydu. Samuel Chew, "ortalama bir öğrenim görmüş, ortalama bir zekâsı olan her İngiliz'in", o dönemde,

4 Bkz. Orhan Burian, *a.y.*; bkz. Hâmit Dereli, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, 1951.

5 17. yüzyılda yazılan, Türklük konulu oyunların bir listesi için bkz. Louis Wann, "The Oriental in Elizabethan Drama", *Modern Pihilology*, c.XII, 1915, s.439.

Osmanlı tarihinin çeşitli evrelerine ilişkin bir yığın olayı bildiğini ve Londra sahnelerinde bu olayları ayrıntılarıyla işleyen bir oyunu kolayca seyredebildiğini belirtmektedir.[6]

Elizabeth çağı tiyatrosunda Türkler ile Doğululara kaç oyunda yer verildiğini, oyunların türlerini ve yazıldığı yıllara göre dağılımını tespit eden bir çalışma var. Louis Wann "The Oriental in Elizabethan Drama" başlıklı makalesinde[7] 1579 ile 1642 yılları arasında, konusu Doğu toplumlarının tarihlerinden alınarak yazılan ya da Doğulu oyun kişilerine yer verilen 47 oyun üzerindeki araştırmasının sonuçlarını şöyle sıralıyor:

Mısırlılar	4 oyunda
Araplar	4 oyunda
Tatarlar	5 oyunda
Yahudiler	6 oyunda
İranlılar	8 oyunda
Doğulu Hıristiyanlar	12 oyunda
Mağripliler	18 oyunda
Avrupalı Hıristiyanlar	27 oyunda
Türkler	31 oyunda

Louis Wann'in incelemesinden öğrendiğimize göre, 1558-1642 yılları arasında Doğu ile ilgili 47 oyun yazılmış, ama bunların 13'ü günümüze ulaşamamıştır. 63 yıllık bir süre içinde yayımlanan oyunların yıllara göre dağılımı şöyledir:

I. 1579-1581	3 oyun (3 yılda)
II. 1586-1611	32 oyun (25 yılda)
III. 1619-1627	6 oyun (8 yılda)
IV. 1638-1642	5 oyun (4 yılda)
Tarihi bilinmeyen	1 oyun *Antonio of Ragusa*

6 *The Crescent and the Rose*, s.103-104, 1965.

7 Louis Wann, *a.y.*

Tabloda görüldüğü gibi, 1582-1611 yılları, Doğulu karakterlerin ve Doğu tarihinin en çok ilgi uyandırdığı dönemdir. Bu dönemin özelliği ise, İngiliz tiyatrosunun en parlak, en verimli çağlarından biri oluşundadır. Wann oyunların türlerini ve her türde kaç oyun yazıldığını da şöyle göstermiştir:

Tragedyalar	19 tane
Fetih konulu tarihi oyunlar	9 tane
Yolculuk ve serüven oyunları	7 tane
Trajikomedyalar	5 tane
Dramatik romanslar, vb.	4 tane
Türü bilinmeyenler	3 tane
	47 oyun

Wann, tablodaki oyunların çoğunun "ciddi" konulu eserler olduğuna dikkati çekmektedir. Sadece 4 oyun dramatik romans, komedya, mask gibi türlerde, hafif konulu oyunlardır. Yazarın bundan çıkardığı sonuç şudur: Elizabeth çağı oyun yazarları için Doğu, temelde, ciddi bir konudur.

Louis Wann'ın araştırmasında bir de oyun mekânlarının dağılımını gösteren bir tablo vardır. Yazar birçok eserde eylemin çeşitli mekânlarda yer almasından ötürü oyunların belli bir ülkede geçtiğini söylemenin zor, hattâ imkânsız olduğunu, bu yüzden de tablonun her oyundaki ana eylemin gözönünde tutulmasıyla ortaya çıkan "genel" bir tablo sayılması gerektiğini belirttikten sonra, hemen hepsi Akdeniz çevresinde yer alan ülke ve bölgelerin kaç eserde oyun mekânı olarak seçildiğini gösteriyor.

Türkiye'nin Avrupa kesimi	12 oyunda
Kuzey Afrika	6 oyunda
İtalya	6 oyunda
Küçük Asya	4 oyunda
İran	4 oyunda

İspanya	4 oyunda
Malta	2 oyunda
Kıbrıs	1 oyunda
Rodos	1 oyunda
Tataristan	1 oyunda
Arabistan	1 oyunda
Mısır	1 oyunda
Eylem sahnesi anlaşılamayanlar	4 oyun

Oyunların mekânları Türklerin işlevi açısından ilk bakışta çok dikkat çekici bir gösterge sayılmayabilir belki, ancak, Wann'ın da belirttiği gibi, Elizabeth çağı seyircisine tanıtılan ülkelerle o ülkelerin insanını yansıtması bakımından büsbütün önemsiz bir gösterge de değildir bu. Burada, Wann'ın söylediklerine belki şu eklenebilir: 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında sadece Trakya, Balkanlar, Macaristan değil, tabloda yer alan Küçük Asya, Kuzey Afrika, İran'ın bir bölümü, Kıbrıs, Rodos, Hicaz ve Mısır da Osmanlı toprakları içindeydi.

16. yüzyılda Doğu ya da Müslümanlık ile ilgili genel kaynaklardan kaçının Osmanlılar hakkında olduğu noktası da ilginçtir. Osmanlı Türkleri ile ilgili yayınların bir dökümünü çıkaran tarihçi von Hammer'in listesindeki genel kaynakların sayısı 3.176'dır.[8] Louis Wann bu kaynakların 1500-1640 yılları arasında basılanlarını gözönüne alarak, Elizabeth çağında bilinen kitap sayısının 1600'den fazla olduğunu tahmin etmektedir; yazarın araştırmasına göre, bunların çoğu tarih kitapları, bir bölümü de manzum hikâyelerdir. Öte yandan, Avrupa kıtası dışındaki toplumlar hakkında Batı Avrupa'da yayımlanmış kaynaklar üzerine bir araştırma daha hazırlamış olan Atkinson, 1480-1609 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Türkler konusunda yazılan kitapların yeni keşfedilen Amerika kıtası üzerine yazılan kitapların iki katı olduğunu göstermektedir.[9]

8 Louis Wann, *a.y.*'de Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen reiches*, vol.10, Pest, 1827.

9 (Anıldığı yer) Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi* II, s.81.

Elizabeth çağı tiyatrosunda Türkler konusuna yukarıda anılan yazarlarınkine göre çok farklı bir açıdan eğilen Wann araştırmasında şu sonuca varıyor: "Türkiye eylem sahnesinde en çok kendini gösteren ülke olduğundan, Türkler de tiyatro sahnesinde en sık karşılaşılan karakterlerdir. Aslında, Türkler Batılılardan da daha çok karşımıza çıkar, doğrusu, ilk bakışta sanıldığından daha çarpıcı bir durumdur bu; çünkü 'Batılı' sözü Avrupa'nın bütün Hıristiyan uluslarını kapsar, oysa Türk bu oyunlarda canlandırılan altı Doğu ırkından sadece biridir. Türklere yönelik ilginin başka herhangi bir Doğu ırkına olan ilgiden daha güçlü olduğu açıktır."

Öyleyse Elizabeth çağı oyunlarında yer alan, Türklük ile ilgili ögelerin bir aksesuar gibi görülmesinin haklı olmadığını düşündüren iki nokta vardır: Birincisi, Wann'ın gösterdiği gibi, Türk tiplerine yer veren oyunların hayli kabarık bir sayıya ulaşması; ikincisi, dönemin önde gelen yazarlarının konusu Osmanlı tarihinden alınmış oyunlar yazması. Buna bir üçüncü nokta eklenebilir: Oyunlardaki Türk tiplerinin ana eylemin taşıyıcısı görevini üstlenmeleri, birer figüran olmamalarıdır. Bu incelemede gösterilmek istenen şey de, Elizabeth çağı oyun yazarlarının Osmanlı tarihine gösterdikleri ilginin Türklerin sertlikleri, acımasızlıkları, kıyafetleri ve âdetleriyle ilginç bir dekor ögesi olmalarının ötesinde bir anlam taşıdığıdır. Türk tiplerinin gerçekten birer "kötülük" simgesi olarak mı kullanıldığı sorusunun cevabı da gene bu çerçeveye giren bir konudur. Ancak, incelemenin asıl konusunu o dönemin tarihi içinde düşünebilmek ve ilgili tiyatro ürünlerinin tarihi anlamına varabilmek için, oyunlara eğilmeden önce, bu eserleri kuşatan tarihi arka plana uzanmak gerekiyor. Bunun için, ilkin, Ortaçağ'da ve onu izleyen dönemdeki Hıristiyanlık-İslâmiyet ilişkileri ile, 16. yüzyılda kurulan Osmanlı Devleti-Avrupa ve Türk-İngiliz ilişkileri ele alınacak, daha sonra da, o dönemin Türkler hakkında bilgi veren, Türklük imgesini üreten ve besleyen çeşitli metinlerinin kapsamı, içeriği üzerinde durulacaktır. Bu bölümlerde cevabı aranacak başlıca sorular şunlar olacaktır: 16. yüzyılda ve öncesinde İngilizlerin Türklere ilişkin bilgileri nereden kaynaklanıyordu? O

dönemde İngilizler Osmanlı Devleti'ne ve Türklere hangi gözle bakıyorlardı?

Bu çalışmanın amacı, 16. yüzyıl İngiliz edebiyatında Türkler konusunu ele alırken, günümüzün, yüzyılımızın direttiği bakış açısının sınırlayıcılığından sıyrılarak, sorunu o dönemin tarihi ufku çerçevesinde yorumlamaktır. Böyle bir çaba, bugünkü görüşlerimizin geçersizliğini ilan etmek anlamına gelmemelidir; olsa olsa, geçmişi biraz eksik anladığımızı, bir de bugün ondan ne kadar uzak olduğumuzu ima edebilir. Bugün için geçerli görünen bir bakış açısı, bir gözlem, geçmişle aramıza giren mesafenin, gözlemciye, geçmişteki gözlemcilerinkine göre daha nesnel, daha üstün bir konum kazandırdığı konusuna dayanılarak, tek geçerli, tartışılmaz, mutlak bir yargı olarak gösterilemez. Geçmişi anlamak ve değerlendirmekte, yalnızca bugünün bilgileri ve ölçüleri değil, geçmişin bilgi ve ölçüleri de geçerli ve önemlidir.

16. Yüzyıla Kadar Hristiyan Avrupa'nın Müslüman Doğu'ya Bakışı

25.

Wie die Türcken Essen.

Wann die Türcken/ mit Weib vnd K
Wöllen essen/ vnd hungrig sindt
So sitzen sie rumb auff der Erden
Vnd haben darob kein beschwerden.

Bir Alman gravüründe "Bir Türk Yemeği" (1577).

Ortaçağ'da Hıristiyanların İslâmiyet hakkındaki bilgileri yok denecek kadar azdı. 11. yüzyıldan önceki dönemler ise Hıristiyanların İslâmiyet'i tanıma ve anlama sürecinin "Karanlık Çağlar"ıdır. R.W. Southern o dönemi "Cahillik (Ignorance) Dönemi" olarak nitèler.[1] Denebilir ki, Haçlı Seferleri'nin başlaması ile, Cluny rahibi Aziz Peter'in isteği üzerine 1142 yılında Ketton'lu Robert ile Dalmaçya'lı Hermann adlı iki astronomi bilginince Kur'an'ın Latinceye çevrilmesi,[2] bu bilgisizlik çağının geride bırakılmasında iki ayrı yönden birer dönüm noktası olmuştur. Haçlı Seferleri Hıristiyanların Müslüman dünyasını, Kur'an'ın Latinceye çevrilmesi de İslâm dinine ilişkin bilgileri içeren ana metni tanımaları yolunda bir başlangıçtı.

Daha önceki dönemlerde İslâmiyet hakkındaki bilgiler Kutsal Kitap'tan çıkarılıyor, Hz. Muhammed'i tanımak için dini kasidelere başvuruluyordu.[3] "İslâmiyet nasıl bir dindir?" -Daha doğrusu, "İslâmiyet bir din midir?" "Nereden kaynaklanmaktadır? Muhammed

---

1 R.W. Southern, *Western Views of Islam in the Middle Ages*, s.14.

2 Maxime Rodinson, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, s.24.

3 R. W. Southern, *a.y.*, s.26.

kimdir?.." O çağda bu gibi sorulara verilen cevaplar, Müslümanlığın, dünyevi hazlara, şiddete dayanan sahte bir din, Muhammed'in ise bir "anti-İsa" olduğu, böyle bir dinin de ancak "Şeytan'ın Zaferi" olarak görülebileceği yolundadır.[4] Bu inançların ortak noktası, Müslümanlığın, "anti-İsa" nitelemesinden yararlanılarak söylenirse, bir "anti-Hıristiyanlık" olarak yorumlanmasındadır. Çünkü Müslümanlık, Kutsal Kitap'ta anlatılan sapkınlıkların, lanetlenmiş işlerin, kötülüklerin, kısacası bir Hıristiyan için günah sayılan bütün edimlerin taşıyıcısı olarak tanımlanıyordu.[5] Batı'nın Doğu'ya bakışı ile Doğu'nun kendi niteliği arasındaki benzemezliklerin ilki Hıristiyanlığın İslâmiyet tanımında gözlenebilir; çünkü Ortaçağ Hıristiyanlığının Müslümanlığı bir çeşit dinsizlik olarak tanımlamasına karşılık, İslâm öğretisi Musevilik ile Hıristiyanlığı ayrı birer din olarak tanıyor, İslâm dinini bu iki tektanrılı dinin bir devamı olarak kabul ediyordu.

Nesnesini kendisinde olmayanla tanımlayarak onu karşıt bir güce dönüştüren bu tutumu yalnızca o döneme özgü bir şey saymamak gerekir. Müslümanlığı Hıristiyanlığa düşman bilen ve onu yok etmeyi amaçlayan bir sapkınlık dini olarak tanımlayan eğilim, Avrupa'da ulusallaşma sürecinin kendini hissettirmesine ve Reformasyon'a kadar, kökleri derinde kadim bir söylem halinde yüzyıllarca sürmüştür. Ulusallaşma ve Reformasyon da bu konuda, daha çok, "resmi" düzeyde gözlemlenebilen değişiklikler getirmiş, dini çevreler ile o çevrelerin etkisindeki toplum kesimlerinin Müslümanlık konusundaki inançları fazla değişmemiştir. Ulusallaşma süreci gelişip olgunlaştıktan sonra bile, aynı eğilim, milliyetçilik ve yurtseverlik duygularına eklemlenmiş olarak varlığını sürdürmüştür.

Ortaçağ Avrupa'sında bir Doğu merakı oluşmasının nedenleri dini kökenlidir. 11. yüzyıldan itibaren üç yüzyıl boyunca bu ilgi öncelikle Kutsal Topraklar'dan kaynaklanıyordu. Kutsal Kitap'ın haritasındaki ülkelerin Müslümanlardan kurtarılması ülküsü, genel kabul gören bir görüşe göre, Haçlı Seferleri'nin en önemli nedenidir. Do-

4 W. Montgomery Watt, *The Influence of Islam on Medieval Europe*, s.74-77.

5 Watt, *a.y.*

ğu'daki Müslüman devletlerin sınırlarını Batı'ya doğru genişletmeleri ise, Kutsal Topraklar'ın kurtarılmasının da ötesinde, elindeki toprakları koruyabilme kaygısı içindeki Hıristiyan Avrupa'nın gözünde Doğu'yu askeri yönden de hayati bir ilgi konusu haline getirmişti.

Haçlı Seferleri'nin bu bölümün konusu açısından önemli sonucu, İslâmiyet'e ilişkin görüşlere savaş yaşantılarına dayanan gözlemler eklenmesine yol açmasıdır. Yüzyıllarca süren seferler yalnızca Müslümanlık konusunda değil, daha geç aşamalarında, Osmanlı Devleti hakkında da bilgi edinilmesini sağladı. Böylece, Osmanlılar konusunda daha önce Bizans kaynaklarından derlenen bilgilerin yanında gözleme dayanan bilgiler de yer almaya başladı. Ne var ki, savaşan Hıristiyan askerlerin yurtlarına dönünce anlattıkları savaş anıları ve kahramanlık hikâyeleri ağızdan ağıza aktarıla aktarıla, zaten hayalgücüyle süslenmiş olan bu hikâyelerdeki hayal payı gitgide artmış, bunların Müslümanlık ve Doğu üzerine daha önce söylenenlerle karışmasıyla, bu konudaki esrarengizlik geniş ölçüde sürüp gitmiştir. Buna karşılık, Kur'an'ın çevrilmesinden sonra, İslâmiyet'e ilişkin tartışmaların niteliği bir ölçüde değişmiş, İslâmiyet'i teolojik bakımdan çürütme çabasına dönüşmüştür. Bununla birlikte, tartışmaların bir amacı da, Müslümanlığı eleştirerek Hıristiyanlığın konumunu yeniden güçlendirmekti.

İslâmiyet üzerindeki ilgi 14. yüzyıldan itibaren askeri alanda önemli bir ilerleme gösteren Osmanlı Devleti'ne yöneldi. Bu ilgi siyasi bir kaygının sonucuydu. Doğu'da güçlü bir devlet doğuyordu. Osmanlılar 14. yüzyılda Gelibolu üzerinden Avrupa'ya geçmişlerdi; I. Murad zamanında ise Balkan yarımadası bölüm bölüm Osmanlı egemenliğine girdi; nihayet, 15. yüzyılın ortalarında Bizans da Osmanlıların eline geçti. Ne var ki, Türklerin Batı'ya doğru ilerleyişi Yunanistan'ın kaybı ölçüsünde üzüntü yaratmamıştır. Kutsal Topraklar'dan kaynaklanan Doğu ilgisi, Rönesans çağında Eski Yunanistan'a kayıyordu. Hıristiyan Avrupa'nın karşısında genel olarak İslâm dünyası değil, onun temsilcisi olarak gördüğü Osmanlı Devleti vardır artık. Ancak, gözlerini Yunanistan'a çeviren Avrupa'nın orada gördüğü şeyin o zamanki Yunanistan ve Yunan halkıyla hiçbir ilişkisi yoktur. Bu görüşte, Osmanlı halkının Os-

manlı düzeniyle ilişkisi ya da Osmanlı Devleti'nin gerçek niteliği ve bir devlet olarak siyasi niyetleri ile Batı'nın ona atfettikleri arasındaki benzemezliklerin çarpıcı bir örneğiyle karşılaşırız. Bu, şöyle açıklanabilir.

Türklerin Batı'ya doğru ilerlemesi Avrupa'daki toplumsal ve iktisadi huzursuzluklarla aynı döneme rastlar. O dönemde, özellikle Balkanlar'da köylüler feodal beylerin boyunduruğu altında çok sıkıntı çekmekteydiler. Osmanlı yönetimine giren yerlerde, soydan geçen toprak sahipliğinin yerine kurulan tımarların sahipleri Osmanlı'ya sadık, devlete vergisini ödeyen, asker kökenli kişilerdi. Yeni yöneticilerin eski aristokratlar gibi lüks, savurgan bir yaşama biçimleri olmadığı için, bunlar halkı ezme yoluna gitmediler.[6] Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde, örneğin 14. yüzyılda Hıristiyanlara da birçok timar verilmiş, bu uygulama sonucunda Balkanlar'da Osmanlı düzeni yerleşmeye başlamıştı.[7] Üstelik, bölgenin Hıristiyan halkı dini bakımdan Osmanlı yönetiminde Latin Kilisesi'nin egemenliği altında olduğundan daha rahat ve serbestti.[8] Ankara Savaşı'ndan sonra yaşanan "Fetret Devri"nde bile, Anadolu'nun büyük bölümünde, düzenin bozulmasına karşılık, Balkanlar'daki Hıristiyanlar arasında herhangi bir hoşnutsuzluk görülmediği[9] gözönüne alınırsa, ülkenin Avrupa kesiminde yaşayan Hıristiyan halkın o dönemde Osmanlı düzeniyle çatışmadığı ortaya çıkar.

Balkanlar'da bu düzen yerine otururken, halk kesiminde, bölgenin ayrı dini inançlara bağlı insanları arasında da kendiliğinden gelişen bir kaynaşma süreci başlıyor, Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında, aynı ermişlere saygı göstermeye, ağaç, pınar, mağara gibi aynı doğal kutsal şeyleri kutsal bilmeye dayanan bir ortak kült, gündelik hayatta da aynı yaşantıları paylaşmaktan ileri gelen bir duygu ortaklığı oluşmaktaydı.[10] Gelgelelim, William Lithgow'un Doğu ülkelerine ilişkin izlenimlerini anlattığı, daha 1614'te yayımlanan seyahatnamesinde sözkonusu etti-

6 Dorothy Vaughan, *Europe and the Turk*, s.225.
7 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi* (1500-1914), s.32.
8 D. Vaughan, *a.y.*, s.27.
9 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* I, s.174-175.
10 D. Vaughan, *a.y.*, s.27.

ği Yunanistan, "öteki Yunanistan"dır; oranın halkı da Eski Yunanistan'da yaşadığının bilincinde olmadığı için suçlu bulunan bir halktır:

> Bütün Yunanistan'da (...) adından başka bu ülkenin parlaklığını dile getiren hiçbir şey bulamadım. Türklerin ve zamanın yıkıcılığı Antik Çağın bütün anıtlarının güzelliğini bozmuş. Burada namustan, şerefiyle yaşayan insandan eser yok. (...) Sadece, hapishanelere kapatılmış mahkûmlar ya da zalim, müstebit efendilere alışmış köleler var. Bu saygıdeğer ülkenin bozulmuş durumu işte böyle.[11]

Yunan halkının Eski Yunanlıların çocukları olduğu düşüncesi ile bu halkın Hıristiyanlığa inandığı gerçeği, sofu bir adam olduğu anlaşılan Lithgow'un zihninde kolayca birbirine eklemlenmiştir. İçiçe geçen kültürel ve dini önyargıların gözleme ağır bastığı bu tutum sadece Lithgow'un eserinde rastlanmayan, daha genel bir eğilimin de bir örneğidir. Oysa Osmanlıların Eski Yunanistan'ı fethetmiş olmak, antik uygarlığın yaratıldığı ülkeyi ellerinde bulundurmak gibi bir amaçları yoktu. Osmanlı'da "Eski Yunan" diye bir kavramın 19. yüzyılda bile oluşmadığı biliniyor. Osmanlı Devleti'nin temel niteliği ile Hıristiyan dünyanın ona bakışı arasındaki benzemezliklerin gene bu çerçevedeki bir başka yönü Türklerin Avrupa içlerine doğru ilerlemesiyle ilgili kaygılarda gözlenebilir. Hıristiyan Avrupa'nın gözünde, Osmanlılar İslâmiyet'in temsilcisi, misyoneri, sürükleyicisiydi. Ortaçağ kafasına göre Hz. Muhammed nasıl Hz. İsa'nın, İslâm dini de Hıristiyanlığın karşıtı idiyse, bunun bir uzantısı olarak Osmanlıların Batı'ya doğru ilerlemesi de bir "Müslüman Haçlı Seferleri" gibi görülüyordu. Gelgelelim, Prof. Orhan Burian'ın da belirttiği gibi, Türklerin sınırlarını gitgide genişletmelerinde, ülkeler fethederek İslâmiyet'i yayma dürtüsü ve güdüsü değil, tarihin gelmiş geçmiş en büyük devletini, en güçlü siyasi düzenini kurma tutkusu rol oynamıştır.[12] Çünkü Osmanlı Devleti öncelikle askeri bir temele dayanmaktaydı. Fetihler ülkenin savaşçı zümrelerine ganimetler,

---

11 *The Totall Discourse of the Rare Adventures and Painefull Peregrinations of Long Nineteene Yeares Travayles*, 1632, s.65.

12 "Interest of the English in Turkey".

devlete gelir kaynakları sağlıyordu. Avrupa ülkelerinde sürekli bir ordu bile bulunmadığı dönemlerde Osmanlı Devleti'nin her an sefere hazır bir ordu beslemesi savaşın bir iktisadi yatırım biçimi olarak Osmanlı düzeninde oynadığı hayati rolle ilgiliydi. Din ise bir bakıma, devletin varlığını koruması, geliştirmesi ve güçlendirmesi için gerekli olan fetihçiliği kamufle eden, deyiş yerindeyse, fetih ruhunu "yücelten" manevi bir güçtü. Dinin Osmanlı dünya görüşüne eklemlenişi içinde gördüğü bu "gizli" işlev o dönemdeki Avrupalı gözlemcilerin anlayabileceği bir şey değildi. Onlar, tam tersine, Osmanlı Devleti'ni İslâm öğretisinin cisimleşmiş bir gücü olarak alımlamışlardır. Hıristiyan dünyası dışındaki toplumların kendi özgül gerçekleri içinde kavranılmasını engelleyen bu yanılgı yüzünden, Osmanlı düzeninin çeşitli dinler ile mezhepleri tanıyan ve içinde barındıran bir siyasi anlayışa dayandığı olgusu bile değerlendirilememiştir. Üç dinin, Müslüman ya da Hıristiyan birçok mezhebin, çeşitli milliyetler ile etnik toplulukların birarada yaşadığı Osmanlı düzeni, bu özelliğiyle, Hıristiyan Avrupa'dan ayrıldığı gibi, Müslüman Arap devletlerinden de ayrılmaktaydı.

Aslında bütün bunlar günümüz tarihçisi için apaçık olgulardır. Niyazi Berkes'in Osmanlı Devleti'nin niteliği konusunda günümüz tarihçisinin yaklaşımı için iyi bir örnek oluşturan görüşlerini buraya almak, bir karşılaştırma imkânı verecektir:

> Batılı gözlemcilerin Hıristiyan olanları, Hıristiyanlık dışındaki toplumları onların dinleri ile tanımlama eğiliminde oldukları için Batı uygarlığına karşı her eylemi onların dininin bir gereği olduğunu sanırlar. (...) Osmanlı Devleti, ilk Arap devletleri gibi İslâm dininin yaratığı olarak kurulmuş olmaktan ziyade, siyasal bir güç haline geldikten sonra ve bu oluşma ile Hıristiyan devletlere karşı İslâm dininin yanını tutmuş olmanın ürünüdür. Osmanlı Devleti'ni kuran İlk Osmanoğullarının ve yanlarındakilerin Sünni, ortodoks Müslüman olduklarından bile şüphe eden tarihçiler vardır. Osmanlı Devleti'nin bir Halife Padişahlığı haline gelmesi kuruluşundan ancak iki yüzyıl sonra olmuştur. Bundan önce İstanbul'un alınışı ile Osmanlı Devleti bir dinler ve milliyetler topluluğu olan bir imparatorluk haline geldikten sonra hükmü altına aldığı milliyetleri zorla ya

> da inandırarak Müslümanlaştırmadığı için din ayırımı (Musevi, Rum, Katolik ayırımları gibi) siyasal terminolojide daima yaşamıştır. Bu durum, Hıristiyan devletlere Osmanlı rejiminin dinsel bir rejim olduğu sanısını vermiştir ki bu, gerçeğin tam tersini yansıtır. Çünkü gerçek bir dinsel rejimde devletin dininden başka bir dine tanınma hakkı verilmez. Bir iki istisna ile, Hıristiyan devletlerin egemen olduğu ülkelerde değil Müslümanlara ya da Musevilere, hattâ oradaki Hıristiyanlığın başka ya da yeni kollarından olan Hıristiyan halklara bile tanınma hakkı verilmemiştir. Avrupa'da bunun en ünlü örneği XVII. yüzyıl Fransa'sıdır.[13]

Berkes, bu yüzden, Osmanlı Devleti'nin "teokratik devlet" kavramıyla tanımlanmasını yetersiz ve yanlış bulur. Ona göre, teokratik düzenin en tipik örneği, devletin en üstün dini-siyasi otoritesi durumunda olan Papalar yönetimindeki Roma Katolik Papalık Devleti'dir. Yazar Osmanlı düzeninin neden teokratik sayılamayacağını da şöyle açıklar:

> Osmanlı Halife Padişahlığı rejiminde, teokratik rejimin tersine olarak, din maslahatı değil, devlet maslahatı başta gelir. Din adamları devlet maslahatının (...) görevlileridir. En üstün bir ruhani bir gövde, bir ruhban *corpus*'u değildirler. En üstün bir ruhani otorite makamı yoktur. Din adamları kendi aralarında İslâm dininin bekçisi, koruyucusu, hattâ halifesi oldukları inancını yaşatmış olmakla birlikte, gerçekte bu işte asla kendi başlarına olma yetkileri olmamıştır. Böyle bir yetkiyi ancak devlet gücü kendilerini eyleme ittiği zaman uygulayabilirlerdi. (...) Ulemanın devlet ve dünya işlerinde kendi başına yargı yürütmek istemesi devlet gücünün çok aşındığı zamanlarda olmuştur. Bir din devleti olarak *İslâm Devleti* ideolojisini yürütmek Osmanlı tarihinde hiç görülmemiştir. Ulemanın bir siyasal akım karşısında 'bu dinsel bir iştir; bir doktrin ya da ilahiyat işidir; devleti ilgilendirmez' dedikleri zaman da devlet adamları bunları hiç dinlememişlerdir.[14]

Günümüz tarihçisinin açıkça görebildiği bu yanılgı 16. yüzyılda da sürmüş olmakla birlikte, bu dönemde Osmanlı düzeni üzerine araş-

---

13 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.28-29.

14 Berkes, *a.y.*, s.24-25.

tırma değerinde çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Aslında bu yüzyıl, Osmanlı-Avrupa ilişkilerini Müslümanlık-Hıristiyanlık çatışması çerçevesinde gören dinci zihniyetin yerini daha akılcı yaklaşımlara bıraktığı bir dönemdir. Haçlı Seferleri'nin uzun vadede doğurduğu sonuçların da bunda büyük payı vardır. Denebilir ki, Haçlı Seferleri'nin nedenlerinden daha çok sonuçları önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu sonuçlardan biri Hıristiyan Avrupa'nın "Müslüman Doğu" hakkında biraz daha doğru fikirler edinmesidir. Daha önemli olan, bir başka sonucu ise, iktisadi nitelikteydi. Kutsal Topraklar'a kavuşma umuduyla harekete geçenler bu yorucu seferlerden paylarına düşen ganimetleri almışlardı; Doğu Akdeniz'e yayılan tüccar takımı Avrupa'daki feodal düzenin duruk yapısına ciddi bir hareketlilik getirmiş, birçok ülkede yabancı mallara olan talebi artırmıştı. Böylece, Haçlı Seferleri sonunda, Akdeniz, Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Doğu arasında işlek bir ticaret yolu durumuna gelmiştir.[15] Feodal yapının gitgide parçalanması ve burjuvalaşma sürecinin işlemeye başlaması da, bazı Avrupa ülkelerinde ulusallaşma eğilimlerini güçlendirmiştir. Bu süreç içinde Papalık resmi konumunu koruyamamakta, etki alanı gitgide daralmaktadır. Avrupa'da din birliği bozulmakta, tek tek monarşiler, prenslikler papalığın güçlenmesine yardım etmek yerine kendileri güçlenmeye çalışmaktadırlar. Reformasyon zemini açılmıştır. Bütün bu oluşum içinde, Osmanlı Devleti üzerine yeni bir Haçlı ordusu gönderme girişimleri daha 15. yüzyıl sonlarında sonuçsuz kalmıştı. Doğu'ya karşı yekpare bir Avrupa değil, ulusal çıkarların ön plana çıkmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal siyasetler oluşturmayı tercih eden ayrı ayrı devletler vardır artık. Böylece, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinde sürekli düşmanlığa dayalı yaklaşımı yerini daha esnek siyasetlere bırakır. 16. yüzyılda önce Fransa, sonra İngiltere Osmanlı Devleti'yle resmi düzeyde ilişkiler kurarlar. İngilizlerin Osmanlılarla gerçekten ilgilenmeleri de o dönemde başlar.

15 Leo Huberman, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, s.33.

16. Yüzyılda Osmanlı-İngiliz İlişkileri

Melchior Lorchs'un çizimiyle Kanunî Sultan Süleyman (1559) [British Museum].

Osmanlı Devleti'yle Avrupa ülkeleri arasında 15. yüzyılda kurulmaya başlayan ilişkiler 16. yüzyılda resmi bir nitelik kazanır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle ilişki kurması biraz gecikir. İki ülke arasındaki mesafenin uzaklığı, İngiltere'nin Kara Avrupa'sındaki siyasi olaylardan genellikle uzak kalması, öte yandan, Kraliçe I. Elizabeth dönemine kadar İngiltere'nin Akdeniz ticaretine kesin olarak giremeyişi sözkonusu gecikmenin başlıca nedenleridir. 16. yüzyıl ortalarında İngiltere'de ticaret hayatı gelişmeye başlayınca İngilizler dış pazarlara, öncelikle de Akdeniz'e açılma zorunluğunu duyarak, Akdeniz limanlarına, Osmanlı kıyılarına uzandılar. Bu gelişme I. Elizabeth döneminde gerçekleşmiştir. Akdeniz ticaretinin niteliğini köklü bir biçimde değiştirecek olan bu gelişmenin özelliklerini ve sonuçlarını daha iyi görebilmek için, Elizabeth öncesi İngiltere'nin ticari ilişkileri ile, Akdeniz'in bir ticaret yolu olarak o dönemdeki durumunu ele almak gerekir.

VIII. Henry zamanında (1509-1547), hattâ onu izleyen çeyrek yüzyılı aşkın bir zaman boyunca İngilizler Akdeniz ticaretine ortak olamamışlardı. 16. yüzyıl ortalarına kadar Akdeniz ticareti en çok İtalyan devletlerinin, özellikle Venedikliler ile Cenevizlilerin elindeydi;

15. yüzyıl başlarında (1403 ya da 1408'de)[1] varılan bir anlaşma gereğince, Batı Avrupa malları Venedik bandıralı gemilerle Doğu Akdeniz'e ulaştırılıyordu; 1536'da, Kanuni Sultan Süleyman zamanında aynı imtiyaz Fransızlara da tanındı. 1580'lere kadar İngiliz ticareti Venedik, Fransız, hattâ Hollanda ticaretinden bağımsız değildir. Venedik gemileri İngiliz limanlarına mal getirip götürmekteydi; 16. yüzyılın ortalarında ise İngilizlerin Akdeniz'le ilişkilerini sağlayan merkez, Hollanda'da Anvers Limanı'ydı. İngiltere'de üretimin ve dış ticaret potansiyelinin İngiliz ticaretinin bağımsızlaşmasını zorunlu kılacak ölçüde artmaması, gemiciliğin gelişmemesi, tüccarların korsanlarla mücadeleyi göze alamamaları, İngilizlerin uzun zaman Akdeniz'de bir ticari güç olarak sahneye çıkamamasının temel nedenleridir.

16. yüzyılın ikinci yarısı, Akdeniz ticaretine ortak olan ülkelerin içine düştüğü çıkmazın başlangıcıdır. Bu çıkmaza saplanılmasında, Akdeniz ülkeleri arasındaki çökertici savaşların payı büyüktür. Yüzyılın büyük bölümünü kaplayan, siyasi, ticari ve dini etmenlerin sürüklediği savaşlar bütün Avrupa'da ve Doğu Akdeniz'de şiddetli bir mal sıkıntısı yaratır, iktisadi hayatı, ticareti altüst eder. Akdeniz'e ve Akdeniz ticaretine egemen olmak isteyen bütün ülkeler, Venedikliler, İspanyollar, Portekizliler, Fransızlar, Osmanlılar, savaşları büyük kayıplarla kapatırlar. Ancak, çöküntünün belirgin sonuçları asıl 17. yüzyılda görülür.

Osmanlıların 16. yüzyılda Akdeniz'in en büyük gücü haline gelmeleri, Venediklilerin uğrak ve liman olarak kullandıkları Kıbrıs, Girit, Korfu gibi adaları zaptetmeleriyle, Akdeniz ticaretinde en çok payı olan Venedikliler ticaret etme imkânlarını geniş ölçüde yitirmeye başlarlar, adı geçen limanların kaybedilmesi Portekizlilerin Ümit Burnu yolunu keşfetmelerinden çok daha önemli bir darbe indirir Venediklilere; Batı Avrupa mallarını Doğu Akdeniz'e götüren, Doğu'nun baharatının ve öteki Hint mallarını Batı Avrupa'ya ulaştıran Venedik gemileri Kuzey Avrupa'ya -bu arada İngiltere'ye- uğrayamaz olur. 1562'de Fransa'da başlayan din savaşları yüzünden Fransızlar Akde-

1 A.N. Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s.1.

niz ticaretinden uzaklaşmak zorunda kalırlar. 1568'de Hollanda'nın İspanyol egemenliğine başkaldırmasıyla, Hollanda'nın ticari bağları kesintiye uğrar, bu durum Anvers Limanı'nı bir ticari uğrak olarak kullanan İngiliz deniz ticaretini olumsuz yönde etkiler; Osmanlı-İspanyol savaşları (1538-1581) yarım yüzyıl sürer, Akdeniz egemenliği için tutuşulan bu uzun, zorlu savaştan Osmanlılar da İspanyollar da büyük zararlarla çıkar: 1580'de Portekiz'in İspanya egemenliğine girerek bağımsızlığını kaybetmesi, öte yandan İspanya'nın da 1588'de İngiltere ile Hollanda'ya karşı savaşı kaybetmesi, Portekiz ticaretini büsbütün yok eder. Osmanlı-İran savaşları Avrupa ile Doğu Akdeniz arasındaki yolu keser, Akdeniz ticaretini durdurur.[2]

Savaşların getirdiği çöküntü bölgenin o zamana kadar kendine yeterli olan ticaret hayatını altüst eder. Akdeniz'de böylece büyük bir iktisadi boşluk doğar. Boşluğun doldurulması ihtiyacı duyulur. Akdeniz'e egemen olmak demek, bu ticaret yolunu ele geçiren ülkenin öteki Akdeniz ve Avrupa ülkelerine hem kendi mallarını hem de Uzakdoğu mallarını satma imkânını elde etmesi demektir. Bunu amaçlayan ülkenin de kesin olarak Osmanlı ülkesine yönelmesi gereklidir. 16. yüzyıl sonlarında Akdeniz'deki ticaret boşluğunu doldurmaya ve Akdeniz'de yeni tür egemenliğe talip olan ülkenin, İngiltere'nin yaptığı şey de budur.

İngiliz gezgini Fynes Moryson, 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyıl başlarında İngiltere'nin Doğu ticaretindeki yerini çok iyi anlamıştır. Moryson o yılların durumunu şöyle özetliyordu:

> Bu şehirde (Halep'te) büyük bir faaliyet var. Bütün Asya ve Doğu adalarının ürünleri ya buraya ya da Mısır'da Kahire'ye getiriliyor. Portekizliler Hindistan yolunu keşfetmeden önce o mallar yalnız bu iki şehirden sağlanırdı. Eskiden bu ticaret Venedik ile birkaç İtalyan şehrinin tekelindeydi. Ama bir süre sonra Hindistan ile ticarete başlayan Portekizliler bu malları ve çeşitli ürünleri, istedikleri fiyata Avrupa'ya taşımaya başladılar. Böylece İtalyanların tica-

2 Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi II*, s.74-93; Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları".

> reti büyük ölçüde daraldı. Fransa Kralı'nın Osmanlı Sultanı'yla anlaşmasından sonra Marsilya da bu ticarete katıldı. Günümüzde Kraliçe Elizabeth'in yönetiminde, Venedikli ve Fransız tacirlerin çok direnmesine rağmen, İngilizler de aynı imtiyazı elde etmeyi başardılar. Londra'daki 'Türkie Company' bu tür şirketlerin ilkiydi. Bu ticaretin sağladığı güvenlik ve kazançtan sessizce bol bol yararlandı.[3]

Savaşlar Akdeniz ticaretinin başlıca ortaklarını derin bir çıkmaza sürüklerken, Batı Avrupa yeni bir iktisadi ve siyasi oluşum içindedir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın başları Batı Avrupa'da, özellikle İngiltere'de feodal ilişkilerin tasfiyeye uğradığı bir süreçtir. Batı Avrupa ülkelerinin gerek siyasi iktisadı, gerekse devlet yönetim anlayışı değişmektedir. Osmanlı Devleti gibi, İspanya gibi, ülkeler fethederek ya da ülkeleri vergiye bağlayarak siyasi ve iktisadi güç kazanma dönemi kapanmaktadır. Şimdi asıl amaç ticari alanda etkili olmak, güç kazanmak, bunun için de kârlı alışverişlere girişmek, elde edilen kazancı ülkeye ve devlete aktarmaktır. Böylece merkantilizm hem bir siyasi iktisat, hem de bir devlet yönetim anlayışı olarak yürürlüğe girer. Merkantilizm bir tür devletçilik olduğundan, iktisadi hayatın yönlendirilmesinde devlete büyük iş düşüyordu. Bu yüzden, merkantilist devletler iktisadi hayatı sadece denetlemekle yetinmiyorlar, dış ticaret kuruluşlarına yardımcı, hattâ ortak bile oluyorlardı.[4]

İngiltere bu iktisadi öğretiyi ve onun gerektirdiği devlet siyasetini başarıyla uygulayan ilk ülkelerden biri, bu çeşit bir yapılanma için ise en hazırlıklı ülkeydi. Çünkü her şeyden önce bir ada olduğundan, Kara Avrupa'sındaki toprak mücadelelerinden genellikle uzak kalmış ve uzun savaşlarla öteki ülkeler kadar yorgun düşmemiş olmaktan yararlanarak iktisadi alanda güçlenme imkânı bulmuştu. Toplumda geniş çapta ticarete istekli kalabalık bir tüccar zümresi ortaya çıkmıştı. İngiliz tüccarı Venedikli, Fransız, Hollandalı tüccardan bağımsız olarak alışverişe girmek istiyordu. Ülkede üretim hacmi genişlemişti, özel-

3 *An Itinerary Containing His Ten Yeeres Travell*, c.II, s.60.
4 Berkes, *a.y.*, s.79.

likle dokuma sanayii bir atılım içindeydi; üretilen mallar azalan Akdeniz ticaretinde ya zaten ihtiyaç duyulan ya da kendi piyasasında kısa sürede talep yaratabilecek, daha ucuz, daha kaliteli mallardı, sözgelişi İngiliz yünlü kumaşı için Osmanlı piyasasında talep hazır durumdaydı.[5] İngiliz tüccarları büyük çaplı ticari girişimler için işbirliği de edebiliyorlardı; korsan tehlikesinden korunabilmek için gemileri filolar halinde sefere çıkarmak üzere örgütleniyorlar, 1592'den itibaren de, sermayelerini birleştirerek ortak hisseli şirketler kuruyorlardı. Bu ticari yayılma özlemi teknolojiyi de harekete geçirmişti; örneğin, gemicilik gelişiyor, denizaşırı ticarete elverişli gemiler inşa edilebiliyordu. Bütün bu hareketlilik İngiltere'de yeni bir bilinç, iktisadi ve aynı zamanda ulusal bir bilinç yaratıyordu; tüccar, çıkarlarının nerede olduğunu görüyor, halkın Müslümanlığa karşı geleneksel düşmanlık duyguları tüccar zümresi katında eski etkisini yitiriyordu.

* * *

İngiliz ticaret gemilerinin Doğu Akdeniz limanlarına uğramaları 1511'de başlar. 1511'den 1534'e kadar birçok İngiliz gemisi Kandiye, Sicilya, Rodos, Sakız, Kıbrıs, Trablusşam, Beyrut arasında sefere çıkar.[6] Yün, şayak gibi malların dışında, kurşun, çinko, kalay gibi, top sanayiinde kullanılan madenler de satarlar. Oysa savaş malzemesi imalinde kullanılan madenlerin Türklere satılması Papa tarafından yasaklanmış durumdaydı. Bununla birlikte, yüzyılın son çeyreğine kadar Akdeniz'deki İngiliz ticareti sürekli ve düzenli değildi.

1533'te Anthony Jenkinson adlı bir İngiliz tüccar ve gezgini Osmanlı ülkeleriyle ticari ilişki kurmak amacıyla ilk girişimde bulundu. 1553'te, İran'a gitmekte olan Kanuni Sultan Süleyman'dan Halep'te bir "ticaret müsaadenamesi" aldı. Kendisine verilen izin, Osmanlı Devleti'nin yönetimindeki iskelelerde gerekli gümrük resmini ödemek şartıyla şirketine serbestçe ticaret etme hakkını tanıyordu.[7] Ne var ki,

5 Berkes, *a.y.*, s.89.

6 Hakluyt, *The Principal Navigations* ... III, s.50-53.

7 Hakluyt, *a.y.*, c.III, s.36-38.

Pietro Batelli'nin *Vite Degl' Imparatori De' Turchi* (1599) adlı eserinde III. Murat.

bu, devlet desteğinden yoksun, kişisel bir girişim olduğundan, İngiltere'de bu imtiyazdan yararlanan olmadı. Alınan "müsaadename"ye devletin kayıtsız kalmasının nedeni, o sırada tahtta bulunan ve bir yıl sonra Katolikliği yeniden resmi din ilan edecek olan Kraliçe Mary Tudor'un Türklerle yakınlık kurulmasını uygun karşılamamasıydı. Jenkinson'ın girişimi, Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin kurulmasını sağlayamamasına rağmen, öncü bir girişim olarak 16. yüzyıl İngiliz iktisat tarihinde özel bir önem taşır.

1566-1581 yılları arasında İngiliz ticareti Rusya üzerinden İran'a yöneldi. Osmanlı iskeleleriyle İngiliz limanları arasındaki ticareti gene Venedik gemileri yürüttü. Bu dönemde, Venedik'in, Cenova'nın, Marsilya'nın İngiltere'yi Akdeniz ticaretine sokmak istememesinin yanı sıra, İngilizleri geniş çaplı ticaretten alıkoyan bir başka engel de Akdeniz'deki yaygın korsanlıktı. İngiltere ise hem Osmanlılarla ticari ilişkiler kurmak hem de Katolik Avrupa ülkeleriyle siyasi ilişkilerinin bozulmamasını istiyordu. Bu kararsızlık yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Kararsızlığı sona erdiren etmen, ticari çıkar bilinciydi. 1578'de Edward Osborne ile Richard Staper adlı iki büyük İngiliz tüccarı William Harborne adlı temsilcilerini İstanbul'a gönderirler.[8] Kısa bir süre sonra III. Murad ile I. Elizabeth arasındaki

8 Hakluyt, *a.y.*, c.III, s.51-51.

yazışmalarla resmi düzeyde de bir ilişki kurulur.[9] Harborne'un temasları, Venedikliler ile Fransızların ısrarlı itirazlarına rağmen, 1580'de ilk kapitülasyonun elde edilmesini sağlar. Anlaşmaya göre, Venediklilerle Fransızlar gibi İngilizlerden de % 5 gümrük resmi alınacaktı. Kapitülasyonlarla birlikte Türk-İngiliz ilişkileri başlamış oluyordu. Türk pazarının İngilizlere açılması üzerine Londra'lı tüccarlar "Levant Company" adlı bir şirket kurdular. 1581'de kuruluşu Kraliçe tarafından onaylanan şirket 1825 yılına kadar, 244 yıl Osmanlı ülkesindeki İngiliz ticari ilişkilerini yürüttü.

Kapitülasyonlar İngiltere'nin Türkiye'de sürekli elçi bulundurmaya başlamasıyla yürürlüğe girdi. Harborne 1582'de ilk resmi elçi olarak atandı. Onun elçiliğe atanmasından sonra Osmanlı-İngiliz ilişkileri gelişti; bunun bir sonucu olarak, öbür Avrupalı tüccarlardan % 5 gümrük resmi alınırken, 1584'ten itibaren İngilizlerden sadece % 3 alınmaya başladı. Bu dönemde Osmanlı ülkesi İngiltere'nin büyüyen dokuma sanayii için hazır bir piyasaydı. İran savaşları dokuma ürünleri için güçlü bir talep doğurmuştu. Neredeyse kesintisiz sürüp giden savaşlar yüzünden, savaş malzemesi imalinde kullanılan madenlere de Osmanlılar o sırada büyük ihtiyaç duyuyorlardı. Bundan başka, İngilizler Uzakdoğu mallarını Osmanlı şehirlerine getirip satabiliyorlar, bundan ikinci bir kazanç daha elde ediyorlardı. Öte yandan, Anadolu, pamuğu, ham ipeği, ipliğiyle de bir hammadde kaynağıydı onlar için. Bu kârlı piyasada İngiliz ticareti hızla genişledi. İngilizler, İstanbul'dan başka, İzmir, Halep, İskenderun, Kahire, Şam, Sakız, Kıbrıs, Kudüs gibi şehirlerde ticaret temsilcilikleri açtılar, buralarda oturan İngiliz tüccarlarının sayısı gitgide arttı. İki ülke arasındaki ticari alışverişin en dikkate değer sonuçlarından biri, ticari kazanç isteğinin eski dini bağnazlığı geri plana itmesiydi. Bunun en canlı örneği de savaş malzemesi imalinde kullanılan kurşun, kalay, çinko gibi madenlerin Türklere satılmasını yasaklayan Papalık'ın kararına rağmen, İngilizlerin bu tür madenleri Osmanlı ülkesine sokmaktan vazgeçmeye-

9 Hakluyt, *a.y.*, c.III, s.52.

rek, Katolik dünyasının bütün tepkilerini üzerlerine çekmeyi göze almalarıdır.

Harborne'un İstanbul'daki görevinin ticari amacı yanında, bir elçi olarak siyasi bir yönü de vardı. O dönemde İngiltere, İspanya ve Portekiz'le olan sorunlarını savaşarak, Fransa'yla olan sorunlarını da diplomatik yollardan çözmeye çalışıyordu. Bu şartlarda I. Elizabeth Osmanlı Devleti'nden yararlanmayı, onu kendi safına çekmeyi düşündü, İngilizlerin Protestan olması, o sırada Katoliklerle savaşması, öte yandan, Osmanlıların da yüzyıllardır Katoliklerle mücadele halinde olması iki ülkenin birbirine yaklaşmasını kolaylaştırabilirdi. İngilizler Osmanlı Devleti'nden yararlanmayı tasarlarken bu etmeni de hesap etmiş olmalıydılar. Ne var ki, ticari amaçlarına ulaşan İngiltere, Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımı görmedi. İspanyol donanması 1588'de İngiltere'ye doğru yola çıktığında, Osmanlı Devleti İran'la savaş halinde olduğundan İngiliz-İspanyol Savaşı'na katılamadı; oysa İngiltere, Osmanlı Devleti'nin o sırada başka bir devletle savaşa tutuşmasını önlemek için elinden gelen çabayı harcamıştı. Ancak, İngiltere "Yenilmez Armada" diye anılan İspanyol donanmasını ağır bir yenilgiye uğratarak büyük bir zafer kazanınca, Osmanlıların İngilizlere yardım edememesi Kraliçe'yi ancak sevindirmiş olabilirdi, çünkü İspanya'yı Müslümanların desteğiyle yenmiş olmak, kendisinin öteki Hıristiyan devletlerce eleştirilmesine yol açacaktı.[10]

Bununla birlikte, İngiltere, Osmanlı Devleti'yle siyasi ilişkiler kurma isteğinden vazgeçmemiş, Avrupa'da nüfuzunu yaymak amacıyla Osmanlılarla işbirliği etme niyetini belli etmiştir. Nitekim, ikinci elçisi Edward Barton zamanında (1588-1597) bir siyasi girişimde daha bulunmuştur. Hint Denizi'nde faaliyet gösteren İspanya'ya karşı bir donanma gönderilmesi için Osmanlı Devleti'ni teşvik etmiş (bu sefer de gerçekleşmemiştir), bu arada, Türkler ile İspanyollar arasında dostluk kurulmasına ya da bir ticaret anlaşması imzalanmasına engel olmaya çalışmıştır.[11]

10 Orhan Burian, "Interest of the English in Turkey ..."

11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, c.III, II. kısım, s.226.

Elçi Barton, Türkçeyi çok iyi bildiğinden, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin yönlendirilmesi ve gelişmesinde önemli bir rol oynadı. İngiltere'nin dostu Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk görevi üstlendi. 1593'te Nemçe Seferi sırasında Padişah'ın yanında gözlemci olarak bulundu, bu davranışı ona Türklerin sevgisini kazandırırken, Kraliçe Elizabeth'in öteki Hıristiyan Avrupa devletlerince şiddetle eleştirilmesine yol açtı, Barton ticari alanda da, Venediklilerle Fransızların düşmanlığını üstüne çekecek kadar görevinde başarılı oldu; İngilizlerin ek imtiyazlar kazanmasını sağladı.

1614'te İstanbul'a İngiliz büyükelçi olarak atanan Paul Pinder.

Türk-İngiliz ilişkileri III. Murad'dan sonra, III. Mehmed zamanında da artarak sürdü. 1601'de, İngiltere'ye verilen "Ahidname" yenilendi. O sırada, ölen Barton'ın yerine Henry Lello elçi atanmıştı. Lello da "Levant Company" adına bazı ticari imtiyazlar elde etti; 1601 Ahidnamesi'yle Hollandalı tüccarların İngiliz bandırası altında sefere çıkmalarını sağladı.[12]

O yıllarda İngiltere, Osmanlı Devleti'yle en yakın ilişkisi olan Avrupa devleti haline gelmişti. Ancak, Kraliçe I. Elizabeth'in ölümüyle iki devlet arasındaki ilişkiler eski canlılığını bir ölçüde kaybetti. Yeni Kral I. James Katoliklere karşı dostça bir siyaset gütmeye başlarken, Türklerle, ilişkilerin devamı konusunda kayıtsız davrandı. Bu siyaset, aynı zamanda, İngiltere'nin Katolik İspanya'ya dostluk çağrısıydı.

Özetlenirse, 16. yüzyılda İngiltere'de Türklere karşı tutumun değişmekte olduğu görülüyor. Bunda, iki ülke arasında resmi düzeyde ilişki kurulmasının büyük payı vardır. İngilizler Osmanlı Devleti'yle olan iktisadi, siyasi çıkarlarının bilincine varıyorlar. Ayrıca, Reformasyon hareketi dini açıdan daha yumuşak bir tavır takınılmasını sağlıyor, özellikle, Protestan İngiltere'de iktisadi çıkarları dini dogmalara ağır basmaya başlıyor. Türk tiplerine yer veren ya da konusunu Osmanlı tarihinden alan oyunlar da iki ülke arasında resmi düzeyde ilişkiler kurulmasından sonra yazılmıştır. Ancak, değişen çağla birlikte Türklere karşı tutumun da değişmekte olduğunu gösteren bütün bu gelişmelerin yazılı kaynaklara ne ölçüde ve nasıl yansıdığı sorusu daha özgül bir sorun olarak karşımıza çıkıyor. Bu yüzden, oyunların incelenmesine geçmeden önce, Türk-İngiliz ilişkilerinin ürünü olan öteki metinlerin genel yapısı ve içeriği ele alınacaktır.

12 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.y.*, s.227. Lello'nun elçiliği sırasındaki siyasi gözlemleri için bkz. *Lello'nun Muhtırası.*

Kraliçe ile Elizabeth Çağında İngiltere'de Yayımlanan Tarih Kitaplarında Türkler

Bir Hollandalı gravürcünün çizgileriyle Kraliçe Elizabeth (1592).

Öteki Avrupalılar gibi İngilizlerin de Türklerle Birinci Haçlı Seferi sırasında karşılaştıkları kabul edilir. Osmanlı döneminde ise, 1396'da Niğbolu'da, Macar Kralı Sigismund komutasındaki Haçlı ordusunda İngiliz askerlerinin de bulunduğu biliniyor; bu savaşa Lancaster kontu bin kişilik bir kuvvetle katılmıştı.[1] Bu karşılaşmaların yazılı kaynaklara, az da olsa yansıdığı düşünülebilir. Öte yandan, Ortaçağ romansları ile vakayinamelerinde de Türklerden söz edildiği görülür. Ama bu tür kaynaklarda "Türk" sözüyle kastedilenler, çoğu kez, "Doğulular", Müslümanlar, hattâ Araplardır. Bununla birlikte, belki daha uzak bir geçmişten kaynaklanan eski İngiliz folklorunda da şövalye ruhlu, dövüşken bir Türk tipine rastlanır.[2]

14. ve 15. yüzyıllarda Türklere ilişkin bilgilerin başlıca kaynaklarından biri Bizans tarihçileridir. Ancak, Bizans tarihçilerinin sözünü ettiği "Türk" artık Osmanlı'dır, dolayısıyla, kendi ülkelerini tehdit eden Osmanlılar hakkında Bizans tarihçilerinin fazla nesnel olamayacakları

---

1 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.III, s.224.

2 B. Moran, "İngiliz Edebiyatında Fatih Sultan Mehmed Hakkında Piyesler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.VIII, 1958.

tahmin edilebilir. Osmanlıların Hıristiyan dünyayla ilişkileri Bizanslılardan sonra daha çok İtalyanlarla sürdüğünden, Bizans'ın çöküşünden sonra Avrupa, Türkleri İtalyan tarihçiler aracılığıyla tanımaya başladı. Çünkü Türklerin Batı'ya doğru ilerlemesi, Kara Avrupa'sı dışındaki İngilizlerden önce öbür Avrupalıları Türklerle ilgilenmeye zorlamıştır. 16. yüzyılın sonlarına kadar, Türkler hakkında yayımlanan İngilizce kitaplar Latinceden, Fransızcadan çevirilerdi. Bu kitapların İngilizceye çevrilmesi Katolik Kilisesi'nin Müslümanlığa karşı aleyhte propagandalarının İngiltere'ye ister istemez taşınmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı tehdit eden bir güç haline gelmesi de bu propagandanın inandırıcılığını pekiştirmiştir. "Türk tehlikesi", bu yüzden, Kara Avrupa'sının hemen bütün ülkelerinde işlenen bir tema olmuştur. Ancak, İngiltere'nin bu konudaki tutumu öteki Avrupa ülkelerininkinden biraz farklıydı. Çünkü, her şeyden önce, Osmanlı yayılması İngiltere için daha uzak bir tehlikeydi. Nitekim, İngiltere'de Türklerle ilgili yayınlar oldukça geç başlamıştır. İngiliz yazarlarının konuya eğilmeleri Osmanlı Devleti'yle ilk resmi ilişkilerin kurulmasından sonradır; 16. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu yayınlarda Türklere biraz daha gerçekçi bir tutumla yaklaşıldığı söylenebilir. Ama Türklere yönelik ilk merakı uyandıran eserler çevirilerdir. Kraliçe I. Elizabeth'in tahtta bulunduğu yıllar bu merakın en yüksek derecesine çıktığı dönemdir.

Türklerle ilgili İngilizce yayınların bir bibliyografyasını hazırlayan Prof. Berna Moran bu alandaki eserleri konu ve içerikleri bakımından şöyle sınıflandırmıştır:

1- Muharebe haberleri veren kitapçıklar,

2- Türklerin tarihi, devlet teşkilâtı, yaşayışları ve inançları hakkında bilgi veren eserler,

3- Doğrudan doğruya Müslümanlık'la ilgili eserler,

4- Seyahatnameler,

5- Türklerle ilgili veya konusu Türk tarihinden alınmış tiyatro oyunları.[3]

---

3 *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, s.1.

Yukarıdaki sınıflandırmaya giren kaynaklar arasında, bu incelemenin çerçevesi açısından, tiyatro oyunlarından sonra, Türklerin tarihi, devlet örgütü, yaşayışları, inançları hakkında bilgi veren eserler ile seyahatnameler önem taşıyor. Müslümanlık ile ilgili eserlerin temel özellikleri daha önce kısaca ele alınmıştı.

Antoine Geuffroy'un İngiltere'de 1542'de yayımlanan *The order of the great Turckes Courte, of hys menne of warre, and of all hys conquests, with the summe of Mahumetes doctryne* adlı kitabı, Osmanlı Devleti üstüne geniş bilgi veren ilk İngilizce kaynaklardan biridir. Richard Grafton tarafından yayımlanan eser Fransızcadan çevrilmiştir. Yazar, Osmanlı sarayının düzeni, devlet kurumları, Türk ordusu ile o zamana kadarki savaşları üstüne bilgi vermekte, Osmanlıların yükselişini ordusunun sürekliliğine (o dönemde Avrupa ülkelerinde sürekli ordular bulunmuyordu) bağlamaktadır.[4]

Peter Ashton'ın 1546'da İtalyan tarihçi Paulus Giovius'un *Commentarii delle cose de Turchi* adlı eserinden çevirdiği *A Shorte treatise upon the Turkes Chronicles*, İngiltere'de uzunca bir süre Türkler konusunda temel bir başvuru kitabı niteliği taşımıştır. Eserde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadarki tarihi anlatılır; Türklerin savaş düzeni ile disiplini üzerinde durulur; vezirler, yeniçeriler, beylerbeyleri, sancakbeyleri, akıncılar üstüne bilgi verilir. Yazar bütün bu konularda bilgi verirken, bir yandan da Müslümanlık hakkındaki Ortaçağ'dan kalma yorumları olduğu gibi kullanır, ama bu arada, İslâmiyet'ten söz ederken aslında Osmanlıları düşündüğünü de açığa vurur, sözgelişi, Müslüman Timurlenk ile Müslüman Yıldırım Bayezıd arasındaki mücadeleyi ele alırken açıkça taraf tutar ve Bayezıd'ın yenilmesinden duyduğu sevinci uzun uzun anlatır. Öte yandan, bir başka savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı İran'ı tuttuğu

4 Bu eserin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Sultan Reşad Kitapları, No.541), *Brief* ve *description de la court du Grand Turc et ung sommaire du rigne des Othmans Avec ung abregé de leurs folles superstitions, ensemble Lorigine de cing empires yssuz de la secte Mehmet* (Paris, 1546) adlı Fransızca aslının gözden geçirilmesinde Türkolog Dr. Christopher Ferrard'ın yardımından yararlandım.

Pieter Coecke van Aelst'in bir gravüründen ayrıntı: Kanuni'nin Atmeydanı'nda bir geçit töreni (1553) [British Museum].

gibi, İran Şahı'na da bu hükümdarın Müslüman olmaması, hattâ Hıristiyanlığa yakınlık duyması gibi özellikler atfeder.[5] Yazarın Müslümanlığı kötülerken sözü hep Türklere getirmesi bu eserin altı çizilmesi gereken bir özelliğidir. Bu özellik daha sonraki tarihi kaynaklarda olduğu gibi edebi metinlerde de kendini gösterir. Bundan başka, Timurlenk-Bayezıd konusu bile başlıbaşına bir konu olarak 16. yüzyıl İngiliz tiyatrosunda Ashton'ın anlattığı biçimde işlenmiştir.

5 *A shorte treatise upon the Turkes Chronicles*, Edward Whitchurch, Londra, 1546. Bu eserin *Commentairii delle cose de Turchi* (1540) adlı İtalyanca aslının bir nüshası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Türk tarihiyle ilgili çeviri kaynaklarda konu genellikle herhangi bir biçimde sınırlandırılmadan, ne kadar bilgi toplanabilmişse tümü toplu olarak verilir. 1528'de Türklere tutsak düşerek on üç yıl tutsak olarak yaşayan Macar yazar Bartholomeus Georgievitz'in (öl.1560) *The ofspring of the house of Ottomano, and officers pertaining to the greate Turkes Court* adıyla İngilizce'ye çevrilen kitabı bu tür kaynaklar için iyi bir örnektir. Hugh Gaughe'un İngilizceye çevirdiği eserin üzerinde tarih yoktur. Zamanında hayli ilgi uyandıran ve birkaç kez basılan eser dört bölümden oluşmaktadır. I. bölümde, Osmanlı padişahları hakkında kısa bilgi verildikten sonra Türk ordusunun savaş düzeni ile devlet görevlilerinin rütbeleri açıklanır; II. bölümde camiler, imamlar, dua, namaz, Ramazan, sünnet, Kur'an, okullar, imaretler, kurban, vasiyetname, ölü gömme töreni, türbe, sultan, sancakbeyleri, paşalar, yeniçeriler, sipahiler, sultana bağlılık, Türklerin gücünü yıkma yolları, azebler, padişah çadırları, orduya erzak yetiştirme, savaşta disiplin, av, çiftlik, adalet, hukuk, çobanlar, Türkiye'de yaşayan hayvanlar, giyim kuşam, yiyecek, içecek, yemek yeme tarzı konuları; III. bölümde ise, tutsaklar, saltanat, kölelerin nasıl yetiştirildikleri, halkın elindeki kölelerin nasıl muamele gördükleri, nasıl satın alındıkları, kölelerin kaçma imkânları, cezaları, Rumlar ile Ermenilerin tutsaklara yardımı, Hıristiyanlardan alınan vergi konuları ele alınır. IV. bölümde de Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Mustafa'yı boğdurtması olayı ayrıntılarıyla anlatılır.[6]

Bu yapı daha birçok eserin bir modeli gibidir. Üzerinde durulan konular hep ortak konulardır. Her kitap bir başka kaynağın eksiğini tamamlar. Eserlerin düzenlenişinde gözlenen toplayıcı yapı Osmanlı Devleti ile toplumunu çok çeşitli düzeylerde tanıma ve tanıtmayı

6 Bu eserin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (sırasıyla, Sultan Reşad Kitapları, No.79; Anon. Kitaplar, No.3458), *Die origine imperii Turcarum, eorumque administratione et disiplina, breuia qunedam capita notationis loco collecta. Cui libellus de Turcarum moribus, collectus, à Bartholomeus Georgievitz, adjectus est. Cum prefatione reu reuerendi uiri D, Philippi Melantkinis* (Vitebergae, 1562) ve *De Turcarum Moribus Epitome* (Cenevre, 1629) adlı Latince nüshalarının gözden geçirilmesinde Türkolog Dr. Christopher Fernard'ın Latince bilgisinden yararlandım.

amaçlayan, geniş kapsamlı bir araştırma çabasının gerektirdiği bir biçim olarak görülebilir.

Yazarların bir bölümü, daha çok, Osmanlı yükselişinin nedenlerine eğilir. Bu yazarlardan birkaçının bu yöndeki görüşlerini kısaca aktarmak yerinde olur. Sebastian Munster *Straunge and Memorable Thinges*'de (1572) Türklerin başarısını devletlerine bağlılıkta, birlik bütünlük içinde olmalarında, güçlüklere dayanaklılıklarında arar.[7] Giovanni Botero, *The travellers breviat or an an historicall description of the most famous kingdomes in the world* (1601) adıyla İngilizceye çevrilen ve Elizabeth döneminde çok okunan *Relationi Universali* adlı eserinde, devletin sonsuz gelir kaynakları, ordunun çok iyi örgütlenmesi, çok kalabalık olması ve disiplini üzerinde durur.[8] 16. yüzyılın Türkler hakkındaki en ayrıntılı eserlerinden biri olan, ancak yazarı bilinmeyen *The policy of the Turkish Empire* (1597) adlı kitapta da, Türklerin ulaştığı başarının nedenlerini açıklamak amacıyla, dinleri, yönetim tarzları, disiplinleri, gelenek görenekleri ele alınır.[9]

Bazı eserlerde "Türk tehlikesi"nin fazla vurgulanması günümüzde bir abartma olarak görünebilir. Örneğin, Abraham Hartwell, 16. yüzyılda İstanbul'daki Venedik Konsolosluğu'nda görevli olan İtalyan hekimi Thomaso G. Minadoi'nin (1540-1615) dokuz bölümlük eserinden *The history of warres betweene the Turkes and the Persians* (1595) adıyla İngilizceye çevirdiği kitabın başındaki ithaf mektubunda, Türklerin geçen zaman içinde gitgide güçlenerek dev gibi, yenilmez bir devlet kurduklarını, buna karşılık Hıristiyanların aralarında bölünüp zayıfladıklarını, şimdi Doğu'ya, yani dünyanın yarısına hükmeden Türklerin, Tanrı Hıristiyanların imdadına yetişmezse, az zamanda Batı'ya da, yani bütün dünyaya hâkim olacağından korktuğunu yazar.[10] İngil-

7 Chew, s.107.

8 Chew, s.110; Moran, *Bibliyografya*, s.41.

9 Moran, s.34-35; Chew, s.443-444.

10 (Anan) B. Moran, "Sir Thomas Browne's Reading on the Turks", *Notes and Queries*, c.197, no.8, 30 Ağustos 1952. Hartwell'in anlatımındaki mecazlar Sir Philip Sidney'in mısralarında yankılanmıştır. Aradaki bağlantının görülebilmesi için Sidney mısraları ile Hartwell'in cümlesinin ilgili bölümünü İngilizce olarak buraya almak gerekiyor. "I feare greatly that the halfe Mo-

tere gibi Osmanlı Devleti'nin çok uzağındaki bir ülkede bile Türklerin bu kadar büyük bir tehlike gibi görünmesi dikkat çekicidir. 17. yüzyılda bile, Sir Thomas Browne (1605-1682), Türklerin Lehistan'a ve Baltık Denizi'ne çıkarak, bu deniz çevresindeki ulusların başına bela kesilmelerinin hâlâ mümkün olduğunu söyleyebiliyordu.[11]

16. yüzyılın ünlü ingiliz şairi Sir Philip Sidney.

Bazı eserler de, daha çok, Osmanlı Devleti'nin yükselişini durdurmak üzere çareler gösterme amacıyla kaleme alınmış gibidir. Gene Abraham Hartwell tarafından İngilizceye çevrilen *The Ottoman of Lazzaro Soranzo* (1603) adlı eserinde Lazzaro Soranzo, Kur'an'ın "safsataları"nı açığa çıkaran Arapça kitaplar yazdırılarak bunların Müslümanlar arasında yayılması, böylece toplumdaki din duygularının zayıflatılmasını önerir.[12] 16. yüzyıla ait bir dua kitabında da Türklerin Hıristiyanlaştırılması için çalışılması öğütlenir.[13] Rene de Lusing'in yazdığı, Sir John Finnet'in İngilizceye çevirdiği *The beginning, continuance and decay of states* (1616) adlı kitap

on which now ruleth, and raigneth almost over all the East, will grow to the full and breede such an Inunsiation as will utterly drowne all Christendom in the West" (Moran, *a.y.*); "Whether the Turkish moon minded be / To fill her horns this year on Christian coast" (Sir Philip Sidney, *Astrophel and Stella*, xxx).

11 *The Works of Sir Thomas Browne*, G.Keynes, Faber and Faber, c.5, 1931, s.126.

12 Chew, s.111; Moran, *Bibliyografya*, s.44.

13 Terence Spencer, "Turks and Trojans in the Renaissance", *Modern Language Review*, 47, no.3.

ise Türklerin tamamen yok edilmesi için gerek askeri, gerekse sivil alanda yapılabilecek şeyleri açıklayan bir strateji kitabı gibidir. Eserde Osmanlı Devleti'ni savaş alanlarında yenebilmek için tutulması gereken yollar anlatıldıktan sonra, toplumu içeriden zayıflatmak üzere akla gelebilecek pek çok fikir ortaya atılmıştır.[14] Buraya kadar kısaca üzerinde durulan çeviri kaynaklarda, araştırmaya dayanan tespitler yanında, aşırı sofuca akıl yürütmeler de bir alt söylem halinde yer alır; çoğu kez bağnazlığa varan dinci yorumlarda, İslâmiyet'in büyük bir siyasi güç haline gelmesi, Tanrı'nın Hıristiyanları günahlarından ve aralarındaki ayrılıklardan ötürü cezalandırma isteğine bağlanır.

Thomas Newton'ın 1575'de yayımlanan, *A notable historie of the Saracens* adlı kitabı, bu yüzyılın ilk önemli telif eserlerinden biri olduğu gibi, o zamana kadar Müslümanlık üstüne yazılmış en ayrıntılı incelemelerden de biridir. Kitabın ilk iki bölümünde "Sarasenler"in tarihi, son bölümünde de Osman Bey ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar olan tarihi anlatılır. Verilen bilgiler Avrupa tarihçilerinin eserlerinden alınmıştır. Yazar, Türklerin ancak bütün Hıristiyanların birleşmesiyle yenilebileceğini, Constantinople'un da bu şekilde kurtarılabileceğini ileri sürer.[15]

1603'te Türkler ve Türk tarihi hakkındaki en geniş kapsamlı iki telif eserden biri yayımlanır. *The generall histoire of the Turkes* adlı kitabın yazarı Richard Knolles eserini yıllar süren, çok uzun bir çalışma sonunda tamamlamıştı. Eserin en belirgin özelliği konuya ilişkin pek çok kaynaktan yararlanılmış olmasıdır. Bizans, İtalyan, Fransız, Alman tarihçilerinin kitaplarından alınan bilgilerin biraraya getirildiği eser, Türklerin tarihini Osmanlı öncesi dönemlerden başlayarak 16. yüzyılın sonuna kadar getirir. Yazar 1610'da yayımlanan ikinci baskı-

14 Moran, *a.y.*, s.45-46; Chew, s.115.

15 Bu eserin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan (Sultan Reşad Kitapları, No.538), *Caelii Augustuni Curionis Sarracenicae historiae libri tres, ab autore innumeris locis emendatiatqz exploti in quibus Sarracenorum, Turcarum Aegypti Sultanorum* (Basileae, 1568) başlıklı Latince aslının gözden geçirilmesinde Türkolog Dr. Christopher Ferrard'ın Latince bilgisinden yararlandım; 4n ve 6n'de anılan eserlerdeki bilgilere ulaşmakta da yardımını gördüğüm Dr. Ferrard'a bu katkısından dolayı teşekkür borçluyum.

da eseri genişletir. Knolles'ün ölümünden sonra kitap önce İngiltere'nin İstanbul elçiliği görevinde bulunan Sir Thomas Roe, sonra da Paul Rycaut tarafından genişletilerek tekrar tekrar basılır. Knolles'ün kitabı, sadece toplayıcı bir kaynak olmasından dolayı değil, yazıldığı dönemde "Hıristiyan okur"un (eserin başında yazar "Hıristiyan okur"a seslenme gereği duymuştur), daha sonraları da, "Doğu meraklı" içindeki okurun beklentilerine cevap vermesinden ötürü de hayli ilgi uyandırmışa benzer. Örneğin Lord Byron, eserden, Doğu konusundaki hayallerini besleyen bir kaynak olarak yararlandığını söylemiştir.[16] Buna karşılık, kitabı bir edebiyatçı gözüyle değil de, bir tarihçi gözüyle değerlendiren ünlü tarihçi Edward Gibbon ise, Knolles'ün taraflı davrandığını ve çok önemli bir konuda özgün bir eser çıkaramadığını yazmıştır.[17] Knolles tarihi günümüz bilgileri ve tarih anlayışına göre bilimsel bir değer taşımıyorsa da, çağının konuya yaklaşımını yansıtması açısından tarihi bir önem taşır.

Eserleriyle İngiliz deniz edebiyatında bir çığır açtığı, denizaşırı İngiliz sömürgeciliğinin de temellerini attığı düşünülen Richard Hakluyt'un (1552-1616) *The principal navigations and voiages, traffiques, and discoueries of the English nation* (1589) adlı kitabı, belgelere dayalı bir eser olduğu için, Osmanlı-İngiliz ilişkileri hakkında bu yüzyılın en dikkate değer çalışmasıdır. Önce 1589-1590'da tek cilt halinde yayımlanmış, daha sonra 1598-1600'de derlemelerle genişletilerek üç cilde çıkarılmıştır. İstanbul'a gelen İngilizlerin anıları, gözlem ve izlenimleri, başlıca seyahatnameler, iki ülke arasındaki ticari-siyasi ilişkilere dair belgeler, yazışmalar, kararlar, raporlar, İngilizlere verilen ticari imtiyazların metinleri, Osmanlı padişahları ile öteki Osmanlı ileri gelenlerine ait fermanlar, hükümler, tutum ile, gayrıresmi gözlem ve izlenimler eserin derlemelerle genişletilmiş biçiminde biraraya getirilmiştir.

Hakluyt, Türk-İngiliz ilişkilerine ilgi duymuş, hattâ kişisel olarak bu yolda çaba harcamış bir yazardır. Kitabının giriş bölümünde

16 Byron, *Works*, c.IX, 1832, s.141.

17 *The Decline and Fall of the Roman Empire*, The Modern Library, c.III, New York, s.640, 42n.

18 Hakluyt, c.I, s.1-5.

Türk-İngiliz ilişkilerini başlattığı için devlet sekreteri Sir Francis Walsingham'ı kutlar, bu ilişkinin kurulmasını Kraliçe Elizabeth'in uyguladığı dış siyasetin en başarılı işlerinden biri olarak nitelendirir.[18] Hakluyt, Türk-İngiliz ilişkilerinin önemini kavramış, ülkesinin Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasını gerçekçi bir açıdan değerlendirmiştir. Eseri bu özelliği dolayısıyla, Türkler hakkında o zamana kadar yazılmış bütün eserlerden ayrılır. Başka birçok yazarın Ortaçağ kafasından, dinci söylemlerden, "Haçlı ruhu"ndan kopamayan eserler vermesine karşılık, Hakluyt'un eseri gözlerini gerçek dünyaya çevirmiş, geleceğe bakan öncü bir yazarın çalışması olarak görünür.

16. Yüzyılın Seyahatnameleri

P. Coecke van Aelst'in bir gravüründe Galata'dan Halîç'in görünümü (1553) [Britisih Museum].

Ortaçağ Avrupa'sında Türkler ve Müslümanlarla ilgili en önemli kaynak seyahatnamelerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılarla ticari ve diplomatik ilişkiler kurulmasına kadarki dönemlerin seyahatnameleri hac için Kudüs'e gidip dönenlerin eserleridir. Bu eserlerin yazarları Osmanlı ülkelerine de uğradıkları halde, gördükleri yerleri ve orada yaşayan halkı tanıma ve tanıtma yolunda herhangi bir merak duymamışlar, Müslümanlık ve Doğu konusunda zihinlerine önceden yerleşmiş olan fikirler için kanıtlar aramışlardır adeta. Seyahatnameler arasında Ortaçağ'da en yaygın biçimde okunmuş olanı, Jean de Bourgogne'nun *Travels of Sir John Mandeville* adlı kitabıdır.[1] Kudüs'e gidecek olanlar için bir rehber niteliğindeki eserin İngiltere'de gördüğü ilgi Ortaçağ'dan sonra Elizabeth döneminde de eksilmeden sürmüştür.

Aslı Fransızca olan ve 1377'de İngilizceye çevrilen kitapta anlatılan olaylar, izlenimler, Şövalye Sir John Mandeville'in Anadolu'yu, İran'ı, Arabistan'ı, Filistin'i, Mısır'ı, Çin'i, yani hemen hemen bütün

1 *The Book of Sir John Mandeville, Early Travels in Palestine*'de, yayına hazırlayan Thomas Wright, MDCCCXLVIII, s.127-282.

Doğu ülkelerini kapsayan yolculuklarının bir ürünüymüşçesine sunulmuştur. Oysa çeşitli kaynaklarda anlatılanların biraraya getirilmesiyle oluşan eserin tamamı değilse bile büyük bir bölümü gerçek bir seyahatname değildir.

Ortaçağ seyahatnameleri yarı dini/ahlâki, yarı edebi/masalımsı bir özellik taşır. Bu metinlerin masalımsı yönü, Jean de Bourgogne'nun başlıca kaynaklarından biri olarak gösterilen rahip Odoricus'un bir vadiyle ilgili şu tasvirinde açıkça görülür: "Bir sürü insan ceseti gördüm, sözü edilen vadide binbir türlü güzel, tatlı sesler işittim, tatlı nağmelerin musikisini dinledim. (...) Öyle şaşırdım ki! Bu vadiye kim girerse ossaat ölür, hiç kimse oradan sağ çıkamazmış..."[2] Metnin kalıcılığını sağlayan da, o bilinmeyen dünyanın masalımsı bir dille anlatılması olsa gerektir. Buna benzer tasvirler, korku verici, garip hikâyeler bütün bir Elizabeth çağı edebiyatına yansıyan popüler hayalgücünü beslemiş, o dönem edebiyatının en yaygın esrarengiz imgelerini sağlamıştır.

Ortaçağ seyahatname edebiyatının en önemli ürünlerinden biri şüphesiz, Marco Polo'nun eseridir.[3] Marco Polo araştırmalarını bilimsel bir tutumla yürütmüş, gördüklerini ve duyduklarını dürüstçe aktarmıştır. Anlattığı birçok şeyin gerçeğe uygun olduğu da biliniyor. Zaten bu yüzden, eseri seyahatname üslubuyla yazıldığı halde, zamanında pek ilgi uyandırmamış, değeri ve önemi ancak Rönesans'tan sonra anlaşılabilmiştir. Öyleyken, o da okurun hayalgücünü kamçılayan, yer yer masalımsı bir anlatıma kaymaktan kurtulamamıştır. Aslında bu tür bir anlatım birbirini üreten, hattâ tekrarlayan bir eylem biçimidir seyahatnamelerde. Chew, Marco Polo'nun Lop Çölü'nü esrarlı bir dille tasvir ettiği bölümün, kendisinden birkaç yüzyıl sonra Sebastian Munster tarafından neredeyse aynı kelimelerle tekrarlandığına dikkati çekmektedir.[4]

16. yüzyılda bir İngiliz tarafından yazılmış ilk seyahatnamelerden biri Andrew Borde'un *The first boke of the Introduction of*

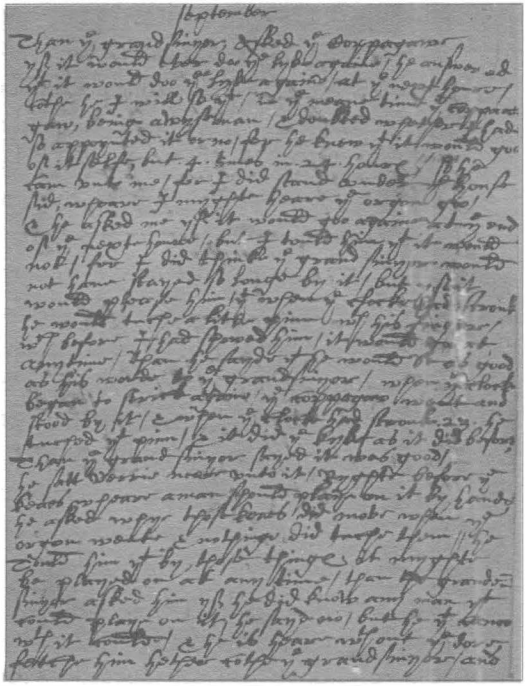
---

2 (Anan) Chew, *a.y.*, s.9; aynı tasviri Mandeville'de de okuruz, bkz. *The Book of Sir John Mandeville*, s.268.

3 *The Book of Sir Marco Polo*, çeviren ve yayına hazırlayan Sir Henry Yule, 3. baskı, 1929.

4 *A.y.*, s.10.

Knowledge adlı kitabıdır.[5] 1548'de yayımlanan eserin sadece bir bölümü Türklere ayrılmıştır. Yazar Kudüs'e kadarki yolculuğunu anlattığı kitabında, Türklerin zaptettikleri ülkeleri sıralar, Türk dili ile Türk parasından kısaca söz eder.

Thomas Dallam'ın British Museum'da elyazmasının bulunduğu seyahatnamesinden III. Mehmed'le ilgili satırların bulunduğu bir sayfa.

Asıl önemli seyahatnameler yüzyılın ikinci yarısında yazılmıştır. Bu dönemde Osmanlı ülkesine ilk gelenler, tacirler, şirket temsilcileri, resmi ya da yarı resmi görevler üstlenmiş elçilerdir. Gelenlerin hemen hepsi, sorumlu oldukları makamlara ve kuruluşlara yazdıkları resmi ya da ticari raporların yanı sıra, Osmanlıların devlet düzeni ve toplum hayatı üstüne pek çok şey yazmışlar, duyup gördüklerini, bunlara ilişkin düşünce ve izlenimlerini anlatmışlardır.

Seyahatname edebiyatı çerçevesindeki eserlerde karşılaşılan bilgilerin sağlık derecesi çeşitli yönlerden tartışılabilir, tartışılmıştır. Başka bir dine inanan, gezdiği ülkeninkinden farklı bir kültür içinde yetişen bir yabancı gözlemcinin kendi ortamında geçerli, kökleşmiş inanç ve kanılardan sıyrılamadığı durumlarda, gezilen ülke bir tanıma konusu olmaktan çıkar, ama yazarın gözlem gücü kişisel, ulusal, dini önyargılara ve saplantılara ağır bastığı ölçüde de, gezginlerin yazdıklarından, belki başka hiçbir kaynakta bulunamayacak değerde bilgiler elde

5 *The first boke of the Introduction of Knowledge*, yayına hazırlayan F.J. Furnivall, E.E. T.S. Extra Series X, 1870.

edilebilir. Bu zaaf ile bu değer seyahatnamelerde çok kere içiçedir. Bundan dolayı karmaşık ve çelişik bir yapısı olan seyahatname türündeki eserlerde anlatılanlar, çeşitli yönlerden ele alınıp değerlendirilebilecek bir özellik gösterir. Böyle bir metin türüne iki yönden yaklaşılabilir: Eseri tek, özgül bir düzeyde, örneğin bir araştırmacının uzmanlık dalına giren konular bakımından incelemek; ikincisi metnin karmaşık yapısı içindeki yönlendirici çabayı, yazarın konu karşısındaki tavrını kavramaya çalışmak. Birincisi metnin içerdiği özel bilgilere, ikincisi ise geneline yönelmeyi gerektirir. Bu incelemenin kapsamı açısından, genele, bütüne bakmak önem taşıyor. Doğrudan doğruya seyahatname edebiyatına giren eserlerin yanısıra, Türkiye'ye gelen tacirlerin, elçilerin, elçilik görevlilerinin bıraktıkları, en geniş anlamıyla "seyahatname" diye tanımlanan kaynaklarda ele alınan konuları genel çizgileriyle gözden geçirerek bu eserlerin geneline yaklaşmak mümkün.

Bu yüzyılda hac gibi dini bir amaç dışında Osmanlı ülkesine gelen ilk İngilizlerden biri Anthony Jenkinson'dur. Jenkinson 1553'te ticaret için Halep'te bulunduğu sırada, İran'a hareket etmekte olan Kanuni Sultan Süleyman'ın Halep'e girişini gördü.[6] Jenkinson'ın Rusya, İran ve Türkiye'deki yolculukları İngilizlerin Akdeniz ve Ortadoğu ticaretinde bağımsız bir güç durumuna yükselme yolundaki ilk önemli girişimlerinden biridir. Seyahatnamesinde, bu üç ülke dışında, İtalya, İspanya, Cezayir, Tunus, Kıbrıs ve Girit'teki incelemelerini, Avrupa-İran ticaret yolunun İngilizlere açılmasını sağlamak üzere İran Şahı ile görüşmelerini, Halep'e girişinde Kanuni için düzenlenen törenleri, Kanuni'ye başkaldıran oğlu Şehzade Bayezıd'ın İran'a sığınmasıyla sonuçlanan iç siyasi kavgaları, bu olayla ilgili olarak Osmanlı elçisinin İran'a gelişini, İran'la varılan barış antlaşmasını anlatmıştır.[7]

Yüzyılın son çeyreğinde ülkesinin diplomatik temsilciliği yanında ticari alanda da önemli görevler üstlenen ve Osmanlı-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişmesi için yoğun çaba harcayan William Harborne, seyahatnamesinde, Osmanlı devlet örgütü ve saray düzenine ilişkin göz-

6 Hakluyt, c.III, s.36-38.
7 Hakluyt, c.III, s.101-115.

lemlerini, kendisi ve heyeti için sarayda düzenlenen törenleri ve verilen yemeği, Sultan'a sunduğu değerli hediyeleri, İstanbul'un tarihi anıtlarını yazışmaları, İngilizlerin o dönemdeki ticari faaliyetlerini anlattı.[8]

III. Mehmed'in bir gravürü Dominicus Custos tarafından yapılmış.

Harborne'den aynı görevi devralan Edward Barton, Türkçe bildiği için saray çevresinde yakınlık gördü. III. Mehmed'le birlikte Eğri Seferi'ne katılmış olması Katolik Avrupa'nın İngiltere'ye tepkisine yol açarken, Osmanlı ileri gelenleri katındaki saygınlığını artırdı. Eğri Seferi sırasında tuttuğu notlar, Osmanlı ordusunun sayısal gücü hakkında verdiği ayrıntılı bilgiler önemli bir belge niteliğindedir. Barton, III. Murad'ın ölümü ile III. Mehmed'in tahta çıkışı dolayısıyla düzenlenen tören ve şenlikler ile, bu iki padişahın kişilik ve mizaçları hakkında da geniş malûmat içeren mektuplar göndermişti. Richard Wrag adlı bir tüccar tarafından kaleme alınan seyahatnamesinde, elçi kabul törenlerini, İstanbul'un anıtlarını anlatmış, saraya sunduğu armağanların listesini vermiştir.[9]

Dönemin bir başka seyahatname yazarı olan John Sanderson, daha sonra "Levant Company" diye anılan "Turkie Company"de ça-

8 Hakluyt, *gösterilen yerler*; ayrıca, Paul Wittek, "The Turkish Documents in Hakluyt's Voyages" ve "The Dictionary of National Biography", *Bulletin of the Institude of Historical research*, c.XIX, no.57, Kasım 1942.

9 Hakluyt, c.IV, s.1-18; ayrıca, "The Dictionary of National biography", *a.y.*

lışmak üzere 1584'te İstanbul'a geldi. Diplomatik alanda da görevler üstlendi. İstanbul'da uzun zaman kaldığından, saray ve çevresini tanıma, devlet yönetimi, saray görevlileri, zamanın siyasi olayları üstüne bilgi edinme imkânı buldu. III. Murad'ın ölümü, III. Mehmed'in tahta çıkınca on yedi kardeşini öldürtmesi, Eğri Seferi öncesinde ve Padişah'ın İstanbul'a dönüşünde düzenlenen törenler, yeniçeri, sipahi ayaklanmaları, şehirdeki idamlar, seyahatnamesinde[10] anlatılan başlıca olaylardır. Sanderson Osmanlı devlet görevlilerine ilişkin gözlemlerini anlatırken devlet kademelerindeki rüşvet olaylarına da yer vermiştir.

16. yüzyıl seyahatnameleri konusunda bir inceleme yayımlayan Tülay Reyhanlı'nın British Library'de gördüğü bir raporda da III. Mehmed döneminin siyasi durumuna ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır. Levant Company tüccarlarından biri olan Humphrey Conisby tarafından hazırlanan raporda, yazarın verdiği bilgiye göre, ordunun savaş yöntemleri, ordu ile donanmanın o dönemdeki gücü, timar sistemi, Sultan III. Mehmed'in mizacı ve fiziği, para değerleri, zamanın ileri gelen paşaları üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmaktadır.[11]

Fynes Moryson'ın seyahatnamesi[12] buraya kadar anılanlardan ayrı bir özellik taşır. Moryson ne tüccar ne de diplomattı; amacı dünyayı, bu arada Türkiye'yi görmek, tanımaktı. Ciddi bir gezginde bulunması gereken nitelikleri de taşıyordu; iyi bir öğrenim görmüş, Cambridge Üniversitesi'nde okumuştu. İtalyanca, Fransızca, Almanca'dan başka Latinceyi de çok iyi derecede biliyordu. Seyahatnamesi hem bilgili bir gözlemcinin hem de ticari, resmi yükümlülükleri bulunmayan bir gezginin elinden çıkmış bir eser niteliğindedir. Osmanlı Devleti'nin siyaseti, devlet örgütü, savaş tekniği, Osmanlı ülkelerinin coğrafi durumu, doğa zenginlikleri, dönemin önemli siyasi olayları, saray görevlileri ve aylıkları, ticaret hayatı, din, anıtlar, kiliseler, harabeler, türbeler, evler, bedesten, yiyecekler, giyim kuşam tarzları bu eserin başlıca konularıdır. Birçok

10 *The Travels of John Sanderson in the Levant* (1584-1602), with his *Autobiography and Selections from his Correspondence*, yayına hazırlayan Sir William Foster, Hakluyt Society, 1931.

11 *Ingiliz Gezginlerine Göre 16. Yüzyılda İstanbul'da Hayat*, 1983, s.26-27.

12 *Shakespeare's Europe*, 2. baskı, New York, 1967.

alanda geniş bilgi verilmiş, pek çok konuya ve olaya değinilmiştir. Tam bir merak ve araştırma ürünü olan seyahatname, 16. yüzyıl İngiliz edebiyatının da en ilgi çekici eserlerinden biri sayılmaktadır.

Thomas Dallam'ın seyahatnamesi bu dönemin herkesçe zevkle okunmuş olan bir eseridir.[13] Dallam, Kraliçe Elizabeth'in III. Mehmed'e armağan ettiği orgun yapımcısı olarak İstanbul'a gelmiş ve orgu Padişah'a sunmuştur. Armağanın Sultan'a sunulmasından bir gün önce elçi Henry Lello'nun Dallam'ı yüklendiği sorumluluk dolayısıyla uyarmak üzere kendisine söyledikleri bir bakıma İngiltere'nin o dönemde Osmanlı Devleti karşısındaki tutumunu, Hıristiyan bir kraliçenin Müslüman bir hükümdara armağan göndermesinin elçilikçe nasıl karşılandığını, elçilik heyeti ile Dallam'ın huzura çıkmadan önceki psikolojilerini de açıklamaktadır. Lello'nun dikkat çekici birçok şey içeren konuşmasını uzunluğuna rağmen buraya almak durum hakkında daha canlı bir fikir verecektir:

Thomas Dallam'ın yapımını üstlenip Kraliçe Elizabeth adına III. Mehmed'e armağan ettiği orgun 20 Ekim 1860'ta *The Illustrated News of London*'da yayınlanan orijinaline sadık kalınarak çizilmiş resmi.

13 *Early Voyages and Travels in the Levant*, yayına hazırlayan T. Bent, 1913.

Buraya alel'ade bir hükümdara veya krala değil, dünyanın kuvvetli bir devlet reisine lütufkâr Kraliçe'mizden bir hediye ile gelmiş bulunuyorsunuz. Bu hediye bir Hıristiyan hükümdara gönderilmiş olsaydı, sizin için daha iyi olurdu. Zira o zaman zahmetlerinize mukabil büyük bir mükâfat almanız muhakkaktı. Ama şimdi bu kıymetli hediyeyi kime getirdiğinizi düşünmeniz lazımdır. Bu şahıs bir Hıristiyan olmadığı gibi bütün Hıristiyanların da büyük bir düşmanıdır. Biz olalım, başka Hıristiyanlar olsun, kendine bir hediye getirdi mi bunu ya vazife ya korku yahut kendisinden bir lütuf beklediğimizden dolayı yaptığımızı zanneder. Şimdiye kadar hediye getirmiş olan hiçbir Hıristiyan'a mükâfat verdiği asla görülmemiştir. Bunun için siz de kendisinden bir şey beklememelisiniz. Uzun, yorucu olan ve aynı zamanda canınızı tehlikeye koyarak yapmış olduğunuz seyahatiniz mukabilinde azıcık olsun kendisini görmeye hak kazandığınızı sanırsınız. Fakat bunu da beklemeyin; memleketimizin itibarı uğrunda, yarın bir elçi sıfatıyla hem kendine söylemek istediğiniz şeylerin arzedilmesi hem de hediyenin takdim olunması için ne büyük hazırlıklar yaptığımızı hâlâ da yapmakta olduğumuzu görüyorsunuz. Biz bu kabul merasimine Büyük Senyör'ün el öpme töreni deriz, ama yarın sarayın kapısına gelince atımdan aşağı indirilerek üstüm başım arandıktan sonra iki adam ellerimi vücuduma yapışık olarak tutmak suretiyle Büyük Senyör'ün huzuruna götürüleceğim. Orada dizini yahut yenini öpeceğim. Kâğıtlarımı kapıcıya teslim ettikten sonra kendisini gözden kaybedinceye kadar gene arka arka giderek hemen dışarı çıkarılacağım. Sırtımı bir kere bile kendisine çevirmemeliyim. Yoksa başım kesilir. Bunları size söylemeyi faydalı buldum. Artık bu hususta önceden malûmat vermedim diye bana kabahat bulmazsınız. Vazifenizde sakın dikkatsiz davranmayın. Zira o gün Büyük Senyör'ü memnun edecek olursanız memlekete döndüğünüz zaman tacirlerimiz size minnettar kalacaklardır. Bundan sonra ne olacağı beni alâkadar etmez, fakat ilk görüşte hediye hoşuna gitmez veya çalgı Büyük Senyör'e önce bildirilmiş olan şeyleri yapmazsa o vakit onu söktürür, ayağı altında çiğner. İşte o zaman hiçbir dileğimiz yerine getirilmez. Hem de asıl vazifemiz boşa gider.[14]

14 *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, çev. Hâmit Dereli, s.106-116.

Dallam'ın seyahatnamesinde, bir de, Avrupalı'nın "Eski Yunan" merakı konusunda bir fikir veren bir olay anlatılır. Dallam'ın bindiği gemi Çanakkale Boğazı'ndan geçerken, Dallam ile birkaç arkadaşı karaya çıkarak Troya harabelerini görmeye giderler. Dallam yanında bulundurduğu bir çekiçle, orada gördüğü bir mermer sütunu kırar, hatıra olarak ülkesine götürür. Prof. Orhan Burian, antik anıtların parça parça Avrupa'ya taşınması sürecinin tarihte belki de ilk kez bu olayla başlamış olabileceğini düşünür.[15] Oysa Troya harabeleri ancak 19. yüzyılda, Alman arkeolog Heinrich Schliemann (1822-1890) tarafından ortaya çıkarıldığından, Dallum ile arkadaşlarının harabelere eriştiklerine herhalde pek ihtimal verilemez. Bununla birlikte, yüksek kültürün, Rönesans kültürünün halktan bir İngilize ulaşabileceğini gösteren bu hikâye gene de dikkate değerdir. Onun dışında, Dallam'ın, sarayın çeşitli bölümleri üstüne verdiği bilgiler ile hareme ilişkin gözlemleri de hayli ilginçtir.

Thomas Dallam'ın orgunun I. Ahmed döneminde tahribine ilişkin belge.

Bütün bu seyahatnamelerin içeriği ve ele aldığı konular gözden geçirildiğinde hemen dikkati çeken nokta, verilen bilgiler ve anlatılan

15 "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, c.XV, 1951.

ırttenbach'ın *Architectura Novalis* (1629) adlı kitabından "Carmesale" ya da "Caramuzzal" diye adlandırdığı aramürsel gemisi.

gözlemlerin kapsamıdır. Bu bilgi ve gözlemlerin bileşkesi geniş bir Türkiye panoraması çizer. Gezginler için Türkler ciddi bir ilgi konusudur. Bu seyahatnamelerin yazıldığı yıllarda İngiltere'de tarihçiler ile edebiyatçılar da aynı konuya ilgiyle eğiliyorlardı. Bu ortak ilginin bir sonucu olarak, seyahatnameler ile Türk tarihine ilişkin eserler arasıında, konuyu dağıtarak ele almak bakımından belirgin bir yapı paralelliği dikkati çeker. Her iki alanın yazarları da konularını sınırlandırmazlar, birbirlerinin alanlarına sarkarak çok yönlü bir Türkiye manzarası çizmeye çalışırlar.

Seyahatname yazarlarının dikkati en çok Osmanlı askeri sistemi üzerinde toplanmıştır. Hemen hepsi Osmanlı ordusunun yapısı, savaş düzeni, askeri üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuşlar, Osmanlı askeri sisteminin Avrupa'ya örnek olması gerektiğini yazmışlardır. Osmanlı devlet ve toplum düzeni, saray örgütü ve Türklerin dini, bütün yazarların ortak konularındandır. Yazarlar, birer gezgin olarak, fizik-

sel ve tarihi çevre ile, halkın yaşayışına ilişkin canlı gözlem ve izlenimlerini de uzun uzun anlatmışlardır. Seyahatnamelerin bir başka önemli yönü İngilizler ile Osmanlılar arasındaki ticari, resmi ilişkilerin açtığı bir zeminin ürünü olması gereken ilgi konularını yansıtmasıdır. Pek çok yazar Osmanlı ülkelerindeki İngiliz ticareti konusuna yer vermiş, gözlemlerini yazmıştır. Resmi ya da ticari yükümlülükleri bulunmayan yazarlar bile bu alana ilgi duymuşlardır. O dönemde İngiliz hakkında kökleşmekte olan ulusal duyguların seyahatnamelere yansıması bu eserlerde farkedilen bir başka gerçektir. Hemen her yazar, gözlemlerini yazmakla ülkesine bir hizmette bulunduğunu hissettiren bir dil kullanır ya da bunu açık açık söyler.

Bu yüzyılın seyahatnamelerini çeşitli yönlerden inceleyen Tülay Reyhanlı sözkonusu kaynakların "resmi" yönünü açıklarken şunları yazmaktadır:

> Seyahatnameler, genel anlamda, bir yabancı gözlemcinin bir ülkede gördüğü olayları ve izlenimlerini anlatan, resmi niteliği olmayan eserlerdir. Fakat, 15. yüzyıldan itibaren Osmanlıların, Avrupa'nın siyaset hayatında yer almaya başlamasıyla, özellikle Türkiye'de herhangi bir nedenle bulunanların yazdıkları ve resimledikleri ayrı bir önem kazanmış ve giderek bunlar daha bilinçli bir biçimde ele alınmışlardır. Bu tür seyahatnameler, bir yolculuk hikâyesi olmaktan çok, geniş ölçüde, Osmanlı Devleti'nin aslı, sultanları, Türklerin din ve devlet görüşleri, gelenekleri, günlük yaşamları ve mimari çevreleri üzerine merakla eğilen bir çeşit araştırma türü olarak gelişmişlerdir. Seyahatname yazarlarının bir kısmı (. .) diplomattı. Çoğu da, Türkiye'ye gizli ajan olarak gönderilmiş, elçilikteki memuriyetleri dışında bir işle görevlendirilmişlerdir ve birinci elden haber toplamak için, sarayda, haremde adamları vardı. Bu yüzden, devleti ve ülkeyi daha yakından tanıma imkânı bulmuşlardır.[16]

Sonuç olarak 16. yüzyılda ve 17. yüzyıl başlarında, Türkiye ve Türkiye hakkındaki İngiliz görüşü öncelikle seyahatnamelerde izlene-

16 Reyhanlı, s.91.

bilir. Bu kaynaklar, Ortaçağ seyahatnamelerinden farklı olarak, Osmanlı ülkesine gelen ya da uğrayanların canlı gözlemlerine dayandığı için, Türkler hakkında, Ortaçağ'dakilerle karşılaştırılmayacak ölçüde geniş, ayrıntılı ve gerçekçi bilgiler edinilmesini sağlamıştır. "Seyahatname" adı altında burada birarada ele alınan eserleri yazan İngilizlerin büyük çoğunluğu sorumluluk yüklenmiş ya da iyi yetişmiş kişilerdi, bu bakımdan, resmi ya da ticari ilginin ve gezgin merakının yazarları daha gerçekçi olmaya yönelttiği söylenebilir. Bununla birlikte, Türkler ve Müslümanlık hakkındaki, Rönesans dönemi seyahatnamelerinde izlenebilen İngiliz görüşü kendi içinde tutarlı bir birlik gösermeyen bir gerçekçiliktedir. Bunun İngiliz ortamı dışından kaynaklanan birtakım nesnel nedenleri vardır.

Bunlardan birincisi, Müslümanlık konusundaki Protestan tavrının, bazı şartlarda Roma Katolik Kilisesi (ve Latin kaynakları) ile dikkate değer bir biçimde çelişmesidir. Roma Katolik propagandası İslâmiyet'e karşı çıkarken, Luther ile Calvin Protestanlığı'na da karşı çıkıyor, hattâ kimi Katolikler Protestanlığı Müslümanlıkla, yani "sapkınlık"la bir tutabiliyorlardı. Buna karşılık, Luther başlangıçta, Hıristiyanları günahlarından ötürü cezalandırmak üzere Türklerin bu dünyaya gönderildiğine inandığından, onlara karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesi düşüncesinden yana olmamış, ancak Kanuni Sultan Süleyman 1529'da Viyana'ya doğru yürümeye karar verince, onlarla savaşmak gerektiğini kabul edebilmişti.[17] Luther'in Türklere ilişkin bu oldukça kararsız tutumunun doğurduğu çelişki kimi Protestan kaynaklarına da yansımış, Müslümanlığın bazı bakımlardan Katolikliğe tercih edildiği bile olmuştur.[18] Şüphesiz bu, Protestan-Katolik mücadelesinin kızıştığı bir sürecin ürünüydü; yoksa, Protestan yazarlar Müslümanlığa ilişkin düşüncelerini açıklarken bu dinin bir sapkınlık olduğu yolundaki anlayıştan vazgeçmiş olmuyorlardı. Bununla birlikte, genel olarak bakıldığında, Protestan yazarlar İslâmiyet karşısında Katolikler kadar düş-

17 Chew, s.101.

18 Müslümanlığı Katolikliğe tercih eden Protestan bir yazar olan Joannes Boemus ve eseri hakkında bilgi için bkz. Berna Moran, *Bibliyografya*, s.18-19.

manca tavır takınmamışlar, ona daha bir hoşgörüyle yaklaşmışlar, zaman zaman da İslâm dininde buldukları olumlu özellikleri belirtmekten geri durmamışlardır.

Türkler ve Müslümanlık hakkındaki İngiliz görüşünün tutarlı bir bütünlüğe varamamasına yol açan ikinci etmen, İngilizlerin siyasi çıkarları ile dini duyguları arasındaki çatışmadır. İngiltere'nin Katolik dünya ile mücadelesinde zaman zaman Osmanlı desteğine ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkmıştır bu çatışma. İngiliz-İspanyol Savaşı'nda Osmanlıların bir donanmayla İngiltere'ye destek vermesinin sözkonusu olduğu yıllarda Osmanlı-İran Savaşı sürmekteydi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yardım edebilmesi için de İran Savaşı'nın bitmesi gerekiyordu. O sırada İngiltere'nin İstanbul elçisi olan William Harborne'un bu iki savaş konusundaki tavrı değil ama, düşünce ve duyguları siyasi çıkar ile dini bağnazlığın çatışmasına çok canlı bir örnek olarak anılabilir. Harborne o günlerde yolladığı resmi mektuplardan birinde, Türkler için İran'la savaşın Hıristiyan devletlerle tutuştukları savaşlardan daha yıpratıcı olduğunu sevinerek belirttikten sonra, "Tanrı bu zorluklarını devam ettirsin, zira onların sıkıntıları bizim için sevinç kaynağıdır," diye yazmasına rağmen,[19] bir elçi olarak, Osmanlı-İran Savaşı'nın sona erdirilmesi için çaba harcamaktaydı.

Üçüncü etmen, İngiliz ticaretinin Akdeniz'de vazgeçilmez çıkarları olduğu bilinci ile dini bağnazlık arasındaki çelişkidir. Sonunda ticaret uğruna hoşgörüsüzlük bir yana bırakılmıştır ama, bu kez de, savaş malzemesi imalinde kullanılan bazı madenleri Türklere sattıkları için Katolik dünyayı karşılarında bulmuştur İngilizler.

Dördüncü etmen, Türkler ve Türkiye ile ilgili İngilizce metinler arasındaki çelişkidir. Bu dönemde, bir yanda, diplomatik, ticari görevlerde ya da doğrudan doğruya bir gezgin olarak Türkiye'ye gelenlerin bıraktıkları seyahatnameler, resmi, ticari yazışmalar ve raporlar, mektuplar, notlar, öte yanda, İngilizceye çevrilen ya da telif eser olarak yazılan, Türk tarihiyle ilgili kitaplar. Bir başka deyişle, İngiltere'nin Tür-

19 (Anan) Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, s.93.

kiye'yi kendi gözleriyle tanıma sürecine girdiği bir dönemde metropoldeki İngilizler, Türkleri ve Türkiye'yi tanımak için İtalyan ve Fransız kaynaklarına, yani tek tek Avrupa ülkelerinin Türkiye konusunda henüz ulusal bir tavır ve siyaset geliştirmediği daha eski bir dönemin kaynaklarına başvuruyorlardı. Protestan İngiltere'nin eski Katolik tutumu benimsemesi demekti bu aynı zamanda.

Özellikleri açıklanan bu karmaşık durumun doğurduğu çelişkilerin bir sonucu olarak Rönesans döneminde Türkiye ve Türkler hakkındaki İngiliz görüşünün bir tavır birliği göstermediği yargısına varılması, Avrupalıların Türkleri hep tek yönlü bir görüşle ve çoğu zaman olumsuz bir imgeyle yansıttıkları yolundaki kanının doğru sayılamayacağı düşüncesini de doğal olarak içinde taşımaktadır. Yalnız İngiliz kaynakları için değil, bütün Avrupa kaynakları için de öteden beri sözkonusu edilegelen bu yerleşik kanı belki bir açıdan daha eleştirilebilir. Ayrıca, bu noktayı biraz deşmek, yukarıda sıralanan dört çelişkiye bir beşincisini ekleyebilir. Bu döneme özgü "Türk imgesi" acaba o toplumların bütün kesimlerinin duygularını yansıtıyor muydu? Bir başka deyişle, Hıristiyan Avrupa ülkelerinde toplumun sadece belirli sınıf ve tabakalarının değil, yoksul halk kesimlerinin de en büyük tehlike olarak Türkleri gördükleri kanısı gerçekçi bir düşünce midir? Bu soruna daha önce değinen Taner Timur şunları yazmakta ve ilginç bir örnek vermektedir:

> Aynı dönemde halk kitlelerinde Türk imajının ne olduğunu ise saptamak kolay değildir. Hiç kuşkusuz Hıristiyanları Türklere karşı dua'ya çağıran M. Luther ve diğer Protestan liderler halk kitlelerini de etkilemişlerdi. Bununla beraber Batı'da feodalizmin çözüldüğü ve kapitalist sömürünün ilkel, fakat en yoğun biçimlerinin filizlendiği bir dönemde, yoksul halk kitleleri, en büyük düşman olarak belki de kendi yönetici zümrelerini görüyorlardı. Bu konuda bir Fransız tarihçisinin aktardığı anonim bir eserde, iki Venedik'li balıkçı aralarında konuşmakta ve Türklerden kurtarıcı olarak söz etmektedirler. Balıkçı Martino şunları söylüyor: "Tanrı yeryüzünde tiranın fazla ağır basmasını istemediği için, adaleti sağlaması için, Türk'ü ve Büyük Sultan'ı hazırladı (Jean Delumeau, *La Civilisati-*

on de la Renaissance, Paris, 1967, s.340; anonim eser XVI. yüzyılın sonlarına aittir).[20]

Nürnberg'li Hans Rosenblüt'ün 1456'da, İstanbul'un fethinden üç yıl sonra yazdığı *Türkenspiel* adlı karnaval oyunu balıkçı hikâyesiyle aynı doğrultuda bir başka örnek olarak gösterilebilir. Bu oyunda "Büyük Türk" âlicenap, iyiliksever bir hükümdardır. Oysa İstanbul'un kaybı karşısında duyulan üzüntü o sırada henüz sona ermemiş olmalıdır. Oyundaki -tarihe göre Fatih Sultan Mehmed olması gereken- "Büyük Türk", soylular zümresinin kötü yönetimi altında hakkı hukuku çiğnenen, ezilen Alman halkının acılarını yüreğinde hisseder, bu mutsuz insanlara yardım etmek ve ülkenin bozuk düzenini değiştirmek için Nürnberg'e gelmek ister. Onun bu isteğini köylü şehirli bütün halk sevinçle karşılar, ama Papa, Hükümdar ve ileri gelen soylular, bütün dünyayı fethetmek amacındaki bu savaşçı Türk'e karşı koyarlar. Papa'nın Türklere gönderdiği elçiye, Hünkâr'ın adamlarından biri, Sultan'ın ülkelerine dirlik düzenlik getirmekten başka bir niyeti bulunmadığını bildirir. Alman halkı böylesine yardımsever bir hükümdardan o kadar hoşlanmıştır ki, onun hep ülkelerinde yaşamasını ister. Eserin sonunda, "Büyük Türk", Alman halkına, yurtlarına yerleşmek için değil, sadece ülkelerindeki kötülükleri ortadan kaldırmak amacıyla yola çıktığını, bir gün Almanların da kendi ülkesine gelmesi halinde onları saygıyla karşılayacağını söyler.[21] Yazar, dönemin Almanya'sında köylünün sömürülmesi ile tacirin sıkıntıya düşmesini o dönemin popüler edebi imgesini kullanarak sahneye getirmiştir.

Bu incelemede açıklanmasına çalışılan, Elizabeth çağı İngiliz oyunları ve seyahatnamelerinde büsbütün olumsuz bir Türk imgesi ortaya çıkmadığı yolundaki görüşün bir benzerini Metin And da, İtalyan, Fransız ve İngiliz opera, operet, musikili oyun ve baleleri çerçevesinde ortaya koymuştur. Yazar Türklerin iyi nitelikleri için Türklük konulu musiki eserlerinden örnekler de verdiği incelemesine temel

20 *Osmanlı Kimliği*, s.133, 133n.

21 Prof. Dr. Melahat Özgü, *"Alman Halk Oyunlarında 'Büyük Türk'* ", Belleten, s.157.

olan düşünceyi şöyle açıklamıştır: "Önce bu eserlerin topunu Türkleri küçük düşüren eserler olarak görmek, konuyu yeteri kadar tanımamaktır. Pek çok eser tersine, Türkleri birçok yönlerden yükseltmekte, hattâ belki bizim bile kendimizde bulamadığımız insanca değerleri ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu kitabı başlık olarak seçtiğim 'Gönlü Yüce Türk' böyle bir eserin adıdır.[22]

Taner Timur ise Batı'daki Türk imgesinin sadece sanat eserlerinde değil, daha genel bir çerçevede de olumsuz bir tavrın yansıması olarak görülemeyeceği kanısındadır. Sorunu tarihi bir eksen üzerinde izleyerek bugüne getiren yazar bu konuda şu geniş kapsamlı açıklamayı getirmektedir:

> Batı kendi uygarlığına evrensel bir nitelik veren değerleri yaratırken 'Doğu'yu da yarattı. Başka bir deyişle kendisini, antinomik bir şekilde 'Doğu'ya göre tanımladı. Bu şekilde 'Batı' üstün bir değer olurken, 'Doğu' da giderek küçültücü ve horlayıcı bir sıfat haline gelmeye başladı. Oysa Haçlı Seferleri'nden 17. yüzyıla kadar giden bir dönem içinde Batı, başka bir dünya olarak gördüğü 'Doğu' tarafından etkilenmiş ve hattâ biraz da büyülenmişti. Bu dönemin büyük bir kısmında, Batı İslâm'ın başlıca temsilcisi olarak Türk'ü gördü. Türk'ün, Batı gözünde İslâm'ın da giderek Doğu'nun temsilcisi oluşu esas itibariyle Osmanlı devrinde ve İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşti. Bu şekilde Türk, yüzyıllar boyunca Batılı saraylara korku ve endişe salan bir güç oldu. Fakat Batı duyarlılığının bu olumsuz yönü, Türk'e karşı bir saygı, hattâ bazen pek de gizlenemeyen bir hayranlık duygusundan bağımsız değildi. Batı, Türk'ü bu gelişim süreci içinde incelemeye ve tanınmaya değer bir düşman olarak gördü. Osmanlı, Batı'yı yüzyıllar boyunca küçümserken ve onun ne dilini, ne örf ve âdetlerini ve ne de siyasal sistemini incelemeye gerek duymazken, Batı Türk'ü her yönüyle inceledi ve bir 'Türk imajı' yarattı. Hiç kuşkusuz bu imaj, katı ve kesin değildi. Doğu-Batı ilişkilerinin seyrine ve bu iki dünyanın niteliksel değişmelerine paralel olarak o da değişti. Osmanlıların 19. yüzyılda geleneksel kültürlerinin artık pratik sorunları çözemez hale geldiğini iyice anlamaya başladıkları bir sırada, Batı'da da

22 *Gönlü Yüce Türk*, s.1.

> 'Türk imajı' uygarlığa ve özgürlüğe ters düşen, olumsuz bir içerik kazanmaya başlamıştı.[23]

Görüldüğü gibi, Timur, olumsuz bir Türk imgesi fikrini geçen yüzyıldan günümüze uzanan tarihi bir sürecin ürünü kabul etmekte ve bunu değişen çağla birlikte değişime uğramış bir fikir olarak ele almaktadır. Elizabeth çağı tiyatrosunda Türklerin işlevine ilişkin görüşler gibi, o dönemin Türk imgesi konusundaki yerleşik kanılar da aynı düzlemde yer alan, günümüze özgü ve onunla sınırlı bir bakış açısının değerlendirmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

23 T. Timur, s.127-128.

16. Yüzyıl Edebiyatında Türkler İle İlgili Oyunlar

İtalyan dekorcu ve kostüm çizeri Ottavio Burnaci'nin Viyana Devlet Kitaplığı'nda bulunan *Sultan ve Muhafızı* için çizdiği kostümler.

MARLOWE'UN *TAMBURLAINE*'İ

İngiltere'de Türklerle ilgili yayınların öbür Avrupa ülkelerine göre daha geç başlamasına paralel olarak, konuları Türk tarihinden alınmış oyunlar da daha geç bir dönemde yazılıp sahnelenmeye başlamıştır. Avrupa'da Türklük konulu ilk oyunlardan biri Almanya'da yazılmıştır; Nürnberg'li Hans Rosenblüt'ün *Turkenspiel* adlı oyununun yazıldığı tarih 1456'dır.[1] Fransa'da ise Türkler hakkında ilk tiyatro eseri 1561'de G. Bounin tarafından yazılmış olan *La Soltane* adlı oyundur. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın boğdurulmasını anlatan bu oyunun yazıldığı dönemde, eserin konusu olan tarihi olayda yer alan kişiler hâlâ sağdılar. Osmanlı Devleti ile İngiltere'ye göre daha önce ve daha yakın ilişkiler kurmuş olan Fransa'da 16. yüzyılda Türklerle ilgili başka hiçbir oyun yazılmamıştır.[2]

Türklerle ilgili ilk İngilizce oyunun bugün elde hiçbir baskısı bulunmayan *The Blacksmith's Daughter* (1579) adlı eser olduğu söylen-

1 Derothy Vaughan, *Europe and the Turk*, s.28.
2 C.D. Rouillard, *The Turk*, s.426.

mektedir.[3] Stephen Gosson'a göre bu oyun "Türklerin hainliğinin, soylu bir insana özgü yüce gönüllülüğün ve acı içinde ışıldayan bir erdemin hikâyesi"dir.[4] Chew da, bu kayıp oyundaki demirci kızının Türk korsanlarca kaçırılmasını "hainlik", Sultan'a sunulan genç kızın Sultan'ın isteklerini geri çevirmesini "acı içine ışıldayan erdem", sonunda Sultan'ın kızı babasına geri vermesini de "soylu bir insana özgü yüce gönüllülük" olarak yorumlayabileceğimizi söyler.[5] Bundan başka bir de, 1582'de yazılmış olan, *Solymannidae Tragoedia* adlı, Latince yazılmış bir üniversite oyunu vardır.[6] Eser, Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın boğdurulması olayını konu alır.[7] Marlowe oyunun sahnelendiği dönemde üniversite öğrencisidir, eseri görmüş olabileceği tahmin edilebilir. Adı geçen iki oyunun önemi, Türk tarihinin o dönem İngiltere'sinde bilindiğini ve tiyatro konusu olabilecek ölçüde de ilgi uyandırdığını göstermesindedir.

Elizabeth çağında yazılmış, Türklerle ilgili en önemli oyun Christopher Marlowe'un *Tamburlaine*'idir. Bugün genel olarak kabul edilen görüşe göre, eserin birinci bölümü 1587-1588 kışında, ikinci bölümü de 1588 yazının başında yazılıp sahnelenmiştir. Yazar, büyük bir ihtimalle, oyunun Londra seyircisince tutulması üzerine ikinci bölümü kaleme almıştır. *Tamburlaine*'in açıklayıcı notlarla genişletilmiş bir eleştirel basımını yayımlayan U.M. Ellis-Fermor oyunun yayımlanışıyla ilgili ilk kesin kayıtın 1590 yılına, sahneye konuluşuyla ilgili en eski kayıtların ise 1594 yılına ait olduğunu, oysa oyunun daha önce de bilindiğini, çünkü dönemin daha önce yazıldığı bilinen bazı edebiyat metinlerinde bu eser hakkında çeşitli göndermelere rastlandığını söyler.[8] Günümüze ulaşan dört nüshasının da üstünde Marlowe'un adı bulunmamakla birlikte bugün oyunun Marlowe'un eseri olduğu kabul edilmektedir.

---

3 E. K. Chambers, *Elizabethan Stage*, c.IV, The Clarendon Press, 1923, s.204.

4 E. K. Chambers, *a.y.*

5 Chew, *a.y.*, s.482.

6 Chew, *a.y.*, J.X. Adam's göre oyunun yazılış tarihi 1581'dir; bkz. "Introduction", James Mason's *The Turke*, s.15.

7 Chew, *a.y.*, s.500-501.

8 "Introduction", s.6.

Konu

Oyunun başında İran kralı, kardeşi ve yakınlarıyla konuşmaktadır. Kral çok zayıf bir adamdır, kardeşi onu tahttan indirip yerine geçmek istemektedir. İran, İskitlerin, Tatarların tehdidi altındadır; Tamburlaine'in adamları İranlıları haraca kesmektedirler. Kral Mycetes düşmana nasıl karşı koyacağını bilemez. İran ordusu da huzursuzdur. Komutanları vakitlerini eğlence içinde geçirmektedirler. Devlete, orduya hâkim olamayan kraldan onlar da hoşnut değildirler; bu yüzden kendisini tahttan indirip yerine kardeşini krallığa getirmek isterler. Tamburlaine'in fethetmek istediği ülke tam bir kargaşa ve asayişsizlik içinde bulunan, ordularına karşı direnme gücü olmayan bir ülkedir. Akılsız Kral Mycetes böyle bir ortamda, Tamburlaine'i tutsak alıp getirmek üzere, İran ordusunun en güçlü komutanlarından biri olan Theridamas'ı bin atlı ile görevlendirir. Theridamas, Tamburlaine'e daha görür görmez hayran olur ve emrindeki bin atlıyla onun ordusuna katılır. Kendisiyle birlikte iki arkadaşı, Techelles ile Usumcasane de, Tamburlaine'in yanına geçerler.

İngiliz oyun yazarı Christopher Marlowe'un *Tamburlaine the Great* (1593) oyununun British Museum'daki kopyasından bir ahşap baskı.

İkinci perdede İran'daki taht kavgaları verilir. Mycetes'in yerine geçmek isteyen Cosroe kardeşinin ordusunu yenmek zorundadır. Bu amaçla Tamburlaine'den yardım ister, sonunda onun yardımıyla İran tacını giyer. Böylece Tamburlaine'in İran'ı ele geçirmek için savaşması bile gerekmez. Bu sahne onun Bajazeth'dan önceki rakibini ne kadar kolay yendiğini gösterir. Tamburlaine Cosroe'yu krallığa atar.

Ama daha sonra, sadece eğlenmek için onu kral atadığı anlaşılır. Geri çağrılan Cosroe savaşta Tamburlaine'e yenilir.

Tarihtekinin tersine, hayatının sonuna yaklaşan bir hükümdar değil de, genç, atılgan bir fatih olarak gösterilen Tamburlaine'in karşısına III. perdede Türk hükümdarı Bajazeth çıkar. Bajazeth Constantinople'ın kuşatılmasıyla uğraşmaktayken Tamburlaine'in ülkesine saldırmak üzere olduğunu haber almıştır. Durumu kendisine bağlı bazı küçük devletlerin hükümdarları ve emrindeki paşalarla görüşmektedir. Sahneye çıktığında Tamburlaine kadar görkemli, etkileyicidir; maiyetinin kendisine yağdırdığı ölçüsüzce övgülerle, ne kadar güçlü bir hükümdar olduğu gösterilir; ordusuna tam anlamıyla hâkimdir, emrindekilerden büyük saygı görmektedir. Oysa I. perdede gördüğümüz İran Kralı Tamburlaine'le karşılaşmadan önce de gülünçtür. Tamburlaine şimdi ilk kez gerçek, gücü kendininkine denk bir düşmanla karşı karşıyadır. Bu sahnede Bajazeth ile Tamburlaine uzun bir ağız dalaşına girerler.

III. perdenin III. sahnesinde, Mısır Sultanı'nın Tamburlaine'e gönlünü kaptıran kızı Zenocrate ile Bajazeth'in karısı Zabina taçlarını giymiş, tahtlarında oturtmaktadırlar. Tamburlaine ile Bajazeth'ın sahneden çıkmalarından sonra, iki kadın biraz öncekine benzer bir ağız dalaşına başlarlar. Savaş da bu sahnede sonuçlanır. Zaferi kazanan Tamburlaine eşsiz bir mutluluk içindedir. Bajazeth'ın bütün fidye önerilerini geri çevirir. Bajazeth ile karısının elleri bağlanır. Zabina'yı aşağılamak için onu Zenocrate'in halayığı çekip götürür.

IV. perdede Zenocrate, Tamburlaine ile adamları sahnededirler. Tamburlaine'in zafer sarhoşluğu tam bir şımarıklığa dönüşmüştür. Bajazeth'ın gururunu iyice kırmak ve kişiliğini aşağılamak için bayağılaşmaktan bile sakınmaz. Onu bir kafese kapatır. Askerler Bajazeth'ı kafes içinde getirirler, karısı da arkasındadır. Sonra kafesinden çıkarılarak Tamburlaine'in ayakları altına itilir. Tamburlaine onu tahtına çıkmak ya da saltanat arabasına binmek için üstüne bastığı bir tabure olarak kullanır. Ancak, Bajazeth yenilince kişiliğini yitiren hükümdarlardan değildir. Bajazeth ile karısı oyunun sonuna kadar sahneden ayrılmazlar. Marlowe oyunun bundan sonraki bölümlerinde Bajazeth'ın

tutsaklığından alabildiğine yararlanır. Onun aşağılanması sürecini uzatmakla, bir yandan Tamburlaine'in ezici gücünü kanıtlamak, öbür yandan, seyirci açısından çekici olan durumu, Bajazeth'ın yeniklik ve eziklik durumunu ortadan kaldırmamak istemektedir.

V. perdede Bajazeth gene kafesi içinde getirilir. Aşağılanmaya dayanamamanın ağır yükü altında ve tam bir umutsuzluk içindedir. Karısından su ister. Zabina su getirmeye gittiği sırada kafasını kafesin demir parmaklıklarına vurarak parçalar. Hep aşağılanarak yaşamaktansa ölmeyi tercih eder. Bajazeth'ın ölümü karşısında dehşete kapılan karısı çıldırır, o da aynı şekilde kafasını kafesin parmaklıklarına vurarak intihar eder. Böylece Tamburlaine'in elinden en değerli oyuncağını almış olurlar. Bajazeth ile Zabina'nın ölümleri oyunu sona erdirir. Biraz sonra Arap ordularının yenilgiye uğratıldığı haberi gelir. Kızının artık İran kraliçesi olacağını öğrenen Mısır Sultanı Tamburlaine'e karşı direnmekten vazgeçer, böylece ona boyun eğenler arasına Mısır Sultanı da katılır. Tamburlaine ile Zenocrate için düğün hazırlıkları başlar. Tamburlaine düğünden önce Bajazeth ile Zabina'nın törenle gömülmelerini emreder. Yazar bu son bölüm için metinde ayrı bir sahne ayırmamış, Türk hükümdarı ile karısının ölüleri metne göre sahnede kalmıştır.

Marlowe oyunun ikinci bölümünü birincinin gördüğü ilgi üzerine yazmıştır. Tarihli kaynaklarda bulduğu bütün malzemeyi ilk bölümde kullandığı için ikinci bölümde ayrı bir hikâye uydurmak zorunda kalmıştır; ancak, bu bölüm ilkinin uyandırdığı ilgiyi uyandırmamıştır.[9] Yazar ikinci bölümde esere birçok yeni oyun kişisi eklemişse de, oyunun çatısı değişmemiştir. Tamburlaine'in rakipleri ve ana konu gene Türklerdir. Hikâye, Tamburlaine'le doğrudan doğruya ilgisi olmayan bir olayla başlar. Türk komutanı Orcanes, Macaristan Kralı Sigismund ve Hıristiyanlarla barış antlaşması imzalar. Ancak, Hıristiyanlar, Orcanes'in Tamburlaine'le savaş halinde olmasından yararlanarak antlaşmayı bozarlar; bunun üzerine Orcanes de Macarlara saldırır, böylece onların Türkleri zayıf yakalama umutla-

9 I. Bölüm 28 Ağustos 1594 - 12 Kasım 1595 arasında 15 kez, II. Bölüm 19 Aralık 1594 - 13 Kasım 1595 tarihleri arasında 7 kez oynanmıştır, bkz. Fennor, *a.y.*, s.62.

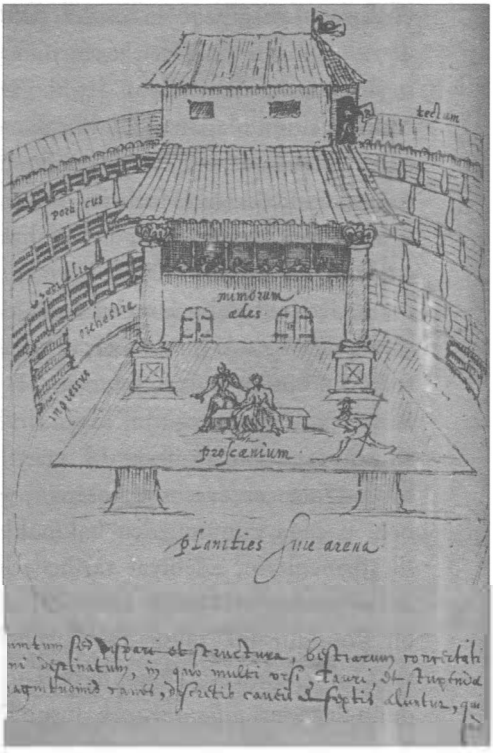
rını boşa çıkarır. Marlowe bu gerçek olayı (II. Murad zamanı, 15. yüzyıl ortaları) burada anakronik bir biçimde kullanır; gene anakronik olarak, Birinci Viyana Kuşatması'ndan söz eder. Amacı Türklerin tekrar üstün duruma geldiklerini göstermektir. Öte yandan, Bajazeth'ın oğlu Callapine, Tamburlaine'in elinde tutsakken, kaçarak tutsaklıktan kurtulmuş, sonra da Orcanes'le birleşmiştir. Tamburlaine'den öç olmak istemektedir. İki taraf savaşa tutuşur. Türkler gene yenilir. Tamburlaine bu savaşa katılmayan büyük oğlunu öldürür. Oyunun sonlarında gaddarlığı ve zulmü en yüksek derecesine çıkaran bir Tamburlaine vardır. Zenocrate ölmüştür. Onun yokluğunun verdiği acı bütün dünyaya karşı duyulan bir öfkeye dönmüştür. Tamburlaine artık sınır tanımaz bir tedhişçiliğe yönelir. Aldığı şehirleri yağmaladıktan sonra, yakar yıkar, halklarını kılıçtan geçirir. Zaptedecek yer kalmayınca İran'a döner. Savaşta yenilen Türkler Bajazeth'ın oğlunun komutasında yeniden toparlanırlar. Tamburlaine ise hastadır, ölüme çok yaklaşmıştır. Ölmeden önce Türklerle bir kez daha karşı karşıya gelecektir. Ama o ölürken, Türkler tarih sahnesindeki varlıklarını sürdürmektedirler. Bajazeth'ın oğlu ordusuyla ona meydan okumaktadır.

Eleştirmenlerin Yaklaşımı

Eleştirmenler, edebiyat tarihçileri, oyunu doğrudan doğruya Tamburlaine'in hikâyesi olarak değerlendirirler. Eseri ele alırken de, genellikle, Tamburlaine kişiliği ile onun çeşitli özellikleri üzerinde dururlar. Bu yaklaşıma göre, oyunda, Bajazeth ile Türklerin de, ötekiler gibi, Tamburlaine'in tutkularına hedef olmaktan öteye bir işlevleri yoktur. M.C. Bradbrook "Tamburlaine'in karşısına çıkan rakiplerin sadece alt edilmek üzere sıraya girmiş rakipler" olduklarını, bunların, Tamburlaine'in gücünü göstermesine yarayan birer araç rolü oynamaktan başka bir işlev görmediklerini, dolayısıyla, Tamburlaine'e düşman olarak Bajazeth'ın seçilmesinde başlıbaşına bir özellik bulunmadığını ileri sürer.[10]

10 *Themes and Conventions of Elizabethan Tragedy*, s.139.

J.B. Steane ile Roy Battenhouse, daha çok, Tamburlaine'in kişiliğine Hıristiyanlık değerleri açısından eğilerek ondaki Hıristiyanlığa aykırı özellikleri ortaya koyduklarından, Bajazeth ile Türklerin işlevi sorununa hemen hemen hiç değinmezler.[11] O dönemde konularını Türk tarihinden alan oyunlar yazılmasını hayli yadırgamış görünen eleştirmenler de vardır; örneğin F.S. Boas *Tamburlaine*'den söz ederken, Marlowe'un, Elizabeth çağı tiyatrosunda alışılmamış olan böyle "egzotik bir konu" seçmesinin çok şaşırtıcı olduğunu söyler. Boas'a göre, Marlowe'un bu konuyu seçmesinin nedeni, yazarın Cambridge'de okurken Latin şiiriyle tanışmasıdır.[12]

Londra'da 1596'da Swan Theatre'in içine ait bir çizim.

Edebiyat tarihçilerinin yargıları da aynı doğrultuda ve çok daha genel niteliktedir. Örneğin, İngiliz edebiyatı tarihi alanında son yazılan kitaplardan birinin yazarı olan Anthony Burgess'in yargısına göre, oyun, İskitli basit bir çobanken bütün dünyaya hâkim olan Tamburlaine'in bir fatih aşamasına yükselişinin hikâyesidir.[13] Tamburlaine'i Marlowe'un coşkun mizacını yansıtan bir Rönesans kahramanı olarak değerlendiren edebiyat tarihçisi Emile Legouis bu konu-

11 J.B. Steane, *Marlowe, A Critical Study*, s.62-67; Roy W. Battenhouse, *Marlowe's Tamburlaine*, s.110-122.

12 *Christopher Marlowe*, s.73-74.

13 *English Literature*, s.69-70.

daki genel yargıyı şöyle özetler: "Yoksul bir çobanken Asya'nın efendisi durumuna yükselen ve tarihin yazdığı belki de en kana susamış insan kasabı olan Tatar fatihi Timurlenk'in hayatından etkilenen Marlowe onu olağan ahlâk kurallarını aşan bir üstün-insan haline getirir. Ülkeler fetheden bir fatihdir o, öyleyse haklıdır. Bir sonsuzluk özlemi içindeki şair Marlowe onun yükselişini, zaferlerini ve görkemli ölümünü işleyen iki oyunla kahramanını Rönesans'ın taşkın heyecanlarıyla donatır."[14]

Esere Tamburlaine'in kişiliği açısından eğilen eleştirmenler de onu bir Rönesans adamı olarak görmekte birleşirler. Bu yargıya elbette bütün bütüne karşı çıkılamaz. Hiç şüphesiz, oyundaki Tamburlaine Rönesans çağına özgü bir kişiliktir. Ne var ki, "Rönesans", sözkonusu çağı tanımlamak üzere 19. yüzyılda üretilmiş bir kavramdır. Esere bu kavram çerçevesinde bakmak, günümüzün görüş açısıyla belirlenen, o çağa günümüzden bakmakla sağlanabilecek bir yaklaşımdır. Eleştirmenlerin, edebiyat tarihçilerinin yargıları eserin yüzyılımızda somutlanmış anlamının bir yorumu olarak karşımıza çıkıyor. Eserin bir yönüdür bu. Oysa 16. yüzyılda tiyatro seyircisi/okuru "Rönesans"ın *içinde* yaşadığından, onu açıkça tanımlayacak, getirmekte olduğu değerleri *adlandıracak* durumda değildi. Buna karşılık, Türklük, Türkler ve "Türk tehlikesi" o dönemde bütün Avrupa için siyasi, ticari ve güncel bir konuydu. Öyleyse, *Tamburlaine* Rönesans değerleri yönünden okunabildiği gibi, Türklerin 16. yüzyılda taşıdıkları önem bakımından da ele alınıp yeniden değerlendirilebilir. Bu yaklaşımı, eserin yorumlanmasında iğreti olarak birbirinden ayırabileceğimiz iki anlam alanı ayırt edilmesini öngörüyor. İğreti olarak, çünkü Marlowe'un coşkun, ateşli bir Rönesans adamı olması, Türklerle ilgili ya da Türk tiplerine yer veren konuların popülerleşmeye hazır, güncel konular olduğunu görmesine engel değildir. Türk tarihi üzerine o dönemde yazılmış kitapları okuduğu da bilinmektedir.[15]

Öte yandan, oyun doğrudan doğruya Rönesans kavramı açı-

14 *A Short History of English Literature*, s.124.

15 Marlowe'un yararlanmış olabileceği kaynaklar ileride ele alınacaktır.

sından değerlendirildiğinde, Türkleri Rönesans'ın ufku dışına çıkarmak çok zordur. Türkiye, o dönemin merak ettiği ve aradığı birçok özelliği yansıtan bir ülke görünümündeydi. Rönesans Avrupa'sı, çağın edebiyatında da çok vurgulanan amaca ulaşmak için her yola başvurmayı meşru sayan Makyavelist idealleri; dünyayı yutmak istercesine büyük hırsları; savaşkanlık, gözüpeklik, atılganlık gibi değerleri; cinsel tutkuyu, şehveti, taşkınlığı, dozu yüksek duygu ve yaşantıları herhangi bir Doğu ülkesinden çok Türkiye'de bulabiliyordu; dolayısıyla, Türkler Rönesans'ın içindeydi. Rönesans insanın gözlerini dış dünyaya çevirmesine yol açmıştı; Hıristiyanlık ürünü olmayan bir uygarlık ile Hıristiyanlığa aykırı bu ahlâk ve yaşama tarzı için de gözler Doğu'ya ve özellikle Türkiye'ye çevrilmiştir. Terence Spencer, o çağda uyanan Eski Yunan merakının "yeni Yunan"a yönelmemesini de Türk merakına bağlıyor. Bu konuda yazdıkları, soruna ışık tutacak nitelikte:

> 16. yüzyılda Yunanlar karşısındaki tutumu anlayabilmek için Türkler konusundaki tutumu değerlendirebilmek gerekir. Yunanlıların içinde bulunduğu kötü durum karşısında Avrupalıların gösterdiği kayıtsızlığı açıklayabilmek ve bağışlayabilmek için Shakespeare'in çağdaşlarına Osmanlı İmparatorluğu'nun bizim zamanı zaman hatırlayabildiğimizden de daha yakın olduğu gözönüne alınmalıdır. Büyük bir yabancı uygarlıktı bu, bizimkine uzak, dini inançtan yoksun, Hıristiyanlığa aykırı, amansız, neredeyse hiç boyun eğmez, korku verici, insanın içini okuyamayacağı bir uygarlık. Hayalgücü üzerinde korkunç bir çekiciliği vardı.

Yazar daha sonra, Shakespeare'in, Osmanlı İmparatorluğu'na, devlet örgütüne, Türk gelenekleriyle göreneklerine ilişkin anıştırmalarının seyirci tarafından hemen anlaşılacağını bilircesine yazdığını, "Türk" kelimesini de sanki gündelik dilde yaşayan bir kelime gibi kullandığını, *V. Henry*'de, kralın tahta çıktığı gün kardeşlerine seslenirken sözlerine "Burası Türk Sarayı değil, İngiliz Sarayı'dır" diye başladığını hatırlatarak, sözlerini şöyle bağlıyor:

> Bu yüzden, Elizabeth çağı insanı Levant'ta olup bitenleri, oranın durumunu düşünürken, Yunanlılardan çok Türkler hayalgücünde ağır basıyordu.[16]

Rönesans'ın bu şekilde anlaşılmasıyla, eserin kuruluşunda iğreti olarak birbirinden ayırdığımız iki anlam alanı bütünleşmiş olur; hem yazar, hem seyirci yönünden.

Oyunun Yapısı

Basit tek bir karşıtlık üzerine kurulmuştur oyunun yapısı. Karşıtlığın bir ucunda Tamburlaine vardır, öbür ucunda da onun rakipleri, Türkler dışındaki bütün düşmanlarını kolayca alt eder Tamburlaine. Türklerle tutuştuğu uzun savaşların ardı arkası kesilmez; mücadelesi, ölümüne kadar sürer.

Tamburlaine oyunda Hıristiyan dostu olarak görünür. Türkler ile karşılaşmadan önce Bajazeth'ı Constantinople kuşatmasını kaldırmaya zorlar. Kuşatmayı kaldırmaktan başka, onu yenerek de Hıristiyanlara yardımcı olmayı düşünmektedir. Bu yüzden savaşın sonucu en az savaşanlar kadar Hıristiyanları ilgilendirmektedir. Buna göre, çatışma, I. bölümde, Müslümanların, Türklerin temsilcisi durumundaki Bajazeth ile Tamburlaine, II. bölümde ise Türkler ile Tamburlaine arasındadır; bu ana ve değişmez çatışma Hıristiyanlık-Müslümanlık ve Tamburlaine-Müslümanlık çatışması biçiminde yansıtılmış, ilgiyi ayakta tutma amacı gözeten bir süreklilikle eserin sonuna kadar uzatılmıştır.

Gelgelelim, Marlowe oyunun iki ayrı bölümünde Bajazeth ile Tamburlaine'e söylettikleriyle, karşıtlığı en uç noktada keskinleştirir. I. bölümde Bajazeth'ı sadece Müslümanlığı temsil eden değil, aynı zamanda, Peygamber boyundan gelen biri olarak konuşturur. III. perdenin III. sahnesinde iki hükümdar birbirlerine kafa tutarak savaşı kazanmaya kararlı olduklarını ortaya koyarken, Bajazeth sözlerine şöyle başlar:

---

16 Terence Spencer, *Fair Greece Sad Relic*, s.20-21.

> By Mahomet my kinsman's sepulchre,
> And by the holy Alcoran I swear
> (Atam Muhammed'in türbesi ve Kur'an-ı Kerim üstüne yemin ederim ki...)

Buradaki "atam Muhammed" sözünün anlamına dikkatimizi çeken tek yazar Halide Edip Adıvar'dır. Adıvar'ın düşüncesine göre, "Marlowe, bilerek bilmeyerek 'Muhammed' dediği zaman Fatih'i düşünüyor. Çünkü İngiliz edebiyatında -ve bütün Garp şuurunda olduğu gibi- İngiliz şuurunda Fatih Mehmed derin bir yer tutmuştur."[17] Burada mutlaka psikolojik bir yorum gerekliyse, İslâmiyet'in Türklerce temsil edildiği kanısının, bilinçaltında, Türklerin aynı zamanda Muhammed soyundan gelmesi doğrultusunda bir zihin sürçmesi yaratması belki daha geçerli olabilir. Ancak, Adıvar'ın az ileride söylediği gibi, "böyle yanlışlıkları, belki de bilerek Marlowe mütemadiyen yapıyor"[18] da olabilir. Çünkü, denebilir ki, Marlowe burada seyirciye aykırı gelmeyecek bir yanıltmaya başvurmuştur. O dönemde Hıristiyan Avrupa'nın gözünde İslâmiyet'in temsilcisi ve sürükleyici gücü Türkler olduğuna göre, Bajazeth'ın Muhammed soyundan geldiğini söylemenin İngiliz seyirci için pek yadırganacak bir yanı olamazdı. Üstelik, bu yanıltma Bajazeth üzerinde toplanan, onun büyük bir hedef olmasını sağlayan özellikleri çoğaltmaya da (Türk hükümdarı + İslâmiyet'in temsilcisi + Hz. muhammed'in torunu) yaratmaktadır. Bu durumun aynı derecede keskin, simetrik bir karşılığı da vardır eserde:

Marlowe II. bölümde Tamburlaine'i Hıristiyan dostu gibi göstermekle kalmaz, onu aynı zamanda Müslümanlığın düşmanı olarak da gösterir. Müslümanlığı reddeden bir Tamburlaine vardır artık karşınızda. İslâm dinini reddetmesiyle, onun Müslümanlarla savaşmaktan neden çekinmediği sorunu da çözülmüş olur:

---

17 *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, c.II, s.108.
18 *A.y.*, s.108.

Tamburlaine : Now, Casane, where's the Turkish Alcoran,
And all the hcaps of superstitious books
Found in the temples of that Mahomet
Whom I have thought a god? they shall be bumt.
Usumcasame : Here they are, my lord.
Tamburlaine : Well said. Let there be a fire presently.
(They light a fire.
(...) They burn the books.
Now, Mohamet, if thou have any power,
Come down thyself and work a miracle.
Thou art not worthy to be worshipped
That suffers flames of fire to burn the writ
Wherein the sum of thy religion rests.
Why send'st thou not a furious whirlwind down,
To blow thy Alcoran up to thy throne,
Where men report thou sitt'st by God himself,
Or vengeance on the head of Tamburlaine
That shakes his sword against thy majesty,
And spurns the abstracts of thy foolish laws?
Well, soldiers, Mahomet remains in hell;
He cannot hear the voice of Tamburlaine:
Seek out another godhead to adore;
The God that sits in heaven, if any god,
For he is God alone, and none but he.
(II. bölüm, V.. perde, I. sahne)

(Tamburlaine : Türk Kur'an'ı ve benim tanrı sandığım Muhammed'in tapınaklarında bulunan bütün o bâtıl inançlı kitaplar nerede, söyle Casane?
Usumcasane : İşte burada efendim
Tamburlaine : Güzel. Hemen bir ateş yaksınlar.
(Ateş yakılır.
... Kitaplar ateşe atılır.
İşte Muhammed, gücün varsa eğer, gel de göster mucizeni. Yaydığın dine ait ne varsa içinde toplandığı şu kitabın ateşin alevlerine dayanamayıp yanmasını önleyemeyen sen, tapılmaya layık değilsin. Neden Kur'an'ını oturduğun tahta, Tanrı'nın yanıbaşında bulunduğu söylenen o tahta gönderecek şiddetli bir kasırga estirmiyorsun?

> Yahut zat-ı âlinize kılıç sallayan ve budalaca kanunlarının özünü çiğneyen Tamburlaine'in kafasından intikam almıyorsun? İşte askerlerim, Muhammed'in bulunduğu yer cehennemdir; duyamıyor Tamburlaine'in sesini; tapılacak başka Tanrı aramayın; gökyüzünde oturan Tanrı, bir Tanrı ise eğer, o tektir, gerçek Tanrı da odur).[19]

Yukarıdaki parçada hemen dikkati çeken bir nokta da, "Türk Kur'an'ı" sözüdür. Türkler burada da Müslümanlıkla özdeşlenmiştir. "Türk Kur'an'ı" sözünün anlamı, daha önce üzerinde durulan "Atam Muhammed"in anlamını desteklediğinden, her iki ifadenin de bir rastlantı ya da psikolojik bir sürçme ya da bilgisizlik sonucu kullanılmadığı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.

Türklerin İşlevi

Oyunda Türklerin ağırlığına önce nicel yönden bakalım. Beş perdelik I. bölümde Türkler III. perdede ortaya çıkarlar. Bajazeth ile Zabina bu perdeden başlayarak oyunun sonuna kadar varlıklarını sürdürdüklerine göre, I. bölümün beşte üçünde Türkler sahnededirler. Gene beş perdelik olan II. bölümde 21 sahne vardır. Türklerin bu 21 sahne içinde önemli bir rol oynamadıkları ya da hiç görünmedikleri sahnelerin sayısı sadece 5'tir.

Türklerin nitel ağırlığı ise, I. bölümde, yenik Bajazeth ile galip Tamburlaine arasındaki ilişkilerde görülebilir. Bajazeth'ın yenilmesinden ölümüne (eserin sonuna) kadar süren, yani oyunun yarısını kapsayan bölümlerde, gücünü Türk hükümdarını yenmiş olmaktan alan bir Tamburlaine vardır. Tutsak düşürdüğü Bajazeth'ı savaşta yenmiş olmanın şanıyla yetinmez, durmadan onu aşağılar, ama öldürmez, öldürmeyi de düşünmez.

Bajazeth yenik ve tutsak düşmüştür, ama ya fiziksel varlığı ya da kişiliği ve adıyla hep sahnede kalır. Görünmediği bir sahnede bile

19 Marlowe burada Hz. Muhammed'i bir Tanrı ya da Tanrı'nın bir parçası gibi göstermekle, İslâm inancını Hıristiyan inancı ile özdeşlemiş olmaktadır.

varlığını duyurur. IV. perdenin III. sahnesi Mısır Sultanı'nın sarayında geçer, Tamburlaine de yoktur bu sahnede, ama konuşulan konu gene Bajazeth'dır. Arabistan kralı yanındaki Mısır Sultanı'na,

> "Renowned Soldan, have you lately heard
> The overthrow of mighty Bajazeth (...)?" diye sorar.
> (Şöhretli sultanım, kudretli Bajazeth'ın uğradığı yenilginin haberi kulağınıza geldi mi?)

Tamburlaine Araplarla savaşa giderken bile aklı Bajazeth'dadır:

> "Pray for us Bajazeth, we are going" der.
> (V. perde, II. sahne.)
> (Gidiyoruz, bizim için dua et Bajazeth)

Gene aynı perdede Zenocrate, Bajazeth ile Zabina'nın ölümlerinden acı duyduğunu söyler. Oyunun sonunda Tamburlaine onları ölümleri dolayısıyla bir kez daha anar. Halide Edip Adıvar'ın vurguladığı gibi, Tamburlaine'nin zihni ruhunu yenemediği Bajazeth'a saplanmıştır.[20]

Tamburlaine için, Bajazeth, yendiği sayısız hükümdarlardan biri değildir. Yendiği öteki bütün krallar, örneğin ilk iki perdedeki İran kralı ile onun yerine geçen kardeşi yenilince boyun eğen, yok olup silinen ve daha sonra adları anılmayan hafif sıklet hükümdarlardır. Oyunun sonunda kızı Zenocrate'in imparatoriçe olacağını öğrenen inatçı Mısır Sultanı da ona karşı direnmekten vazgeçer. Tamburlaine'e boyun eğmeyen, ona iradesiyle karşı koyan tek insan Bajazeth'dır. Bu bakımdan, M.C. Bradbrook'un eseri ele alırken, "Tamburlaine'in karşısına çıkan rakiplerin sadece alt edilmek üzere sıraya girmiş rakipler" oldukları yolundaki yargısı[21] Bajazeth için geçerli olamaz. Tersine, Tamburlaine'le tam bir simetri içinde verilmiştir Bajazeth.

Şöyle bir simetrik görünüm vardır eserde: Oyunun başında Ba-

20 *A.y.*, s.100.
21 Bradbrook, *a.y.*, s.139.

jazeth yenilmez bir ülkenin hükümdarı, Tamburlaine de Asya fatihidir; savaştan önce karşı karşıya geldikleri bölümde birbirlerine aynı dille ve aynı şiddette kafa tutarlar; ikisi de ordusuna hâkimdir, aynı derecede parlak törenlerle karşılanırlar, ordularının komutanları ile kendilerine bağlı küçük devletlerin kralları onlara aynı biçimde saygı gösterirler; her ikisi de kadınlarına âşıktır, kadınları da onlara sevgi ve inançla bağlıdır; Zenocrate ile Zabina arasındaki ağız kavgası, Tamburlaine ile Bajazeth arasında geçen söz düellosunun bir benzeridir; savaştan sonra Zabina'nın elleri bağlı olarak Zenocrate'in halayığınca çekilerek götürülmesi Bajazeth'ın Tamburlaine tarafından aşağılanmasına paralel bir özelliktedir...

Dağınık bir yapı gösteren II. bölümde böyle bir simetri pek söz konusu değildir, ama I. bölümün uzatılmasını sağlayan malzeme burada da kullanılmıştır. Tamburlaine, Türkleri hep yener; ama tutsak düşürdüğü Türkleri öldürmez, onları yaşatarak aşağılamaya devam eder; saltanat arabasını, Türk devletleri olan Trebizon, Soria krallarına çektirir, kırbaçla onları dehler. Balsera'nın Türk komutanı, Tamburlaine'e teslim olmamak için savaşarak ölmeyi tercih eder, komutanın karısı Olympia da kocasının ölümünden sonra, gene Tamburlaine'in eline düşmemek için, önce oğlunu öldürür, sonra da intihar eder. Oyunun sonunda bile, yaşlı Tamburlaine'in zihni Bajazeth'ın oğlu Callapine'dedir; onu da alt etmek istemektedir, ama hasta olduğundan toparlanıp savaşacak gücü yoktur. Kısacası, Tamburlaine bu bölümde de gücünü Türklerden alır.

Eserde Bajazeth ile Türklerin nicel olarak geniş bir yer tutmasından başka; Türk hükümdarının ötekiler gibi baş eğmemesi, Tamburlaine'in onun varlığı ve iradesiyle güçlenmesi, Bajazeth'ı bir saplantı haline getirmesi, iki adamın sunuluşundaki simetri, Marlowe'un dramatik ilgiyi ayakta tutabilmek için Bajazeth'ın tutsaklığından yararlanması, tutsaklığını uzatarak oyunu da uzatma yolunu bulması, bir başka deyişle, onu öldürdükten sonra oyunu sürdürememesi, Bajazeth'ın oyunda ortaya çıktığı andan oyunun sonuna kadar sahnede varolması, Bajazeth'ın gördüğü dramatik işlevin Tamburlaine'inkinden

daha önemsiz sayılamayacağı, dolayısıyla Türklerin ana eylemin taşıyıcıları olarak vazgeçilmez bir rol oynadıkları sonucunu vermektedir. Acaba yazar, bu oyunda Osmanlılar ile Bajazeth yerine Çinliler ile Çin imparatorlarından birini koymuş olsaydı, bu aynı derecede etkili olur muydu? Aynı derecede etkili olmayacağı ortadadır. Çünkü, Tamburlaine kişiliğini Marlowe'un "kuvvet mudilesi" (güç kompleksi) açısından çözümleyen Halide Edip Adıvar'ın vurguladığı gibi, Marlowe için, yenilmesi zor olan bir güç gerekliydi, onun yaşadığı dönemde de yenilmez gibi görünen güç Osmanlı Devleti'ydi.[22] Osmanlı tarihinden bir kesit alıp oyunlaştırması, seçtiği konunun seyirci yönünden de ilginç olabileceğini düşünmesi, üstelik, Osmanlıların yenildiği bir savaşın hikâyesini anlatmak istemesi, bununla açıklanabilir. Kendi hayalgücünde yarattığı üstün-insan (Rönesans adamı) Tamburlaine'in "Türkleri yenen adam" özelliğiyle donatılarak dramatize edilmesi, hayalgücü ile gerçeğin bu uzlaşması, eserin dramatik kuruluş için olduğu kadar seyirci beklentilerini karşılamak için de gerekliydi. Tema, yalnızca, bütün dünyaya hükmedebilecek bir iradenin, Tamburlaine'in tutkuları olsaydı, Niğbolu'da İngilizlerin de katıldığı Haçlı ordusunu yenilgiye uğratan Yıldırım Bayezıd'ın yenildiği ve İstanbul'un fethinin bu yenilgiyle elli yıl geciktirildiği bir savaşın hikâyesini anlamak gerekmezdi. Öte yandan, oyunun yazıldığı tarihe göre iki yüzyıla yakın bir zaman önce meydana gelen Ankara Savaşı'nın İngilizler için güncel bir göndergesi de yok değildi. 1571'de, Osmanlı donanmasının İnebahtı'da Haçlı donanması karşısında uğradığı yenilgi, tıpkı Ankara Savaşı'nın sonucu gibi, bütün bir Hıristiyan dünyayı sevince boğmuştu; zafer Londra sokaklarında şenliklerle kutlanmış, hapishanelerdeki mahkûmlar serbest bırakılmış, ceza kapsamına girmeyen borçlar bağışlanarak devlet hazinesinden ödenmişti.[23]

22 *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, c.II, s.109.

23 *The generall historie of the Turkes*, s.885.

Tamburlaine'in İşlevi

Tamburlaine kişiliği ister bir Rönesans adamı, ister Türkleri dize getiren bir hükümdar olarak yorumlansın, her iki yorumda da, ortak ahlâk ölçülerini aşan bir üstün-insan ya da yarı-Tanrı gibi yüceltilmesi, eserin yapısında teknik bir sorun doğurmaktadır. O da şudur: *Tamburlaine* tek bölüm olarak tasarlanmış, yazılmış ve oynanmıştır. İkinci bölüm ilkinin gördüğü ilgi üzerine sonradan yazıldığına göre eser ilk biçimiyle de bir bütündür. Ama bu biçimiyle Seneca tragedyasının düzenine uymakta mıdır?

Gördüğümüz gibi, son sahnenin son bölümünde, Tamburlaine'in kendi düğünü için hazırlıklara başlanması emrini vermesiyle perde mutlu bir sonla kapanmaktadır. Tragedya kahramanının kanlı eylemleri yüceltilmiş, zulmü, kötülükleri cezasız bırakılmıştır. Eseri iki bölüm halinde düşündüğümüzde de, sonuç farklı değildir. Çünkü ikinci bölümün sonunda Tamburlaine yaşlanıp hastalanır, eceliyle ölür; yani bu bölüm de Seneca tragedyasına uymaz. Eleştirmen F.P. Wilson, Tamburlaine'in kötülüklerine karşı çıkılmadığına dikkati çekerek, bu eserde gözlenen durumun Elizabeth çağı tiyatrosunda bir benzeri bulunmadığını söylüyor. Wilson, "bir zorbanın zaferden zafere koşuşunun onunla duygudaş olabileceğimiz bir biçimde sunulması, Marlowe'un daha sonra yazdığı eserlerdeki örüntüye uyuyor mu, yoksa bu, bütün Elizabeth çağı tiyatrosunda istisnai bir örnek midir?" sorusunu sorduktan sonra, şu cevabı veriyor: "Sadece Tamburlaine'in ezdiği zorbalarla saldırganların kınanması, ama Tamburlaine'in kendi zorbalıklarının kınanmaması çok çarpıcıdır, o çağda bunun başka bir örneği yoktur. Oyun yazarının tutumu burada, en yumuşak deyişle, anlaşılmaz bir tutumdur."[24]

Wilson'ın "anlaşılmaz" dediği tutum aslında hiç de anlaşılmaz değildir. Üstelik, o döneme özgü seyirci beklentilerini göz ardı eden bir sorudur sorduğu. Çünkü Tamburlaine cezalandırılması gereken bir zorba değil, bir kurtarıcı olarak çizilmiştir. Hikâyenin Avrupalı se-

24 *Marlowe and the Early Shakespeare*, s.50, 52-53.

yirci yönünden belki de en çekici yanı, Tamburlaine'in, 16. yüzyılda Batı'da yenilmez olduğu düşünülen Türk'ü bir önceki yüzyılda yenerek onun yenilebilir olduğunu göstermesinden ileri gelir. Oyunun ikinci bölümünde görüldüğü gibi, Sigismund komutasındaki Haçlı orduları Türkleri yenememişlerdir. Batı'da yenilmeyen Türk'ün Doğu'da uğradığı yenilginin hikâyesi seyirci için rahatlatıcı bir konu niteliğindeydi.

Batı'nın 16. yüzyılda Türkleri nasıl gördüğü ve Marlowe'un oyunu nasıl bir ortamda yazdığı, günümüzün ufkuna kolayca giremediğinden, *Tamburlaine* için yazılan eleştiriler ister istemez eksik kalmaktadır. Sorunu sözkonusu dönemin genel yaklaşımı açısından açıklığa kavuşturabilmek için, oyunun kaynaklarına uzanmak gerekiyor. Çünkü Marlowe eserini yazarken gördüğü, incelediği kaynaklarda yer alan, canlandırdığı tarihi kişilere ve onların tarihi işlevlerine ilişkin temel, tanımlayıcı bilgi ve yargıları sadece kendi hayalgücü doğrultusunda işleyemezdi. Nitekim, konusunu, sunuşu, işleyişi, yararlandığı, yararlanmış olabileceği tarihi kaynaklarda yazılanlarla çakışmaktadır. Türk tarihi hakkında 16. yüzyılda yazılmış en kapsamlı kaynak durumundaki Richard Knolles'ün ünlü tarihine bakıldığında, Timurlenk'in Hıristiyanlar yönünden bütünüyle olumlu bir tarihi kişi olarak anlatılıp değerlendirildiği görülmektedir. Aynı kaynak, oyundaki birçok ayrıntıyı da aydınlatmaktadır. Marlowe'un *Tamburlaine*'i ile Knolles'ün tarihi arasındaki paralellikleri örnekleriyle görmek herhalde yararlı olacaktır.

Oyunun Kaynakları

The Generall Historie of the Turkes'de, Timurlenk, Hıristiyanların dostu, kurtarıcısı olan âlicenap bir adam gibi gösterilirken, Bayezıd, hak hukuk dinlemeyen, gaddar ve kendini beğenmiş bir zorbadır; Bayezıd çok kere "Türk tiranı", Timurlenk ise "soylu Tatar" olarak anılır. İki hükümdarın bu sıfatlarla anıldığı bölümlerden birinde, bazı Anadolu beyliklerinin başındaki beylerin Bayezıd'a karşı Timurlenk'ten yardım istemeleri şöyle anlatılmaktadır:

> "Bütün bu zavallı beyler ile onlar gibi daha niceleri kısa zamanda Semerkand'a (büyük Timurlenk'in sarayına) geldi; herkes kendi özel derdini ortaya dökerek, güçlü hükümdardan kendilerini savunmasını ve Türk Tiranı Bayezıd'dan kurtarmasını ısrarla rica etti. Bu acı yakınmalar, hele uzun süre haksız yere hapsedilen Germiyanoğlu ile, Bayezıd'ın gaddarlığı yüzünden son günlerde karısını, çocuklarını kaybeden [Tachrettin'in (Tahırten (Mutahharten)?]acı acı yakınmaları soylu Tatar'ı çok etkiledi."[25]

Bayezıd'ın bu şekilde tanıtıldığı parçanın ardından, Timurlenk'in "soylu" kişiliği de şöyle tanımlanmaktadır:

> Mizacı gereği, sıkıntı içinde çırpınanlara yardım eli uzatmak ve gurura kapılanları cezalandırmaktan büyük zevk duyan bir kimse olan Timurlenk o anda bir tedbirsizlik etmek istemedi ve beylere soğuk bir cevap verdi.[26]

Timurlenk bunu izleyen günlerde, "değerli armağanlar ve hediyelerle elçisini Bayezıd'a göndererek, dostları olan bu Müslüman beyler ile, Bayezıd'la arasında aracı olma görevini üstlendiği müttefiki Yunan hükümdarı Emanuel'e iyi muamele etmesini hatırı için kendisinden rica etti."[27] Bayezıd'ın ricaları reddetmesi karşısında Timurlenk de, "bu kadar sıkıntı içindeki beyleri sıkıntılarından kurtarmak ve Bayezıd gibi büyük ve güçlü bir tiranın gururunu kırmak için (...) Osmanlı gururunu kırmak için" savaşmaya karar verir.[28]

Timurlenk'in ordusunda Hıristiyanlar da vardır; savaştan bir gece önce kampındaki askerler ertesi sabah başlayacak olan çarpışma üstüne konuşmaktadırlar: "İskitler girişecekleri yağmadan, gururlu Partlılar kazanacakları şereften, zavallı Hıristiyanlar da kendi kurtuluşlarından söz ediyorlardı."[29] Bu arada, sık sık, "Timurlenk'in Hıris-

25 Knolles, s.210.
26 Knolles, s.210.
27 Knolles, *a.y.*
28 Knolles, s.213.
29 Knolles, s.218.

tiyan hükümdar uğruna buraya geldiği"ne değinilir.[30]

Savaş bitip de Bayezıd tutsak alındıktan sonra, Timurlenk, "Nasıl oluyor da, Yunan hükümdarı gibi soylu bir kişiyi boyunduruğun altına alacak kadar gurura kapılabiliyorsun?" diye ona sorar.[31] Sonra, Bayezıd, "demir bir kafese konur."[32] Amaç, "kardeşinin kanıyla ellerini kirletmiş olan, kibirli, haris tiranı cezalandırmaktır."[33]

Öte yandan, zafer kesinleşince, "Onun (Timurlenk'in) en sadık kulu ve kölesi olan Yunan hükümdarı kendisiyle birlikte bütün ülkesini elçileri aracılığıyla büyük Fatih Timurlenk'e teslim etti; kendisini dünyanın en zalim tiranından kurtardığı için, bizzat kendisi, ülkesini ona teslim etmesi gerektiğini söylüyordu."[34] Ne var ki Timurlenk, "zaten yeterince geniş olan ülkesinin topraklarını daha fazla genişletmek gibi bir niyeti olmadığını; (...) şan şeref kazanmak, adını gelecek kuşaklara ulaştırıp sonsuza kadar yaşatacak üne kavuşmak ve nihayet, bir dost ve müttefikin ricası üzerine, kendisine yardım etmek için oraya geldiğini bütün dünyanın bilmesi gerektiğini; tek amacının, insanlığın yeryüzündeki en büyük, en korkunç düşmanının kafasını ezip geçen kuvvetini her şeyin sebebi olan Tanrı'nın görmesi olduğunu; imparatorlarınki kadar soylu ve çok eski hanedanlarca yönetilen o büyük, o güzel Constantinople şehrini kurtararak artık adını ölümsüzleştirdiğini" söyleyerek teklifi reddetti.[35]

Oyunda da, Bajazeth ile karşılaştığımızda, Türkler Constantinople'u kuşatmakta, Tamburlaine ise kuşatmayı kaldırmaya çalışmaktadır. Bu durum, Bajazeth'ın ağzından şöyle anlatılır oyunda:

> We hear the Tartars and the castern thieves,
> Under the conduct of one Tamburlaine,

30 Knolles, s.219.
31 Knolles, s.220.
32 Knolles, s.221.
33 Knolles, *a.y.*
34 Knolles, *a.y.*
35 Knolles, *a.y.*

Presume a bickering with your emperor,
And thinks to rouse us from our dreadful siege
Of the famous Grecian Constantinople.
(III. perde, I. sahne)
(Tatarlar'ın, Doğu'dan gelen hırsızların, Tamburlaine denen birinin komutasında hükümdarımızla savaşmaya kalkışarak, ünlü Yunan şehri Constantinople çevresinde başlattığımız korkunç kuşatmayı kaldırtmak niyetinde olduklarını duyuyoruz.)

Bir paşa Tamburlaine'e elçi gönderilir; kendisinden, fikrini değiştirip "Asya'da kalması" (III. perde, I. sahne) istenir. Marlowe şehrin Türklerce ele geçirilmek üzere olduğunu göstermek ister burada, Bajazeth şehrin suyunu kesmeyi düşünmekte, şehre dışarıdan herhangi bir yardım ulaşmaması için, karada, denizde gereken tedbirlerin alınmasını emretmektedir.

Cut off the water that by leaden pipes
Runs to the city from the mountain Carnon;
Two thousand horse shall forage up and down,
That no relief or succour come by land,
And all the sea my galleys countermand.
Then shall our footmen lie withing the trench,
And with their cannons, mouth'd like Orcus' gulf,
Batter the walls, and we will enter in;
And thus the Grecians shall be conquered.
(III. perde, I. sahne)
(Carmon Dağı'ndan kurşun borularla şehre gelen suyu kesin; iki bin atlı dört bir yanı kollasın, hiçbir yardım, destek gelmesin karadan, kadırgalarımızsa denizleri tutsun. Piyadelerimiz siperlerde beklesin, cehennem ağzı gibi ateş kusan toplarıyla dövsünler surları; biz de içeri girelim, böylelikle elimize düşsün Yunanlılar.)

Tamburlaine'in tehdidi yüzünden, Bajazeth kuşatmayı kaldırmak zorunda kalır. Biraz sonra, Hıristiyanları temsil eden Yunanlıların bir önceki savaşta Bajazeth'a yenilmiş oldukları hatırlatılır. Bajazerth muharebe meydanına giderken, karısı Zabina o savaşı hatırlar.

I heard the trumpets sound
As when my emperor overthrow the Greeks,
And led them captive into Africa.
(III. perde, III. sahne)
(Tıpkı hükümdarının Yunanları yendiği ve tutsaklarını Afrika'ya gönderdiği günkü gibi, trampetler çalınıyor.)

Bajazeth'ın, yenik düştükten sonra, karısına söyledikleri, asıl hedefinin Hıristiyanlar olduğunu bir kez daha açıklar:

Now wild the Christian miscreants be glad,
Ringing with joy their superstitious bells,
And making bonfires for my overthrow
(III. perde, II. sahne)
(Hıristiyan imansızlar sevinecekler şimdi, bâtıl çanlarını neşeyle çalacaklar, şenlik ateşleri yakarak kutlayacaklar yıkılışımı.)

Bu sözler, Knolles'ün, 1571 İnebahtı Zaferi'ni kutlamak üzere Londra'da düzenlenen şenlikleri anlatışını çağrıştırır,[36] ancak, Tamburlaine'in savaştan önce Türk paşasına söyledikleri daha da ilgi çekicidir:

I that am term'd the Scourge and Wrath of God,
The only fear and terror of the world,
Will first subdue the Turk, and then enlarge
Those Christian captives which you keep as slaves
(III. perde, III. sahne)
(Ben ki Tanrı'nın Öfkesi ve Gazabı, dünyanın tek korkusu ve dehşetiyim, ilk kez ben yeneceğim Türkleri ve köle gibi kullandıkları o Hıristiyan tutsakları kurtaracağım.)

Türklerin ilk kez yenildikleri, daha sonra Bajazeth'ın ağzından da dile getirilir:

Ah, fair Zabina, we have lost the field;
And never had the Turkish emperor

36 Knolles, s.885.

So great a foil by any foreign foe.
(III. perde, III. sahne)
(Ah, güzel Zabina, savaşı kaybettik; Türk hükümdarı hiçbir düşman karşısında böyle bir yenilgi tatmadı.)

Knolles tarihinde olduğu gibi oyunda da Tamburlaine'in, Hıristiyanların kurtarıcısı olarak gösterildiği çok açıktır. Bu durumda Marlowe'un seyircisi, kurtarıcının zorba gibi gösterilmesine ve oyunun sonunda şiddetle cezalandırılmasına razı olur muydu? Oysa eserde Tamburlaine; bir zorbadır, burası apaçıktır, ama o, zorbalığını Türklere karşı kullanan ve Hıristiyanların intikamını almak isteyen bir zorbadır aynı zamanda.

Marlowe'un oyunu sadece konuya bakış açısıyla değil, dramatize ettiği bazı ayrıntılar da Knolles tarihi ile benzerlik, hattâ özdeşlik gösterir. Kimi yerde kelime seçiminde bile kaynağına sadıktır Marlowe. Örneğin, Timurlenk'in Bayezıd'ı (Tamburlaine'in Bajazeth'ı) neden yenmek istediği her iki eserde de aynı kelimelerle anlatılır.

Thy fall shall make me famous through the world!"
(Marlowe, III. perde, III. sahne, 83. mısra)
(Seni yenmek beni bütün dünyada ünlendirecek!)
"That he Tamerlane was not come (...) for the englargement of his dominions (...) but rather to win honour, and thereby to make his name famous unto all posteritie for euer...
(Knolles, s.221)
(Topraklarını genişletmek için değil, şan şeref kazanmak, adını gelecek kuşaklara ulaştırıp sonsuza kadar yaşatacak üne kavuşmak için geldiğini...)

Knolles tarihinde, Bayezıd'ın demir parmaklıklı bir kafese konulduğu[37] ve Timurlenk'in onu bir tabure gibi kullandığı[38] yolundaki ayrıntılara yer verilirken, Bayezıd'ın kafasını kafesin parmaklıklarına

37 Knolles, s.221.
38 Knolles, s.210.

vurarak intihar ettiği söylentisine de değinilmiştir.[39] Oyundaki Tamburlaine gibi tarih kitabındaki Timurlenk de, "Tanrı'nın Gazabı ve Dehşeti"dir.[40]

Marlowe'un oyunu yazarken Knolles'ün eserine başvurduğunu düşünmek ilk bakışta bir anakronizm gibi görünebilir. Çünkü *Tamburlaine* ilk kez 1587-1588 kışında oynanmış, *The Generall Historie of the Turkes* ise 1603 yılında yayımlanmıştır. Ne var ki, yazılışı çok uzun yıllar sürmüş olan bir eserdir bu. Marlowe'un oyun yazarlığına yöneldiği yıllarda, Knolles büyük bir ihtimalle kitabının önemli bir bölümünü tamamlamıştı. "Türklerin Dördüncü Padişahı Bayezıd" başlıklı bölüm de, büyük boy 1300 sayfa tutan Knolles tarihinin ilk 230 sayfası içindedir. Marlowe'un, bunlara dayanılarak, kitabın el yazısı müsveddelerini gördüğü tahmin edilebilir. Hiç şüphesiz, kanıtlanması çok güç bir şeydir bu. Ancak, mutlaka kaynaklarla, belgelerle kanıtlanmasını gerektirecek ölçüde hayati bir ihtiyaç da değildir. Çünkü Knolles tarihi özgün bir eser değil, bu alanda o zamana kadar yazılmış, Kara Avrupa'sı kaynaklı çok çeşitli eserlerden derlenen malzemeyle kaleme alınmış bir kitaptır. Sadece kullandığı malzemeyle değil, Türk tarihine bakış açısıyla da İtalyan, Fransız ve Bizans tarihçilerine bağımlıydı. Kaldı ki, sözkonusu kaynakların bir bölümü 16. yüzyılda İngilizceye çevrilmiş ve yayımlanmıştı. Dönemin tarihleri Timurlenk'i, Bayezıd'ı öyle görüyordu. Onlardan kaynaklanan Knolles tarihi de, Timurlenk ile Bayezıd konusunda o zamanın genel tavrını temsil etmekteydi. Marlowe'un Knolles tarihini görmediği kabul edilse bile, İngilizceye çevrilmiş olan öteki kaynaklardan hiç değilse bazılarını gözden geçirmiş olduğuna kesin gözüyle bakılabilir. Sözgelişi, Timurlenk'in kişiliğine ilişkin bilgilerin Perondinus'tan alındığı araştırmacılarca belirlenmiştir; çünkü Timurlenk'in Bayezıd'ın sırtına basarak onu tabure olarak kullandığını yalnızca Perondinus yazmıştır.[41] Araştırmalara göre, Marlowe, oyunun ikinci bölümünde, birinci bö-

39 Knolles, s.227.
40 Knolles, s.211.
41 Fermor, s.31-33; Adıvar, s.81.

lüm için yararlandıkları dışında bazı ek kaynaklara da başvurmuştur. Ama bu durum oyunun kuruluşundaki ana örüntüyü değiştirmemiş, konunun işlenişinde gözlenen genel tavır bu bölümde de sürmüştür. U.M. Ellis-Fermor, *Tamburlaine*'in kaynakları arasındaki en geniş kapsamlı çalışma olan incelemesinde Türk tarihi hakkında Marlowe'un çağına kadar yazılmış pek çok eser üzerinde durmuş, o dönemde hangilerinin önem taşıdığını açıklamış, hangilerinden Marlowe'un yararlanmış olabileceğine ilişkin düşünceler ileri sürmüştür. Ancak, o incelemesinde, herhalde, Knolles tarihinin 1603 yılında yayımlandığını gözönünde tutmuş olmalıdır ki, bu eser üzerinde durma gereğini duymamıştır.[42]

Burada, yeri gelmişken, *Tamburlaine*'de kimi yazarların eleştiri konusu ettikleri bir nokta üzerinde durmak gerekir. Örneğin, Halide Edip Adıvar oyunun kaynaklarından birçoğunu belirtmekle birlikte, gerek eserin canlandırdığı oyun kişileri ile tarihi olayların, gerekse Tamburlaine kişiliğinin, Timurlenk'ın biyografisini yazanların anlattıklarından çok uzak olduğunu, sonuçta, yazarın "Tamburlaine ismi altında keyfine göre bir Timurlenk uydurduğunu" yazmaktan geri kalmamıştır.[43] Gerçi yazarın asıl söylediği bu değildir; ama konularını tarihten alan eserler değerlendirilirken, metinde canlandırılan kişilerle olayların tarihi gerçeklere uyup uymadığına bakılması çok yaygın bir tutum olduğu için, bu soruna da kısaca değinmekte yarar vardır. Bu ya da benzeri bir eleştiri, yazarının bile bile sayısız anakronizme düştüğü bir eser için herhangi bir şekilde geçerli sayılabilir mi? İşin bu yanı zaten oyunun özüyle de ilgili değildir. Oyunun özü, yani konuya bakışı Knolles tarihine ya da onun dayandığı öteki kaynaklara dayandığına göre, yazarın amacı herhalde tarihi çarpıtmak değil, o kaynakların esinlettiği Tamburlaine kişiliğini hayalgücünde canlandırdığı gibi çizmektir. Ayrıca, "tarihi çarpıtan" bir oyunda da, "tarih yanlışları"nın, "uydurmalar"ın tespitini edebi bir eser olan metnin eleştirisi için bir ölçüt gibi öne sürmek yerine, "gerçekler"in hangi dramatik amaçlarla

42 Fermor, *a.y.*

43 *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, c.II, s.78, 109.

değiştirildiğini göstermeye çalışmak daha geçerli bir eleştirel yaklaşım olabilir. *Tamburlaine* bu bağlamda uyarıcı bir örnek niteliğindedir.

Tarih ile efsanenin henüz ayrışmadığı, tersine, birbiriyle beslenip kaynaştığı, insanlığın, dünya toplumlarının Hıristiyan ve Müslüman diye ikiye ayrıldığı, Şarkiyatçılığın bir araştırma dalı durumuna gelmediği, Doğu'yu konu alan en ciddi eserlerde bile hayalgücünün canlı gözlemi, gerçeği bulandırdığı, herhangi bir Avrupalı'ya "Doğu hakkında ne biliyorsun?" diye sorulsa, "esrarengiz bir dünya!" cevabının alınabildiği bir çağda yazılmış bir oyunu incelerken, Tamburlaine'in Hıristiyanların kurtarıcısı gibi gösterilmesi sorununa daha değişik bir açıdan, efsaneler açısından da eğilebiliriz. Halkın hayalgücünde, eserdeki "kurtarıcı" fikrinin efsanelerden kaynaklanan bir anlamı da vardı o dönemde. Hıristiyan dünyanın dışında, Doğu'da, Hıristiyan bir hükümdar yaşadığı ve Batı'daki Hıristiyanlar adına Müslümanlar'la mücadele ettiği yolundaki efsane yüzyıllarca Avrupalıların ilgisini çekmiş, onları heyecanlandırmıştır. Bu, "Prester John" efsanesidir. Efsanenin 14. yüzyıldan itibaren birçok şair ve yazarı etkilediği, bu etkinin Elizabeth çağı edebiyatında da yaygın bir biçimde sürüp gittiği, o sırada Shakespeare'in de Prester John'dan söz ettiği biliniyor. Aynı efsanenin izlerine tarih kitaplarında da rastlanır; örneğin, Peter Ashton'ın *A Shert Treatise upon the Turkes Chronicles* adlı kitabında anlatılanlar bu hikâyeyi çağrıştırır. Yazar Türklerle savaş halindeki İran Şahı'nı Müslümanlığa düşman olan ve Hıristiyanlığa yakınlık duyan bir hükümdar olarak tanıtırken, Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlılara başkaldıran Arnavut Prensi İskender Bey de Türklerle mücadele ederek Hıristiyanlara yardımcı olmanın bir örneği olarak gösterilir. Nihayet, Marlowe'un *The Jew of Malta* adlı oyununda Barabas'ın "Twas (this hat) sent me for a present from the Great Cham" (Bu şapkayı bana Büyük Han armağan gönderdi)[44] derken "Büyük Han"la kastettiği de Prester John'dur. Kurmaca nitelikteki edebiyat metinlerinde olduğu gibi, kurmaca nitelikte olmayan edebiyat dışı me-

44 IV. perde, VI. sahne, 69. mısra.

tinlerde de yaygınlıkla kullanılan ya da çağrışımları yankılanan bu Ortaçağ efsanesinin o dönemin tarihi kaynaklarını, o arada, masalı, efsaneyi bir kenara koyacak durumda olmayan Knolles tarihinin de bir yönünü başka metinler dolayımıyla içten içe şekillendirdiği, hiç değilse, bu ve benzeri eserlerin gösterdiği ortak örgüde bir payı olduğu düşünülebilecek bir özellik göstermektedir.

Doğu'nun hep bir "metin" olarak üretildiği bir çağda, bu tür efsaneler nesnelleşme yolunu tıkayan bir etmen olarak tarihe müdahale edebilmektedir. *Tamburlaine*'de o dönemin hayalgücünde yaşayan bir efsane motifinin yer almış olması, herhalde seyircinin zihninde uygun bir çağrışım uyandırıyor, tarihi bir konunun böyle bir örüntü üzerine oturması da oyunun seyirci üzerindeki etkisini artırıyordu.

Yazarın Açısı. Buraya kadar, oyunun anlamı Elizabeth dönemi seyircisi yönünden araştırılmaya çalışıldı. Tarihi bakımdan gözönüne alınması gereken bir etmen de, gene aynı dönemin insanı olan yazarın *amaçlılığıdır.* Bu noktada ortaya çıkan soru şudur: Seyirci alımlaması yazarın dünya görüşüne, düşünce yapısına ya da mizacına uygun düşüyor mu acaba? Seyircinin, bir kurtarıcı olarak alımladığı Tamburlaine'in eserin sonunda cezalandırılmasını kabul edemeyeceği ortadadır. Gelgelelim, Marlowe, "kurtarıcı" fikrini, kitabını "Hıristiyan okura" sunan bir Knolles gibi sürekli işleyerek vurgulamamıştır. Oyunda onun vurguladığı şey, Tamburlaine'in kişiliği, yenilmez gücü ve sönmeyen tutkularıdır. Bajazeth'ın yenilmesi ya da Hıristiyanlığın kurtulması konusu, sofu, önyargılı, bağnaz bir Hıristiyan olmadığı bilinen, "ateist"[45] eğilimleri olduğu da söylenen Marlowe'un gözünde çok önemli bir özellik taşıyamazdı. Düşünce dünyası dikkate alındığında, ancak ikinci derecede önemli bir etmen olabilirdi bu, dolayısıyla, hikâyenin o yönü Marlowe için fazla çekici olamazdı. Hıristiyanları kurtardığı için değil, sadece, coşkun, ateşli, romantik mizacı gereği tutkularını onayladığı, hattâ belki de paylaştığı Timurlenk'i, tiyatroda seyircinin de kendisiyle

45 Rönesans döneminde "ateist", tanrıtanımaz anlamında değil, Tanrı'ya inanmak için kiliseye ya da devlete ihtiyaç duymayan, inanç işlerinde kurumlardan bağımsız düşünen ve davranan kişi anlamında kullanılıyordu.

duygudaş olabileceği bir Tamburlaine kişiliği içinde çizebilmesine yarayan, kullanışlı bir hikâyeydi bu aslında. Tutkularını tatmin edebilme uğruna hiçbir ahlaki engel tanımayan Tamburlaine'i seyirciye kabul ettirebilmek için, yücelttiği kanlı zafer tutkusunu meşru kılacak bir hedefe ihtiyacı vardı. İşte bu gerekli hedefi sağlayan bir hikâye olduğu için, Tamburlaine'in tutkularını dizginsiz bırakabilmiştir Marlowe. Yazarın amaçlılığı ile seyirci beklentisi bu şekilde uzlaştırılmıştır.

Türk Kişiliği

Oyunun gerek birinci, gerekse ikinci bölümünde canlandırılan Türk karakterlerinden hiçbirinin kötü, ahlâkı düşük, alçak olduğu söylenemez. Bajazeth kibirlidir, ama şerefsiz değildir. Tamburlaine'in çirkin muamelesine, ezici aşağılamalarına katlanmaktansa intihar etmeyi tercih eder, ardından, karısı da canına kıyar; doğrusu, soylu bir imparator ile imparatoriçeye ya da tragedya kahramanlarına yakışan bir ölümdür bu. İkinci bölümde de Türkler hiçbir tehlikeye atılmaktan çekinmeyen gözüpek insanlar olarak görünür. Belsera'ın Türk komutanı, Tamburlaine'le savaşırken kaleyi düşmana teslim etmektense, sonuna kadar dövüşerek ölmeyi tercih eder; "iffet kraliçesi" (IV. perde, II. sahne, 96. mısra) diye nitelendirilen karısı Olympia da, kocasının ölümünden sonra, Tamburlaine'in eline tutsak düşmek istemez, önce oğlunu, sonra da kendini öldürür. Orcanes ise soylu bir karakterdir; kendisini aldatan Hıristiyanlar'dan çok daha iyi bir insandır. Elizabeth çağı tiyatrosunda Türklerin "zalim", "hain", "azgın", "yalancı", "şehvet düşkünü" ve benzeri kişilikte insanlar olarak, yani "olumsuz" niteliklerle canlandırıldığı ve aslında bir "kötülük" simgesi olarak kullanıldıkları kanısı bu konudaki yerleşik yargıdır. Bu yargının *Tamburlaine* için geçerli olmadığı söylenmelidir.

TÜRKLÜKTEKİ MAKYAVELİZM: *THE JEW OF MALTA* İLE SELİMUS

Malta Yahudisi'ni okuyordum
Barındığım bir sandukanın içinde

Ece Ayhan, *Ortodoksluklar*, I, 1968.

Christopher Marlowe 1591 ya da 1592'de yazdığı *The Jew of Malta*'da da Türklere yer vermiştir. Oyun Malta'da geçer. Maltalılar her yıl Osmanlı Sultanı'na vergi ödemektedirler. O yıl Sultan vergiyi alıp getirmesi için oğlu Selim Calymath ile paşalarını oraya gönderir. Ancak, halk gerekli parayı toplayamamıştır. Malta Valisi Ferneze para toplayabilmek için bir ay süre ister. Vali ile adanın Hıristiyan halkı borçlarını ödeyebilmek amacıyla, zengin bir Yahudi olan Barabas'ın mallarına el koyarlar. Barabas her işte Makyavelizme inanmış, amacına varmak için hiçbir ahlâki ve vicdani kaygı duymayan bir adamdır; ahlâksızlıklarına alet olmak istemeyen kızını bile öldürmekten çekinmeyecektir. Servetine el koyan Hıristiyanlardan intikam almaya karar verir. Yanında Ithamore adlı Türk uşağı vardır; kirli ve kanlı işlerinde kendisine yardım etsin diye köle pazarından satın almıştır onu. Ithamore efendisinin bütün isteklerini yerine getirir, bir manastırda yaşayan bütün insanları zehirleyerek öldürür, ama bir fahişeye tutulunca efendisine şantaja kalkar. Barabas da gönderdiği bir çiçekle onu zehirler.

Öte yandan, tanınan süre dolunca, bir paşa vergiyi almak için gelir, ama Hıristiyanlar verdikleri sözü tutmayarak borçlarını ödemezler. Bunun üzerine Türkler adayı kuşatır. Barabas Türklerle işbirliği ederek onların adaya hâkim olmalarına yardım eder. Türkler de bu yardımlarından ötürü onu Malta Valiliği'ne getirirler. Osmanlı donanması dönüş hazırlıklarına başlar. Yola çıkmadan önce Barabas onlara bir davet vermek ister. Aslında, Hıristiyanlardan intikamını aldıktan sonra, Türklerden de kurtulmak istemektedir. Ama kazdığı kuyuya kendisi de düşer ve ölür. Askerleri öldürülen ve donanması yok olan Calymath Hıristiyanların eline tutsak düşer.

İlkin, eserde canlandırılan Türklerin kişiliklerine bakalım. Barabas'ın Türk uşağı Ithamore, efendisinin bütün kirli işlerine ortak olabilecek kadar aşağılık bir adamdır. Zaten Barabas tarafından yüksek bir fiyat ödenerek satın alınmasının nedeni her türlü kötülüğü edebilecek yaradılışta olmasıdır.

Barabas. What's the price of this slave? Two hundred crowns!
Do the Turks weigh so much?
First Off. Sir, that's the price.
Barabas. What, can he steal, that you demand so much?
Belike he has some new triks tricks for a purse;
And if he has he is worth there hundred plates!
(II. perde, III. sahne)

(*Barabas.* Nedir bu kölenin fiyatı? İki yüz crown mı! Türkler bu kadar para ediyor mu?
I. Subay. Fiyatı budur efendim.
Barabas. Bu kadar para istediğine göre, nedir hırsızlıktaki hüneri? Bir adamın cebindeki para kesesini yürütmek için yeni numaraları olsa gerek, eğer öyleyse, üç yüz de eder!)

Ithamore kendi hünerlerini kendisi anlatır:

Faith, master,
In setting Christian villages on fire,
Chaining of eunuchs, binding galley slaves.
One time I was an hostler in an inn,
And in the night time secretly would I steal
To travellers' chambers, and there cut their throats:
Once at Jerusalem, where the pilgrims kneel'd,
I strewed powder on the marble stones,
And therewithal their knees would rankle, so
That I have laugh'd a-good to see the cripples
Go limping home to Christendom on stilts.
(II. perde, III. sahne)

(Hıristiyan köylerini ateşe vermek, harem ağalarını zincire vurmak, kürek mahkûmlarının ellerini bağlamak için bana güvenin efendim. Bir ara bir handa seyislik edyordum, gece vakti gizlice yolcu-

ların odalarına girer, boğazlarını keserdim: Bir defasında da Kudüs'te hacıların secdeye geldikleri mermer taşlar üstüne tozdan bir ilaç serpmiştim, o ilaçla dizleri tutmaz olmuştu hacıların, koltuk değnekleriyle seke seke ülkelerine dönüşlerini seyrederken nasıl gülmüştüm o kötürümlerin haline.)

Buna karşılık Calymath soylu bir kişi olduğu kadar, anlayışlı ve iyi yürekli bir insandır. Oyun başında Vali Femeze çok yüksek bir tutarı olan vergi borcunun bağışlanmasını ister. Calymath'ın Vali'ye cevabı onun insan yanını dile getirir:

I with, grave govemor, 'twhere in my power
To favour you; but 'tis my father's cause
(I. perde, II. sahne)
(Benim elimde olsaydı, borcunuzu bağışlamak isterdim sayın Vali, ama bu babama ait bir iş.)

Calymath borçlarını bağışlayamaz ama, paranın toplanması için onlara belli bir süre tanımak ister, yanındaki paşalardan biri, "That's more than is in our commission" (bu bizim yetkimizi aşar) diyerek buna itiraz edince de, ona, biraz anlayışlı olmak gerektiğini söyler.

What, Callapine! a little courtesy.
Let's know their time, perhaps it is not long;
And 'this more kingly to obtain by peace
Than to enforce conditions by constraint.
(I. perde, II. sahne)
(Ne diyorsun Callapine! Ufak bir lütuf bu. Ne kadar süre gerekli, hele bunu öğrenelim, belki çok sürmez. Hem, alacağını barışı bozmadan almak, zor kullanarak elde etmekten daha çok yakışır sultanlara.)

Borcun ödenmesi için tanınan süre dolunca Maltalıların sözlerini tutmamaları, *Tamburlaine*'in II. bölümünde Hıristiyanların Türk komutanı Orcanes'e verdikleri söze bağlı kalmayıp barışı bozmalarının bir benzeridir. Calymath ile Orcanes'in kişilikleri ve kaderleri de

birbirine benzer; ikisi de sözüne sadık, dürüst insanlardır; ikisi de Hıristiyanlarca aldatılır.

Ada Türklerin denetimine geçtikten sonra vali olan Barabas Türkleri bir ziyafetle uğurlamak ister. Amacı onları da ortadan kaldırmaktır, ama iyi yürekli Calymath hiçbir şeyden kuşkulanmaz.

Barabas tarafından gönderilen haberciye Şehzade'nin verdiği cevap ise, Prof. Boas'ın söylediği gibi, "soylu bir yücelik"[46] taşır:

> I fear me, messenger, to feast my train
> Within a town of war so lately pillag'd
> Will be too costly and too troublesome
> (V. perde, IV. sahne)
> (Korkarım ki daha savaştan yeni çıkmış, yağmalanmış bir şehirde askerlerimi ağırlamak hem pahalı hem de zor olacak.)

Oyunun sonunda Calymath Hıristiyanların eline tutsak düşünce, onlardan serbest bırakılmasını isterken de şöyle der:

> Nay, rather, Christians, let me go to Turkey,
> In person there to mediate your peace;
> To keep me here will naught advantage you.
> (V. perde, V. sahne)
> (Hayır, bırakın ülkeme gideyim, ülkenize huzur gelmesi için aracı olayım, beni burada tutmak yarar getirmez size.)

Hâlâ iyi niyetlidir, düşmanlarına gözdağı vermeye de çalışmaz. Vali Ferneze onu serbest bırakmak niyetinde olmadıklarını bildirir. Calymath ne öldürülmüş ne de serbest bırakılmıştır. *Tamburlaine*'deki öbür Türkler gibi o da Hıristiyanların tutsağıdır. Sonuç olarak, her iki oyunda da Marlowe'un Ithamore dışındaki Türk karakterlerinin hiçbiri kötü, aşağılık değildir.

The Jew of Malta, aslında, Makyavelist bir Rönesans kahramanı olan Barabas'ın hikâyesidir. Makyavelist "kötü adam" karakterini Eli-

46 F.S. Boas, *Christopher Marlowe*, s.146.

zabeth çağı tiyatrosuna ilk kez sokan yazar da bu oyunuyla Marlowe olmuştur. Sözkonusu karakter Tudor döneminin birçok oyun yazarınca işlenmiş, oyunu izleyen otuz yıl içinde son derece de yaygınlaşmıştır. Wyndham Lewis, "Elizabeth çağı tiyatrosunun baş oyuncusu Machiavelli'dir," dedikten sonra, "Tudor döneminde her insanın zihninin bir köşesinde o vardır," diye de ekler.[47] Biraz abartılı bir yargıdır bu tabii, ama hiç şüphesiz, her abartma gibi bu da bir olgunun altını çiziyor.

Machiavelli'nin ünlü *Prens*'i bir hükümdarın başarılı olmak için neler yapması gerektiğini açıklamak amacıyla yazılmıştır. Floransalı filozofun "başarılı olmak"tan anladığı şeyin kişisel kazanç olmadığı, özellikle, bu eseri okumayanlarca iyi kavranmamış bir noktadır. Dönemin İngiltere'sinde de pek az insan tarafından okunmuş olmalıdır. Çünkü, bilindiği gibi, 1513'te yazılan eser kitap olarak ilk kez 1532'de basılmış, 1553'te Fransızcaya çevrilmiş, ilk İngilizce çevirisinin yayımlanması ise 1640'tan önce gerçekleşmemiştir. İngiltere'de Machiavelli'nin fikirleri daha çok, eserinin uğradığı eleştiriler dolayısıyla biliniyordu. *Prens*'in belki de en tanınmış bölümü, hükümdara ahlâk dışı öğütler verilen bölümdü. Elizabeth çağı tiyatrosunun şekillenmesinde etkili olan da orada savunulan fikirlerdir. Sevilen bir hükümdar mı olmak daha iyidir, yoksa korkulan mı sorusunun cevaplandırıldığı, "Hükümdarlar Ne Zaman Samimi Davranmalıdır?" başlıklı bölümde Machiavelli şöyle der:

> İki çeşit mücadele yöntemi olduğunu bilmelisiniz; bu yöntemlerden biri yasalar çerçevesinde uygulanır, öbürü zora başvurarak. İlki insanlar, ikincisi hayvanlarca kullanılır. Ama ilki çoğu zaman yetersizdir, öyle olunca ikinci yola başvurmak zorunlu hale gelir. O halde, bir hükümdar insan tabiatından olduğu kadar hayvan tabiatından da yararlanmayı bilmelidir (...) Başarılı olmak isteyen bir hükümdar her iki yolu da kullanmak zorunda kalacaktır, çünkü bunlardan birinin yokluğu uzun ömürlü olmayan sonuçlar elde edilmesine yol açar. Hükümdar çeşitli hayvanların tabiatından yararlanmasını da bilmeli, gerektiğinde tilki, gerektiğinde aslan rolü oyna-

47 *The Lion and the Fox*, s.64.

> yabilmelidir; çünkü aslan kendine kurulan tuzaktan kaçamaz, tilki de kurda karşı kendini koruyamaz.[48]

Eserde verilen öğütler kısaca özetlenirse, iyi bir hükümdar olabilmek için gereken özellikler şu noktalarda toplanabilir: Hükümdar, sevilmektense korkulmayı tercih etmeli; kuvvetin haklıyı yarattığını bilmeli, ihanetin, yalanın, olduğundan farklı görünmenin yararına inanmalı, dinin yumuşatıcılığına kanmamalı, ateist olmalı, ama gerektiğinde dindar görünmeyi de başarmalı, hem aslanı hem tilkiyi taklit edebilmeli...

Marlowe'un oyunu hakkında buraya kadar söylenenlerden de anlaşılabileceği gibi, Barabas yukarıdaki öğütleri benimsemiş bir kişidir. Hem "aslan", hem "tilki", hem de, gerektiğinde, "insan" rolünü oynamasını bilir. Yönetim siyasetinin sevgiye değil, korkuya dayanması gerektiğine inanmıştır. Malta Valiliği'ne getirilmesini halkın kendisini sevmesine borçlu olmadığı için, iktidarını ancak korkuyla sürdürebileceğini bilir:

> Maintain it bravely by firm policy
> (V. perde, II. sahne)
> (Gözüpek davran, sıkı siyaset güt.)

Amacına ulaşmak için dini araç olarak kullanmayı da bilir. Oyunda, Hıristiyanlar, mallarına el koydukları Barabas'ın evini manastıra çevirirler, ama evin döşeme tahtalarının altında hâlâ bir miktar altın ve mücevher vardır. Barabas bu durumda, kızından din değiştirip Hıristiyan olmasını, sonra da rahibe olarak eve girmesini ister. Kızın, "Nasıl? Bir rahibe olarak mı?" diye şaşkınlığa düşmesi karşısında, ona şu öğütü verir:

> Ay, daughter; for religion
> Hides many mischiefs from suspicion.
> (I. perde, II. sahne)
> (Evet kızım; kötülükleri örtbas eder çünkü din.)

---

48 *The Prince, The Living Thoughts of Machiavelli*'de, baskıya hazırlayan Kont Carlo Sforza, s.65.

Hıristiyan keşişler onun suçlarını öğrenince de, onlara pişmanlık duymuş gibi davranır, hattâ din değiştirip Hıristiyan olmak istediğini söyler:

> I am a Jew, and therefore am I lost.
> Would penance serve for this my sin,
> I could afford to whip myself to death.
> (IV. perde, I. sahne)
> (Bir Yahudiyim ben, günahkârım bu yüzden. Hiçbir ceza temizlemez ruhumu. Kendi ölüm fermanımı kendim yazabilirim.)

Barabas bu gibi yumuşak, acındırıcı tavırlarla keşişleri birbirine düşürür, kurduğu fesatlığın tuzağına kendisi de düşünceye kadar başarısını sürdürür. Ama eserin asıl ilginç yanı, Ithamore kendi adına eyleme geçen biri olmamakla birlikte, onun kişiliğinde Türklük ile Makyavelizm arasında bir ilişki kurulmasındadır. Elizabeth çağı tiyatrosuna Makyavelist "kötü adam" karakterini ilk kez getiren *The Jew of Malta*, Türklüğü bu bağlama yerleştiren ilk oyun olarak da öne çıkmaktadır.

Eser Barabas'ın hikâyesi olmakla birlikte, Türkler ile Hıristiyanlar arasında geçen bir mücadele de vardır eserde. Yenilen gene Türklerdir; Hıristiyanlar onları gene kendi güçleriyle değil, başka bir güç aracılığıyla, bir Yahudi'nin yardımıyla yenerler. Barabas'ın serüveni Türklerle başlar, Türklerle biter. Eserin sonu Hıristiyanlar için mutlak bir zaferdir. Hem Yahudi Barabas'tan, hem Türklerden hem de vergi ödemekten kurtulurlar; Sultan'ın oğlu da ellerine tutsaktır.

Marlowe'da görülen bu ısrarlı Türk merakı sadece bir rastlantı olabilir mi? *Tamburlaine* için sorulan soru burada da sorulabilir. Marlowe *The Jew of Malta*'da Türklerin yerine Çinlileri koysaydı, bir şey farketmez miydi?.. Hiç şüphesiz eserin dramatik değeri Türklerin varlığından kaynaklanmıyor, söylenmek istenen şey bu değil burada; ama içinde Türklerin bulunduğu bir hikâye, oyunu seyirci için herhalde daha ilginç, daha güncel kılıyordu.

The Tragicall Reign of Selimus

Türkler ile ilgili bir başka 16. yüzyıl oyunu olan *Selimus*'un (1594) kahramanı da, Floransalı filozofun ortaya attığı öğretinin ateşli bir uygulayıcısı kimliğiyle karşımıza çıkar. Konusu Osmanlı tarihinden alınan eserde eli kanlı, ateist bir zorba olarak çizilen baş kişi Selimus, babası Bajazeth tahttayken bir an önce padişah olmak için beslediği tutkuları gizler, yani "tilki rolü" oynar, ama eline fırsat geçince ayaklanır. Kendi kendine konuşurken, Makyavelist amaçlarını şöyle itiraf eder:

> Now, Selimus, consider who thou art
> Long hust thou marched in disguised attire
> But now unmaske thyselfe and play the part
> (II. perde, II. sahne)
> (Dinle Selimus, bir düşün hele kim olduğunu,
> Nice zaman gerçek yüzünü gizleyip durdun,
> Ama artık indir maskeni de oyna rolünü.)

Sözü edilen rol, başka bir karakterin ağzından açıklandığı gibi, "acımasız bir kaplan"ın (2313. mısra) oynayacağı roldür.

Babasını tahttan indirerek onun yerine tahta çıkmaya karar verince şöyle konuşur:

> By slaughter, treason, or what else thou can
> And scorne religion, it disgraces man.
> (I. perde, II. sahne)
> (İster öldürerek, ister hileyle, tahtı elde etmek için elinden geleni ardına koma, dini hor gör, insana yakışmaz din.)

Amacına ulaşınca da, gerçek bir Makyavelistin yapması gerekeni yapar ve babasını zehirler. Başa geçince saltanatını uyruklarının sevgisine değil, korkusuna dayanarak sürdürmeyi tercih ederken, gene Machiavelli'nin öğütlerinden biri yankılanır:

> And think that then thy empire is most sure
> When men for feare thy tyrannie endure

(Düşün ki halkın korkusu senin zorbalığına ömür kattıkça imparatorluğun da devletlerin en sağlamı olacaktır.)

Elizabeth tiyatrosunun Makyavelist karakterleri arasında belki de en içten olanıdır Selimus. Yukarıdaki bölümde "dini hor gör" derken çok içtendir. Kendisi gibi düşüncelere göre amaca ulaşmak için bir araçtan başka bir şey olmayan din, onun gözünde ancak yaşlılar ya da çocuklar, yani güçsüz insanlar için yararlı olabilecek bir şeydir; güçlü kişiler için ise, başarı yolunu tıkayacak kadar zararlı olabilir. Selimus Müslümanlıktan nefretini de şöyle dile getirir:

Let Mahounds lawes be lockt up in their case
And meaner men of a baser spirit,
In virtuous actions seeke glorius merit
(I. perde, II. sahne)
(Muhammed'in kitabı kilitli dursun durduğu yerde, alçakgönüllü küçük insanlar yükselmek ister ancak erdemli işlerde.)

The Jew of Malta'da dolaylı bir biçimde Türklük ile bütünleştirilen Makyavelizm, *Selimus*'ta doğrudan doğruya Selimus'un kişiliğinde canlandırılmıştır. Eser bu yanıyla ayrı bir özellik taşıyor.

SOLIMAN AND PERSEDA YA DA "YÜCE TÜRK" İLE "HAİN TÜRK"

Thomas Kyd'ın *Soliman and Perseda* adlı oyununun günümüze ulaşan en eski baskısı 1599 tarihini taşır. Eserin 1592'de yazıldığı tahmin edilmekle birlikte,[49] bu konudaki tereddütler gözönüne alınırsa, 1589-1592 yılları arasındaki herhangi bir tarihte yazılmış olabileceğini düşünmek de mümkündür.[50] Oyunun konusu, Henry Wotton'ın 1578'de yayımlanan *Courtlie Controuersie of Cupids Cautels* adlı kitabından alınmıştır. Jacques Yver'in *Printemps d'Iver* (1572) başlıklı eserinin çevirisi olan kitap beş hikâyeden oluşur, bunların ilki Soliman ile Perseda'nın hikâyesidir.[51]

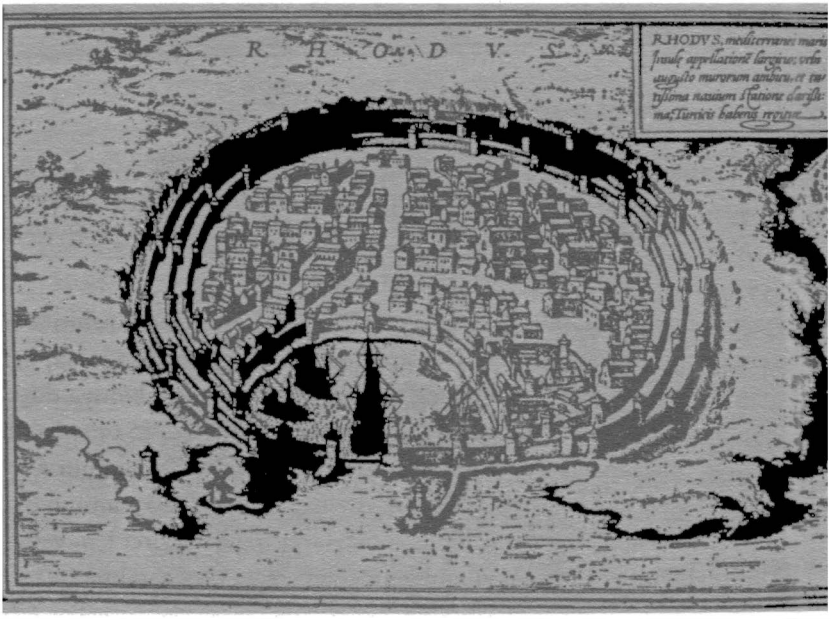
Oyunun konusu şöyledir:

Rodoslu Şövalye Erastes güzel Perseda'ya âşıktır. Perseda sevgisinin bir nişanesi olarak ona bir yüzük vermiştir. Rodos Kralı'nın kızı ile Kıbrıs Prensi'nin düğünleri dolayısıyla düzenlenen gösterilerde çeşitli ülkelerden gelen şövalyeler turnuvalarda karşı karşıya gelirler. Bir Türk şövalyesi olan Brusor da dövüşmek üzere Rodos'a gelenler arasındadır. Turnuvaları genç Şövalye Erastes kazanır, ama sevgilisinin verdiği yüzüğü karşılaşmalar sırasında kaybeder; yüzüğü bulup da geri vermek istemeyen Ferdinando'yu öldürmek zorunda kalır. Artık adada kalması mümkün değildir. Türkiye'ye, Osmanlı Sultanı'na sığınmaya karar verir. Kısa zamanda Sultan Soliman'ın sevgisini kazanır. Bu arada Türkler Rodos'u işgal ederler, tutsak alınan Perseda Constantinople'a getirilerek Sultan'a sunulur. Soliman görür görmez kıza âşık olur, ama onu zorlamaz, yavaş yavaş gönlünü kazanmak ister. Bu süre içinde Soliman, kızın gönlünde yatan erkeğin Erastes olduğunu öğrenir. Çok sevdiği iki insanın birbirlerine âşık olduklarını görünce onları evlendirerek Rodos'a gönderir, Erastes'i de adaya vali atar. Ne var ki, bir süre sonra Brusor, Soliman'ı kışkırtarak Perseda'yı elde etmesi gerektiğine ikna eder. Sultan, Erastes'i geri çağırır ve düzmece bir mahkemeyle onu Osmanlı Devleti'ne ihanetle suçlayarak

49 F.S. Boas, "Introduction", *The Works of Thomas Kyd*, s.LV.

50 Chew, s.495.

51 Boas, *a.y.*, s.XXIII.

Braun ve Hugenberg'in Civitates Orbis Terrarum'unda (1573-1618) Rodos'un 1573'te çizilmiş bir gravürü.

lüm cezasına çarptırır, sonra da sevdiği kadını elde etmek için yola çı-
ar. Perseda kocasının öldürüldüğünü işitince Rodos'lu Soliman'a kar-
ı direnir. Gerçi Soliman adaya hâkim olmayı başarır, ama sevdiği ka-
ın çarpışmada vurulmuştur. Soliman onun ölüsünü görünce dudakla-
ından öper, ne var ki Perseda dudaklarına zehir sürmüştür, böylece
oliman da zehirlenir. Ölmeden önce, aklını çelerek bu faciaya yol
çanları ortadan kaldırır.

Hikâye baştan aşağı anakroniktir. Kanuni Sultan Süleyman Ro-
os'u 1552'de almış ve bu tarihten 44 yıl sonra, Zigetvar kuşatması sı-
asında, 1566'da ölmüştür. Rodos'un fethi ile 1533'te başlayan İran
eferi arasında 11 yıllık bir süre vardır. Oysa oyunda Soliman'ın Ro-
os'u kuşatabilmek için ordusunu İran'dan çekmesi gerekmektedir.
unu, kardeşi Haleb'in itirazından öğreniriz:

Pardon me, dread Soueraigne, I hold it not
Good pollicie to call your forces home
From Persea and Polonia (...)
(...)
Striue not for Rhodes by letting Persea slip
(I. perde, V. sahne)
(Bağışlayınız haşmetli hükümdarım, İran ile Lehistan'daki kuvvetlerinizi geri çağırmanıza iyi siyaset diyemem (...) Rodos'u alayım derken İran'ı kaybetmeyiniz.)

Yazar sözkonusu iki savaşı bir anakronizm içinde birbirine alternatif kılmakla, Osmanlı Devleti'nin aynı anda hem Doğu'da, hem Batı'da savaşamadığını bildiğini, savaşa zorlanınca da sıkıntıya düştüğünden haberdar olduğunu göstermektedir. Tarihte de, 1524'te Şah İsmail'in ölümünden sonra tahta geçen Şah Tahmasb, Kanuni'nin Avrupa'daki savaşlarından yararlanmak istemişti. Böyle bir ayrıntının oyuna yansıması, Osmanlı tarihindeki olayların İngiliz seyirci için yabancı olmadığını göstermesi yönünden de ilgi çekici olsa gerektir.

Oyunda Türk kişiliği ilkin bir şövalyenin gözüyle verilir: Adadan kaçmayı düşünen Erastes'in sığınmak için aklına gelen ilk ülke Türkiye'dir.

To Turkie must I go; the passage short,
The people warlike, and the King renownd
For all heroyicall and kingly vertues
(II. perde, I. sahne)
(Türkiye'ye gitmeyelim; yolu kısa, insanları dövüşkendir, sultanları da sultanlığa yakışır erdemleri, yiğitlikleri ile tanınır.)

Sultan'la karşılaşınca da doğru bir karar verdiğini düşünür. Erastes ile Soliman şövalyece dövüşürler. Sultan yenilir, ama kendisini sevmiştir.

Thou shalt be Captaine of our Janisaries,
And in our Counsell shalt sit with us,
And be great Solimans adopted friend

Fransız oyun yazarı Favart'ın *Soliman Second ou les trois Sultanes* adlı komedisinde Kanunî.

(III. perde, I. sahne)
(Bizim Yeniçeriler'in komutanı ol, toplantılarımıza katıl, büyük Süleyman'ın bağrına basacağı dostu ol.)

Erastes, Soliman'la ilgili izlenimlerini şöyle anlatır:

I must confesse that Soliman in kinde
Past all compare, and more then my desart
(IV. perde, I. sahne)
(Soliman'ın iyi yürekli bir adam olduğunu söylemeliyim, düşündüğümden de iyi, kimseyle karşılaştırılamayacak kadar.)

Soliman sevdiği iki insanın birbirlerine âşık olduklarını öğrenince de yüce gönüllü bir davranışla aşkını kalbine gömmek ister:

I loue them both, I know not which the better:
They loue cach other best: what then should follow,
But that I conquer both by my deserts,
And joyne their hands, whose hearts are knit already?
Erastes and Porseda, come you hether,
And both giue me your hands-
Erastes, none but thou couldst win Perseda,
Perseda, none but thou couldst win Erastes,
From great Solimar; so well I loue you both
(IV. perde, I. sahne)
(İkisini de seviyorum, hangisini daha çok sevdiğimi bile bilmiyorum; ama onlar en çok birbirlerini seviyorlar. Öyleyse bana düşen, her ikisi üstündeki haklarımdan vazgeçmek, gönülleri birbirine bağlanmış sevgililerin ellerini de birleştirmek değil midir? Erastes, Perseda buraya gelin, ikiniz de ellerinizi uzatın bana- Erastes, senden başka kimse koparamaz Perseda'yı; Perseda, senden başka kimse koparamaz Erastes'i büyük Soliman'dan, ikinizi de o kadar çok seviyorum ki.)

Osmanlı Sultanı'nın kendisine sunulan bir Hıristiyan kıza âşık olması, ama kızın başka birini sevdiğini öğrenince onu sevdiğine geri göndermesi hikâyesi çeşitli yazarlarca birçok kez işlenmiştir. Bu kalıba

göre oyunun burada bitmesi gerekirdi. Örnekse, 1663'te Sir William Davemant'ın yazdığı, hikâyesi gene Rodos kuşatması çerçevesinde örülen *The Siege of Rhodes* adlı oyunda, Sicilyalı bir dükün Rodos'a giderken Türklere tutsak düşen karısı Ianthe, Soliman'a sunulur; Sultan kadına âşık olur, ama duygularına yenilmez, kadının isteği üzerine onu kocasına gönderir. Osmanlı Padişahı'nın Hıristiyan bir kadına olan aşkı yüzünden devlet işlerini ihmal ederek, aşkı ile görevi arasında bocalaması ve sonunda kadını öldürmesi hikâyesi ise aynı hikâyenin ikinci bir yorumu gibidir (ya da bu hikâye ilkinin bir yorumudur).[52] Oyunun birinci bölümünde ilk yorumu kullandığı görülen Kyd'in eseri, ilk bakışta her iki hikâyeyi birleştirmiş gibi görünse de, görev bilinci ile aşk tutkusu arasındaki çatışmayı işlemediği için, ikinci yorumdan ayrılmaktadır.

Oyunun ikinci bölümünde artık "Büyük"lüğünü kaybeden, tersine, küçülen, elini kana bulamış bir Soliman vardır. Verdiği sözü tutmaz, dostluğa ihanet eder, böylece "hain Türk" imgesini gerçekleştirir. Bununla birlikte, dostunu gerçekten kaybettiğini farkettiği an acı duyduğunu görürüz:

---

52 *The Unfortunate Traveller*, s.302. Bu hikâyeyi konu alan bir oyun da 16. yüzyılda yazılmıştır. 1594'te George Peele tarafından yazıldığı söylenen *The Turkish Mahomet and Hyrin the Faire Greek* adlı eser kaybolmuştur. O dönemin günümüze ulaşan metinlerinde de oyun hakkında herhangi bir bilgi yoktur; sadece, bazı yazarların esere göndermelerde bulundukları tespit edilebilmiştir. Oyuna konu olan ünlü hikâye şöyledir: İstanbul'un fethi sırasında tutsak alınan Irene adlı çok güzel bir Yunan kızı Fatih Sultan Mehmed'e sunulur. Padişah kıza âşık olur. Ona öylesine bağlanır ki, zamanla devlet işlerini unutur ve sonunda Irene'den başka kimseye ve hiçbir işe ilgi duyamaz hale gelir. Paşalar ve Yeniçeriler Padişah'ın bu durumundan şikâyet etmeye başlarlar. Sultan Mehmed ahlâki bir çatışma içine sürüklenmiştir; ne aşkından vazgeçebilmekte, ne de görevinden ayrılabilmektedir. Sonunda kararını verir, ülkesine olan sevgisini ileri gelen devlet adamlarına kanıtlamak ister. Irene'yi paşaların biraraya geldiği bir toplantıya çağırır. Herkes kızın güzelliği karşısında büyülenmiştir, ama Sultan kılıcını çekerek Irene'nin kafasını uçurur... Ana çizgileriyle özetlenen bu hikâye daha başka İngiliz ve Avrupalı yazarlarca 17. ve 18. yüzyıllarda da birçok kez işlenmiştir. Dr. Johnson'ın tek oyunu *Irene* (1749) bunların en tanınmışıdır. Hikâye ilkin İtalyan Bandello tarafından işlenmiştir, onun anlattığı hikâye de 1566'da Painter'in *Palace of Pleasure* adlı eserinde İngilizce'ye çevrilmiştir. Irene hikâyesini konu alan oyunlar hakkında ayrıntılı bilgi için Berna Moran'ın şu incelemesine başvurulabilir: "İngiliz Edebiyatında Fatih Sultan Mehmet Hakkında Piyesler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.VIII, 1958.

O save his life, if it be possible;
I will not loose him for my kingdomes worth
Ah poor Erastes, art thou dead already?
(V. perde, II. sahne)
(Ah kurtarabilirseniz kurtarın onun hayatını, ülkeme bile değişmem onu. Ah, zavallı Erastes, öldün mü sen?)

Gene de Kyd, Soliman'ı, Kanuni'nin gerçekte olmadığı kadar iyi yürekli bir insan olarak çizmiştir. Denebilir ki, yazar, Soliman kişiliğini çizerken, Avrupa'da o dönemde iyice yaygınlaşan popüler "Muhteşem Süleyman" efsanesinin etkisinde kalmış, bu efsanenin çağrıştırdığı yücelikleri "hain Türk" imgesiyle birleştirmeyi denemiştir. Aslında, eserde bu imgeye tam anlamıyla oturan oyun kişisi Brusor'dur. Hıristiyanlarla turnuvalara katılır, onlardan hep iyi muamele görür; ama Rodos'un askeri savunma düzeni hakkında edindiği bilgileri Sultan'a aktarmak ve onun adayı olmaya teşvik etmekle, Hıristiyanların kendisine gösterdiği dostluğu sömürmüş, onlara ihanet etmiştir.

Oyundaki Türk şövalyesinin Hıristiyanlarla turnuvalara katılması aslında Ortaçağ romanslarına özgü bir şeydir. 16. yüzyılda böyle bir şeyin sözkonusu olamayacağı apaçıktır. Bu yüzden Kyd'in oyunu, burada açıklanmaya çalışılan Sultan Süleyman ya da Türk imgesini verebilmek için birçok anakronizmin harmanlandığı bir eser özelliği göstermektedir.

ALPHONSUS, KING OF ARRAGON

Robert Greene'in *Comicall Historie of Alphonsus, King of Arragon* adlı oyunu 1591'de yazılmıştır. Eserin kötü bir *Tamburlaine* kopyası olduğu görüşünde hemen bütün eleştirmenler birleşmiştir. *Tamburlaine*'in çok tutulması üzerine yazılmış olsa gerektir. Greene'in oyunu ikinci bir bölüm ekleyeceğinden söz edilir; ama herhalde, eser çok başarısız olduğu için, vazgeçilmiş olmalıdır.

Bu zayıf eserin konusu kısaca şöyledir:

Arragon Kralı Carinus küçük kardeşi Flaminius tarafından tahttan indirilir. Bunun üzerine, Carinus'un oğlu Alphonsus tahtı ele geçirmek için mücadeleye başlar. Napoli Kralı Belinus'a savaş açar ve Flaminius'u yenerek öldürür. Flaminius'un sadık adamları Laelius ile Albinius, Alphonsus'un yanına geçerler. Bu arada, Alphonsus'tan kaçan Belinus ile Fabius, "Büyük Türk" Amurack'ın (Murad) sarayına sığınırlar. Belinus, Amurack'ın karısı Fausta'nın da yeğenidir. Osmanlı Sultanı onlara yardım etmek için Alphonsus'a savaş açar, ama karısı Fausta ve kızı Iphiginia ile birlikte tutsak düşer. Genç kıza âşık olan Alphonsus onunla evlenmek ister. Fausta yeğeni Belinus'u öldüren Alphonsus'a kızını vermek istemez, Amurack da bu evliliğe şiddetle karşı çıkar, ama karı koca ölüm korkusu içinde onu damatlığa kabul ederler. Alphonsus hem Iphiginia ile evlenir, hem de Amurack'ın taht varisi olur.

Alphonsus'un eleştirel basımını yayımlayan J.C. Collins kitabın başındaki "Sunuş" bölümünde şöyle diyor: "*Alphonsus, Tamburlaine*'in her iki bölümünün de acemi bir oyun yazarından beklenebilecek, ölçüyü kaçırmış bir taklitidir. Amurack'ın hayat hikâyesinde, fetihlerinde, fetihlere katılışında, başarının doruğundayken Iphiginia'yla evlenmesinde, kişiliğinde, konuşma üslubunda hep Tamburlaine'i, ama kabaca çizilmiş bir Tamburlaine'i buluruz."[53] Collins oyundaki Alphonsus'u Tamburlaine'e; Amurack'ı ise hem Tamburlaine'e hem Bajazeth'a; Flaminus'a bağlı olan Laelius ile Albinius'un onu terkederek

53 Robert Greene, s.72.

Alphonsus'un yanına geçmelerini de Marlowe'un oyununda Theridamas, Techelles ve Usumcasane'nin İran Kralı'nı terkedip Tamburlaine'nin saflarına geçmelerine benzetir. Yazarın gösterdiği benzerliklere, şu ayrıntıyı eklemek mümkün: Alphonsus'un savaşı kaybedince, Hz. Muhammed'e öfkeyle sövmesi (IV. perde, III. sahne, 1400-1450 ve devamı), yenik Bajazeth ile karısı Zabina'nın "uyuşuk Muhammed"e, "lanet olası Muhammed"e öfkelenmelerini (*Tamburlaine the Great*, I. bölüm, III. perde, III. sahne, 269-270), aynı oyunun ikinci bölümünde de, Tamburlaine'nin Muhammed'i ve Kur'an'ı reddedişini hatırlattı; gene IV. perdenin III. sahnesinde, habercinin söylediği "bizim (Türklerin) güçlü Tanrı'mız Muhammed" (1426. mısra) sözleri de, *Tamburlaine*'in çeşitli bölümlerindeki, aynı anlama gelen sözlerin bir tekrarıdır.

Bununla birlikte, Greene, Marlowe'un oyununu taklit ederken, yalnızca Tamburlaine kişiliğini ve yukarıda değinilen bölümleri taklit etmekle kalmamış, "Tamburlaine tarafından yenilgiye uğratılan Türk" temasını da kullanmıştır. Arragon Kralı Alphonsus bu oyunda, tıpkı Tamburlaine gibi zaferden zafere koşar ve sonunda Türk tahtını ele geçirir. Yendiği Türk Sultanı'nı karısı ve kızıyla birlikte tutsak düşürür. Greene, Marlowe'un yazdığı oyunun yalnızca Tamburlaine karakteri dolayısıyla değil, Türklük unsuru dolayısıyla da tutulduğunu görmüş gibidir.

Ortaçağ'dan Rönesans'a
Değişen Türk İmgesi

Venedik'te Museo Carrer'in fotoğraf arşivinde bulunan Fatih Sultan Mehmed.

Müslümanlardan ya da "Sarasen" diye anılan Doğululardan her zaman ayırt edilmemekle birlikte, Türk tipleriyle Ortaçağ Avrupa edebiyatında sık sık karşılaşırız. Ortaçağ romanslarında Türkler hep hain, sözüne güvenilmez, gaddar insanlar olarak görülmez; tersine, şereflerini her şeyin üstünde tutan, yiğit, güçlü kişilikleri her zaman vurgulanır. Örneğin, *Gesta Francorum*'un yazarı şöyle der Türkler için: "Hangi bilge kişi anlatabilir Türklerin hünerlerini, yiğitlik ve cesaretlerini?"[1] *Aucassin and Nicolette* adlı romansta da Türkler soylu, yürekli, yüce gönüllü insanlar olarak görülür.[2] Gerçi Hıristiyanlarla dövüştükleri zaman yenilirler, ama hep şövalyeliğin kuralları içinde, mertçe dövüşürler, Ortaçağ halk oyunlarındaki Türk şövalyesi bunun bir örneğidir.

Şövalye Türk karakteri 16. yüzyılda da sürmüştür. Örneğin Spenser'in *The Fareie Queene*'inde "Sarasenler" Türklerden gene ayırt edilmez, eserdeki Şövalye Cymochles de kendini zevk alemine kaptırmış bir Doğulu olarak anlatılır, ama bir yandan da, yiğitliğiyle dünyaya ün salmış bir kahraman olarak övülür:

---

1 (Anan) E.R. Jacob, *Chivalry*, ed. E. Prestage, 1928, s.46.

2 (Baskıya hazırlayan) F.W. Bourdillon, Londra, s.85ff.

He was a man of redoubted might
Famous throughout the world for warlike prayse,
and glorious spoiles, purchast in perilious fight.
(II. Kitap, V. Kanto, XXVI)
(Eşine az rastlanır, güçlü, heybetli bir adamdı,
Dövüşkenliği dillere destandı,
Ölümüne girdiği kavgalardan
Göz kamaştırıcı ganimetlerle dönerdi.)

Aynı şövalye tipi Thomas Kyd'in *Soliman and Perseda* adlı oyununda Hıristiyanlar ile turnuvalara katılır. Rönesans çağının belli bir döneminde, Türkler ile Troyalıların aynı kökenden geldiklerine ilişkin bir inanç da vardı. Virgilius, Troyalılara "Teurci" diyordu, bu kelime Latincede "Turci" ya da "Turcae", İtalyancada "Turchi" haline gelmiştir. 1453'te İstanbul'un fethiyle sonuçlanan kuşatmayı gören Kardinal Isidore 1486 tarihli bir mektubunda Fatih Sultan Mehmed'i "Troya Prensi" olarak anıyordu. Bu inanca göre, Osmanlıların 15. ve 16. yüzyıllarda Yunanistan'ı egemenlikleri altında bulundurmaları İlkçağ'da Troya'yı fetheden Yunanlardan iki bin beş yüzyıl sonra alınmış bir intikamdı. Bu konuda bize aydınlatıcı ve ayrıntılı bilgiler veren Terence Spencer şunları yazıyor: "Türklerin Troyalıları temsil ettiği varsayımı, Hıristiyanların Eski Yunan'a duydukları yakınlıkla herhalde çatışan bir görüş olmakla birlikte, Ortaçağ'dan kalma Troya hayranlığı Türkler ile Yunanlar arasındaki anlaşmazlığın açıklanmasına bir ölçüde de olsa yansımıştır."[3] Ne var ki, Elizabeth çağı oyunlarında bu inancın izlerine rastlamıyoruz.

16. yüzyılda Avrupalılar ve İngilizlerin Türklere karşı tutumu değişmekteydi. Çünkü artık Hıristiyan dünya için ciddi bir tehlike haline gelmişti Türkler. Dönemin önyargılı tarihçileri ile seyahatname yazarları da Türkleri çok kere zalim, hilekâr, hain, kötü insanlar olarak göstermeye başlamıştı. Bunun önemli bir nedeni, Türklerin Hıristiyanlara karşı kazandıkları zaferlerin açıklanması için duyulan ihtiyaçtır. Bu yüzden, Osmanlıların başarıları Hıristiyanlığın reddettiği bir ahlâk-

3 *Fair Greece Sad Relic*, s.9-10.

ta arandı daha çok. Öte yandan, kanlı cinayet sahneleriyle korku ve dehşet uyandırmayı amaçlayan Seneca tragedyasının İngiliz edebiyatına uyarlanışında "Korkunç Türk" imgesinden de yararlanılması ve Türk'ün zalim bir zorba ya da amansız bir "kötü adam" kişiliğiyle canlandırılması çok doğaldı. Çünkü "Türk" sözü gaddarlığı, acımasızlığı akla getiriyordu. Bu imgenin Rönesans çağında Makyavelist idealleri çağrıştırması da herhalde kolayca anlaşılabilecek bir şeydir. Dönemin edebiyatında görülen de budur. Marlowe'un Ithamore'u, Makyavelist Barabas'ın emrine girmiş gerçek bir "kötü adam"dır. Bir Türk'ün bir başkası adına değil de kendi adına eyleme geçen bir Makyavelist kişiliğiyle çizilmesi içinse, fazla beklemek gerekmemiş, *The Jew of Malta*'dan birkaç yıl sonra, daha önce ele alınan *The tragicall reign of Selimus*'taki Selimus karakteri ortaya çıkmıştır.

Thomas Nashe'in *The Unfortunate Traveller* (1594) adlı romanında bu kez bir kadın kahraman olarak karşımıza çıkan Tabitha da, Ithamore gibi her türlü suçu işlemeye yatkın, "imansız bir Türk"tür.[4] James Mason'ın *The Turk* (1610) adlı oyununda Makyavelist Borgias'la fesatlıkta işbirliği eden "kötü adam" Mulleasse de bir Türk'tür.

Şüphesiz, bu örnekler Türk'ün hep kötü adam kişiliğiyle dramatize edildiğini göstermez. Türklerin soylu, şerefli insanlar olarak canlandırıldığı oyunlar ise daha önce ele alınmış, sözgelişi, Marlowe'un Ithamore dışındaki Türk karakterlerinden hiçbirinin kötü ya da aşağılık olmadığı gösterilmişti. Elizabeth çağı tiyatrosunda bu oyunlardan başka, Türklerin erdemli, ahlâklı insanlar olarak canlandırıldığı daha birçok eser vardır. Kimi eserlerde bazı karakterler öylesine sevecenlikle çizilmiştir ki, ruhlarını temizleme ihtiyacı duyan bu soylu insanlar, oyunun sonunda, din değiştirerek Hıristiyan olurlar. Örnekse, Philip Messinger Fletcher'in *The Knight of Malta* (1618 ?) adlı oyununda Lucinda adlı erdemli Türk kadını Hıristiyan sevgilisiyle Malta'ya kaçarak din değiştirir. Daha önce üzerinde durulan *The tragicall*

4 *The Unfortunate Traveller*, s.302.

reign of Selimus'ta ise, soylu Corcut (Korkud) kardeşine Hıristiyan olduğunu şöyle açıklar:

> I have conuerst with Christians,
> And learn of them the way to save my soule,
> And please the anger of the highest God,
> (XXIII. sahne)
> (Hıristiyanlarla konuştum, ruhumu kurtarma yolunu öğrendim onlardan, en yüce Tanrı'nın öfkesini nasıl yatıştıracağımı da.)

16. yüzyıl Türkler konusunda yeni bir tutum getirmiştir. Ancak, önemle belirtilmesi gereken nokta, bu tutumun tek ve kesin bir görüşe dayanmadığıdır. Ortaçağ'dan Rönesans'a değişen "Türk imgesi"nin 16. yüzyıl İngiliz edebiyatına yansıması da, aynı şekilde, yekpare bir özellik göstermemektedir. Dönemin tiyatrosunda Türklerin, mutlaka kategorik olarak bakmak gerekiyorsa, hem "olumsuz" ya da "kötü", hem de "olumlu" ya da "iyi" niteliklerle canlandırıldığı söylenmelidir.

Kaynakça

KİTAPLAR

And, Metin, *Gönlü Yüce Türk, Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler*, Dost Kitabevi, Ankara, 1958.

Adıvar, Halide Edip, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1943.

Battenhouse, Roy W., *Marlowe's Tamburlaine, A Study in Renaissance Moral Philosophy*, Vanderbilt University Press, Nahville, 1964.

Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, I, II, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969-1970.

—, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul, 1978.

Boas, Frederick, S., *Christopher Marlowe*, A Biographical and Critical Study, Clarendon Press, Oxford, 1940.

Bourdillon, F. W., *Aucassin and Nicolette* (A Love Story), Kegan Paul, Trench and Co., Londra, MDCCCLXXXVII.

Bourgogne, Jean de, *The Book of Sir John Maundeville, Early Travels in Palestine, comprising the narratives of Arculf, Willibald, Bernard, Saewulf, Sigurd, Benjamin of Tadela, Sir John Mandeville, De La Brocquière, and Maundrell*, yayına hazırlayan Thomas Wright, Londra, 1848.

Bowen, Harold, *British Contributions to Turkish Studies*, British Council, Londra, 1945.

Bradrook, M.C., *Themes and Conventions of Elizabethan Tragedy*, Cambridge University, Press, Cambridge, 1952.

Browne, Sir Thomas, *The Works of Sir Thomas Browne*, ed. G. Kyens, Faber and Faber, c.VI, 1931.

Burgess, Anthony, *English Literature*, Longman, Hong Kong, 1984.

Busbecq, Ogier Ghiselin de, *The Turkish Letters*, çev. Edward Seymour Forster, Oxford University Press, Londra, 1968.

Bilgegil, M. Kaya, *Rönesans Çağı Cihan Edebiyatında Türk Takdirkârlığı*, Erzurum, 1973.

Chew, Samuel C., *The Crescent and the Rose, Islam and England During the Renaissance*, Octagon Books, Inc., New York, 1965.

Clot, André, *Muhteşem Süleyman*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.

Çapan, Cevat, *Değişen Tiyatro*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1972.

Dallam, Thomas, *Early Voyages and Travels in the Levant. The Diary of Master Thomas Dallam, extracts from the diaries of Dr. John Covel (1670-1679) with*

some account of the Levant Company of Turkey merchants, ed. with an introduction and notes by James Theodore Bent, Hakluyt Society, Londra, 1893.

Daniel, Norman, *Islam and the West, the Making of an Image*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1960.

Davenant, Sir William, *The Siege of Rhodes; Love and Honour ve The Siege of Rhodes*'da baskıya hazırlayan J.W. Tupper, 1909.

Dereli, Hâmit, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, Anıl Matbaası, İstanbul, 1951.

Fedden Robin, *English Travellers in the Near East*, British Council, Longman, Green and Co., Londra, 1952.

Fermor, Una M. Ellis, *The Jacobean Druma*, an interpretation by Una Ellis-Fermor, Vintage books, New York, 1964.

Greene, Robert, *The Plays and Poems of Robert Greene*, edited with introductions and notes by J. Churton Collins, c.I, Clarendon Press, Oxford, MDCCCV.

Gürol, Ümit, *İtalyan Edebiyatında Türkler* (Başlangıcından 1982'ye), İmge Kitabevi, Ankara, 1987.

Hakluyt, Richart, *The principall navigations, voiages, traffiques and discoveries of the English Nation made by sea or overland to the romote and farthest distant quarters of the earth at any time within the compass of these 1600 years*, c.I-IV, Londra, Toronto, J.M. Dent and sons Limited; New York, E.P. Dutton and Co., MCMXXVII.

Huberman, Leo, *Feodal Toplumlardan Yirminci Yüzyıla*, çeviren Murat Belge, Bilim Yayınevi, ikinci basım, İstanbul, 1976.

Knolles, P.H., *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murad Belge, Bilim Yayınevi, ikinci basım, İstanbul, 1976.

Kocher, Richard, *The generall historie of the Turkes, From the first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie with all the notable expeditions of the lives and Conquests of the Othoman kings and Emperours unto the yeare* 1610, ikinci baskı, Adam Islip, 1610.

Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* (1553-1610), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953.

Kütükoğlu, M.S., *Osmanlı-İngiliz Münasebetleri*, I, (1580-1838) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

Kyd, Thomas, *The Works of Thomas Kyd*, The Works of Thomas Kyd, baskıya hazırlayan F.S. Boas, Clarendon Press, Oxford, MCCCCI.

Leech, Cilifford (baskıya hazırlayan), *Marlowe, A Collection of Critical Essays*, Prentice Hall, Inc., New Jersey, 1964.

Legouis, Emile, *A Short History of English Literature*, çevirenler V.F. Boyson ile J. Coulson, Clarendon Press, Oxford, 1965.

Lello, Henry, *The Report of Lello, third English Ambassador to the Sublime Porte (Babıâli Nezdinde Üçüncü İngiliz Elçisi Lello'nun Muhtırası)*, İngilizce metin ve çevirisi, çeviren ve baskıya hazırlayan Orhan Burian, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952.

Lewis, Bernard, *Islam in History, Ideas, Men and Events in the Middle East*, Alcove Press, Londra, 1973.

Machiavelli, Niccolo, *Prince, The Living Thoughts of Machiavelli*'de presented by Count Carlo Sforza, Cassel and Co., Londra ve Edinburgh, 1942.

Marlowe, Christopher, *Tamburlaine the Great*, notlarla ve sunuş yazısıyla baskıya hazırlayan U.M. Ellis-Fermor, Methuen and Co. Ltd., Londra, 1930.

—, *The Jew of Malta*, yayına hazırlayan H.S. Bennet, Methuen and Co. Ltd., Londra, 1931.

Mason, John, *The Turke*, yayına hazırlayan Joseph Q. Adams, Jr. Louvain, A. Uystpruyst, 1913, reprinted in 1963.

Moran, Berna, *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası, Onbeşinci Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Kadar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964.

Moryson, Fynes, *An Itinerary Containing His Ten Yeeres Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland and Ireland*, c.I-IV, J. Mac Lehose and Sons, Glasgow, 1907.

—, *Shakespeare's Europe*, yayına hazırlayan Charles Hughes, New York, Benjamin Bloom, 1967.

Nashe, Thomas, *The Unfortunate Traveller in Shorter Elizabethan Novels*, J.M. Dent and sons Ltd., Londra; E.P. Dutton and Co. Inc., New York, 1953.

Painter, William, *Palace of Pleasure*, The Cresset Press, Londra, 1929.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi* (1500-1914), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.

Parla, Jale, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Reyhanlı, Tülay, *İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat* (1983-1599), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1983.

Rodinson, Maxime, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, çev. Cemil Meriç, Pınar Yayınları, İstanbul, 1983.

Rosedale, H.G., *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904.

Rouillard, Clarence Dana, *The Turk in French History, Thought, and Literature* (1520-1660), Ancienne Librairie Furne, Boivin et Cie Editeurs, Paris, 1938.

Said, Edward, *Orientalism*, Pantheon Books, New York, 1978.

—, *The World, the Text and the Critic*, Faber Faber, Londra, Boston, 1984.

Schwoebl, R., *The Shadow of Crescent the Renaissance Image of the Turk* (1453-1517), New York, 1967.

Southern, R.V., *Western Views of ıslam in the Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1962.
Spencer, Terence, *Fair Greece Sad Relic*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1954.
Spenser, Edmund, *The Faerie Queene, Disposed into Twelve Books Fashioning Twelve Moral Vertues*, c.I, J.M. Dent and Sons Ltd., Londra, 1931.
Timur, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hil Yayın, İstanbul, 1986.
Urgan, Mina, *İngiliz Edebiyatı Tarihi I*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1986.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.1, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1947.
—, *Osmanlı Tarihi*, c.III, I. bölüm, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1951.
—, *Osmanlı Tarihi*, c.III, 2. kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan, 1954.
Vaughan, Dorothy M., *Europe and the Turk, A Pattern of Alliances* (1350-1700), Liverpool University Press, Liverpool, 1954.
Watt, Montgomery, *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1972.
Wilson, F.P., *Marlowe and the Early Shakespeare*, Clarendon Press, Oxford, 1953.
Choronicles of the Crusades: Contemporary Narratives of the Crusade of Richard Coeur de Lion, by Richard of Devizes and Geoffrey de Vinsauf; and of the Crusade Saint Louis, by Lord John de Joinville, Londra, William Clowes and Sons, 1876.

MAKALELER

Burian, Orhan, "Interest of the English in Turkey as Reflected in the Literature of the Renaissance", *Orient*, c.5, no.2, 1952.
—, "Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murad'a Gelen Hediyenin Hikâyesi", *AÜDTCF Dergisi*, c.IX, sayı 1-2, 1951.
—, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *AÜDTCF Dergisi*, c.IX, sayı 1-2, Mart-Haziran 1951.
—, "Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnamesi", *Belleten*, c.XV, 1951.
Kurat, Akdes Nimet, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Türk-İngiliz Münasebetlerinin Tesisi ve Gelişmesindeki Rolü", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953.
Lewis, Bernard, "Some English Travellers in the East", *Middle Eastern Studies*, c.4, no.3, Nisan 1968.
Moran, Berna, "The Source of Joseph Trapp's Abra-Mule", *The Modern Language Review*, c.LIII, no.1, Ocak 1958.
—, "Batı Dillerine Çevrilen İlk Türk Şiiri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.XVI, 1968.
—, "The Irene Story and Dr. Johnson's Sources", *Modern Language Notes*, c.LXXI, no.2, Şubat 1956.

—, "Sir Thomas Browne's Reading of the Turks", *Notes and Queries*, c.197, no.18, Ağustos 30, 1952 ve no.19, Eylül 13.

—, "İlk İngiliz Gazetelerinde Türkiye Haberleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.XII, 1963.

—, "İngiliz Edebiyatında Fatih Sultan Mehmed Hakkında Piyesler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.VIII, 1958.

Özgü, Melahat, "Alman Halk Oyunlarında Büyük Türk", *Belleten*, no.157, 1976.

Smith, Hallet, "Tamburlaine and the Renaissance", *Elizabethan Studies and Other Essays*, University of Colorado Studies, c.2, no.4, 1945.

Spencer, Terence, "Turks and Trojans in the Renaissance", *Modern Language Review*, 47, no.3.

Tonguç, Sencer, "Ortaçağ Avrupası ve İslâm Dünyası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, 1973-1974.

Turan, Şerafettin, "16. Yüzyılda Yazılmış Gerekçe Anonim Osmanlı Tarihi", *Belleten*, XXXVIII, 1974.

Wann, Louis, "The Oriental in Elizabethan Drama", *Modern Philology*, c.XII, Ocak 1915.

Wann, Louis, "The Oriental in Restoration Drama", *University of Wisconsin Studies in Language and Literature*, no.2, Madison, 1918.

Watt, Montgomery, "Muhammed in the Eyes of the West", *Boston University Journal*, 22, no.3, Güz 1974.

Wittek, Paul, "The Turkish Documents in Hakluyt's 'Voyages' ", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, c.XIX, no.57, Longmans Green and Co. Ltd., Londra, Kasım 1942.

"The Dictionary of National Biography", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, c.XIX, no.57, Kasım, 1942.

Genel Dizin

16. yüzyıl edebiyatında Türkler 2
16. yüzyıl İngiliz edebiyatı 1, 4
1601 Ahidnamesi 31

A notable historie of the Saracens 42
A Shorte treatise upon the Turkes Chronicles 37, 38, 92
acımasız 117
Adams, J.Q. 2
Adıvar, Halide Edip 77, 80, 82, 91
Afrika 88
Ahidname 31
Akdeniz 20, 23-27, 50, 59
Almanya 61, 67
Alphonsus, King of Arragon 4
Amerika 7
Amurack 111
Anadolu 47
Anadolu beylikleri 84
anakronizm 110
And, Metin 61
Ankara Savaşı 82
anti-İsa 14
Antik Çağ 17
Anvers 24, 25
Arabistan 7, 47, 80
Araplar 5, 18, 35
Arnavut Prensi İskender Bey 92
Ashton 38
Ashton, Peter 37, 92
Atam Muhammed 79
ateist 93, 100, 102
Atkinson 7
Aucassin and Nicolette 115
Avrupa 8, 16, 18, 23, 25, 60, 67, 110
Avrupalı Hıristiyanlar 5
Avrupalılar 92, 116

Bajazeth 3, 70-73, 76, 79, 80, 81, 82, 86-89, 93, 94, 102, 111, 112
bale 61
Balkanlar 7, 15, 16
Balsera 81
Baltık Denizi 41
Bandello 109
Barabas 92, 95, 96, 100, 101, 117
Barabas Türkleri 98
Bartholomeus Georgievitz 39
Barton 31
Barton, Edward 30, 31
Batı 14-16, 62, 84
Batı Avrupa 24, 26
Battenhouse, Roy 73
Bayezıd 38, 84-86, 89, 90
Belsera 94
Berkes, Niyazi 18, 19
Berna Moran x, 36, 109
Beyrut 27
Bilgi Üniversitesi vii
Birinci Haçlı Seferi 35
Birinci Viyana Kuşatması 72
Bizans 15, 35, 36, 90
Boas 98
Boas, F.S. 73
Boemus, Joannes 58
Borde, Andrew 48
Borgias 117
Botero, Giovanni 40
Bounin, G. 67
Bourgogne, Jean de 47, 48
Bradbrook, M.C. 3, 72, 80

British Library 52
Browne, Sir Thomas 41
Brusor 104, 110
Burgess, Anthony 73
Burian, Orhan 4, 17, 55
Büyük Senyör 54
Büyük Sultan 60
Büyük Türk 61
Byron, Lord 43

Cahillik (Ignorance) Dönemi 13
Calvin 58
Calymath 97, 98
Cambridge 73
Cambridge Üniversitesi 52
Cenevizliler 23
Cenova 28
Cezayir 50
Chew 48, 68
Chew, Samuel 4
Collins, J.C. 111
Comicall Historie of Alphonsus, King of Arragon 111
Conisby, Humphrey 52
Constantinople 42, 70, 76, 86, 87
Courtlie Controuersie of cupids Cautels 104
Cymochles 115

Çanakkale Boğazı 55
Çin 47

Dallam 55
Dallam, Thomas 53
Dalmaçya'lı Hermann 13
Davemant 109
Delumeau, Jean 60
Dereli, Hâmit 4
din 100, 102, 103, 117
din maslahatı 19
din savaşları 24
din ve mezhep çatışmaları x
dinsiz 3
Doğu 6, 8, 14, 40, 43, 48, 62, 75, 92, 93
Doğu Akdeniz 20, 24, 27
Doğu-Batı ilişkileri 62
Doğulu 5, 35, 115
Doğulu giyimi 3
Doğulu Hıristiyanlar 5
dokuma sanayii 27, 29
dramatik romans 6

efsane 92, 93
Eğri Seferi 51, 52
elçiler 49
Elizabeth 40, 44, 47, 53, 76, 93, 103
Elizabeth çağı 4, 5, 7, 8, 48, 61, 63, 68, 73, 83, 92, 94, 99, 101, 116, 117
Elizabeth çağı tiyatrosu 1-3
Elizabeth, I. 2, 23, 28, 30, 31
Elizabeth, Kraliçe 26, 31
Ellis-Fermor, U.M. 68, 91
Emanuel 85
Erastes 106, 108, 110
Erastes ile Soliman 106
Eski Yunan 55, 75, 116
Eski Yunanistan 15, 17
esmer 3

Fatih Sultan Mehmed 61, 77, 92, 109, 116
feodal 20
feodalizm 60
Fernard, Christopher 39, 37, 42
fetih 6
Fetret Devri 16
Filistin 47
Finnet, Sir John 41
Fletcher, Philip Messinger 117
Floransa 99, 102

Fransa 19, 20, 24, 26, 29, 30, 61, 90
Fynes Moryson 25, 52

gaddar 3, 117
Gaughe, Hugh 39
Gelibolu 15
gemicilik 27
Germiyanoğlu 85
Gesta Francorum 115
Geuffroy, Antoine 37
Gibbon, Edward 43
Giovius, Paulus 37
Girit 24, 50
Gosson, Stephen 68
Gönlü Yüce Türk 62
Grafton, Richard 37
Greene 112
Greene, Robert 4, 111
gümrük resmi 27, 29

hac 47, 50
Haçlı 84
Haçlı ordusu 82
Haçlı ruhu 44
Haçlı Seferleri 13-15, 20, 58, 62
hain 3
hain Türk 104, 109, 110
Hakluyt 44
Hakluyt, Richard 43
Halep 25, 27, 29, 50, 105
Halife Padişahlığı 18, 19
Hammer, von 7
Harborne 29-31
Harborne, William 28, 50, 59
Hartwell, Abraham 40, 41
Henry, VIII. 23
Hıristiyan 3, 8, 13-19, 31, 36, 40-42, 53, 54, 60, 71, 73, 75-77, 84, 85, 87-89, 92-94, 95, 97, 98, 100, 101, 115, 116, 108, 110, 117, 118
Hıristiyanlık-İslâmiyet ilişkileri 8, 76
Hicaz 7
hile 3
Hindistan 25
Hint Denizi 30
Hollanda 24, 25
Hollandalı 26, 31
hoşgörüsüzlük 59
hunhar 3

Ithamore 95, 96, 98, 101, 117

iffet kraliçesi 94
İnebahtı 82, 88
İngiliz 24, 26, 35, 57-61, 75, 77, 116
İngiliz edebiyatı 53, 118
İngiliz tiyatrosu 2, 6, 38
İngiliz-İspanyol Savaşı 30, 59
İngiltere ix, 1, 20, 23-25, 27-32, 36, 37, 40, 43, 51, 53, 56, 59, 67, 68, 99
İran 5-7, 27, 28, 30, 37, 47, 50, 69-72, 80, 105, 106
İran savaşları 29
İran Şahı 38, 50, 92
Irene 109
İsa, Hz. 17
Isidore, Kardinal 116
İskenderun 29
İskitler 69, 85
İslâm 13, 17-19, 37, 42, 59, 62, 77
İslâm Devleti 19
İspanya 7, 24-26, 30, 50
İstanbul 18, 28-30, 43, 51, 52, 61, 62, 82
İtalya 6, 36, 50, 60, 61, 90
İzmir 29

James, I. 32
Jenkinson 28

Jenkinson, Anthony 27, 50
Johnson, Dr. 109

Kahire 25, 29
Kandiye 27
Kanuni Sultan Süleyman 24, 27, 37, 39, 50, 58, 67, 68, 105, 106, 110
kapitülasyon 29
Karanlık Çağlar 13
Katolik 19, 28, 30, 59, 60
Katolik Avrupa 28, 51
Katolik İspanya 32
Katolik Kilisesi 36
Kıbrıs 7, 24, 27, 29, 50
kibir 3
Knolles 43, 88, 89, 90, 91, 93
Knolles, Richard 42, 84
Korfu 24
korkunç Türk 117
korsanlık 28
kötü adam 117
kötülük simgesi 4, 8, 94
Kudüs 29, 47, 49
Kur'an 13, 15, 41, 78, 77, 112
Kutsal Kitap 14
Kutsal Topraklar 14, 15, 20
Kuzey Afrika 6, 7
Kuzey Avrupa 24
Küçük Asya 6, 7
Kyd 109, 110
Kyd, Thomas 4, 104, 116

La Soltane 67
Lancaster 35
Latin 58
Latin Kilisesi 16
Latince 13
Legouis, Emile 73
Lehistan 31, 41, 106
Lello, Henry 31, 53
Levant 76
Levant Company 29, 31, 51
Lewis, Wyndham 99
Lithgow 17
Lithgow, William 6
Londra 26, 88
Lop Çölü 48
Lusing, Rene de 41
Luther, M. 58, 60

Macaristan 7
Machiavelli 99, 102
madenler 29
Mağripliler 5
Makyavelist 75, 95, 98, 101-103, 117
Malta 7, 95, 97, 100
Mandeville, Sir John 47
Marco Polo 48
Marlowe 4, 67, 68, 71, 72, 74, 77, 79, 81-84, 87, 89-94, 99, 100, 112, 117
Marlowe, Christopher 3, 68, 95
Marsilya 26, 28
Mason, James 117
Mehmed, III. 31, 51-53
merkantilizm 26
metin 93
Mısır 7, 25, 47, 70, 71
Mısır Sultanı 80
Mısırlılar 5
Minadoi, Thomaso G. 40
Muhammed soyu 77
Muhammed, Hz. 13, 17
Muhammed, Hz. 14, 78, 79, 103, 112
Muhteşem Süleyman 110
Mulleasse 117
Munster, Sebastian 40, 48
Murad 111
Murad, II. 72
Murad, III. 28, 31, 51, 52

Musevi 14, 19
musikili oyun 61
Müslüman 14, 17, 19, 27, 35-37, 47, 53, 58, 59, 76, 79, 92, 103, 115
Müslümanlık-Hıristiyanlık 20

Nashe, Thomas 117
Nemçe Seferi 31
Newton, Thomas 42
Niğbolu 35, 82
Nürnberg 61
Nürnberg'li Hans Rosenblüt 61, 67

Odoricus 48
opera 61
operet 61
Orcanes 97
Ortaçağ 14, 37, 44, 47, 48, 58, 110, 115, 118
Ortadoğu 50
Osborne, Edward 28
Osman Bey 42
Osmanlı 4, 5, 7, 9, 15-18, 18-20, 23, 25-27, 29-31, 35-37, 39, 40, 42, 47, 49-52, 56-59, 62, 67, 75, 82, 95, 102, 104, 106, 108, 109, 116
Osmanlı Devleti vii
Osmanlı ordusu 56
Osmanlı-İngiliz ilişkileri ix, 31, 43, 50
Osmanlı-İran savaşları 25, 59
Osmanlı-İspanyol savaşları 25
Osmanlı-Türk tarihi 2

ölüm cezaları 2

Painter 109
Palace of Pleasure 109
Papalık 29
Peele, George 4, 109
Perondinus 90
Perseda 108
Portekiz 24, 25
Prens 99
Printemps d'Iver 104
Protestan 30, 58, 60
Protestan İngilteresi 32, 60
putperest 3

Reformasyon 14, 32
Relationi Universali 40
Reyhanlı, Tülay 52, 57
Rice, Warner 3
Rodos 7, 27, 104-106, 109, 110
Roe, Sir Thomas 43
Roma Katolik Kilisesi 58
Roma Katolik Papalık Devleti 19
romans 115
Rönesans 15, 48, 55, 58, 60, 73-75, 82, 83, 93, 98, 116-118
ruhban *corpus* 19
Rum 19
Rusya 28
rüşvet 52
Rycaut, Paul 43

Sakız 27, 29
Sanderson 52
Sanderson, John 51
Sarasenler 42, 115
Schliemann, Heinrich 55
Selim Calymath 95
Selimus 102, 103, 117
Semerkand 85
Seneca 83, 117
seyahatname 47-50, 52, 53, 55-59, 61, 116
seyahatname yazarları 57
seyirci alımlaması 93
Shakespeare 4, 75, 92
Sicilya 27, 109

Sidney, Sir Philip 40
Sigismund 35, 71, 84
Sir William 109
Soliman 105, 108-110
Soliman and Perseda 4, 104, 116
Solymannidae Tragoedia 68
Soranzo, Lazzaro 41
Soria 81
Southern, R.W. 13
soylu Tatar 84
Spencer, Terence 75, 116
Spenser 115
Staper, Richard 28
Steane, J.B. 73
Straunge and Memorable Thinges 40
Sultan 68
Sünni 18

Şah İsmail 106
Şah Tahmasb 106
Şam 29
Şarkiyatçılık 92
şehvet 3
Şehzade Bayezıd 50
Şehzade Mustafa 67, 68
şiddet 2
şövalye 116

Tachrettin 85
taht kavgaları 2
Tamburlaine 69-74, 76, 77, 70, 80-84, 86-94, 112
Tamburlaine x, 3, 4, 67, 68, 73, 74, 83, 84, 90-93, 97, 98, 101, 111, 112
Tanrı'nın Gazabı ve Dehşeti 90
Tataristan 5, 7, 69
teokratik devlet 19
Teurci 116
The beginning, continuance and decay of states 41
The Blacksmith's Daughter 67
The Fareie Queene 115
The first boke of the Introduction of Knowledge 49
The Generall Historie of the Turkes 42, 84, 90
The history of warres betweene the Turkes and the Persians 40
The Jew of Malta 92, 95, 98, 101, 103, 117
The Knight of Malta 117
The ofspring of the house of Ottomano 39
The Oriental in Elizabethan Drama 5
The Ottoman of Lazzaro Soranzo 41
The policy of the turkish Empire 40
The Siege of Rhodes 109
The Tragicall Reign of Selimus 4, 102, 117
The travellers breviat 40
The Turk 117
The Turkish Mahomet and Hyrin the Faire Greek 4, 109
The Unfortunate Traveller 117
ticaret müsaadenamesi 27
timar 16
Timur, Taner 60, 62
Timurlenk 37, 38, 63, 74, 84-86, 89-91, 93
Trablusşam 27
tragedya 6, 83
trajikomedya 6
Trakya 7
Travels of Sir John Mandeville 47
Trebizon 81
Troya 55

Troya Prensi 116
Troyalılar 116
Tudor 4, 99
Tudor, Kraliçe Mary 28
Tunus 50
Turcae 116
Turchi 116
Turkenspiel 67
Turkie Company 26, 51
Türk 3, 35, 60, 62, 75, 84, 110, 117
Türk âdetleri 3
Türk imajı 62, 63
Türk imgesi 60, 62, 63, 110, 118
Türk karakterleri 3, 117
Türk kişiliği 94, 106
Türk Kur'an'ı 79
Türk şövalyesi 115
Türk tehlikesi 40, 74
Türk tipleri 115
Türk tiranı 84
Türk-İngiliz ilişkileri 8, 28, 29
Türkenspiel 61
Türkiye 6, 50, 59, 60, 75, 106
Türkler 1, 3-5, 7-9, 30, 35-38, 41, 44, 47, 49, 56, 58-63, 67, 68, 71-77, 79, 81-84, 86-89, 94, 95, 101, 109, 115, 116, 118
Türklük 61, 74, 101, 103

Uzakdoğu 29

Ümit Burnu 24

V. Henry 75
vaazlar 3
Venedik 23-26, 28, 29, 31
Virgilius 116
Viyana 58

Walsingham, Sir Francis 44
Wann 6-8
Wann, Louis 5
Wilson, F.P. 83
Wotton, Henry 104
Wrag, Richard 51

Yahudi 5, 95, 101
Yıldırım Bayezıd 37, 82
yolculuk 6
Yunan 86, 88
Yunanistan 15, 17, 116
Yunanlılar 76, 87
yüce Türk 104
Yver, Jacques 104

zalim 3
Zigetvar 105

Rönesans İngiltere'sinde Türkler kitabında Prof. Dr. Nazan Aksoy, 16. yüzyılda İngiltere'de yazılmış Türkleri konu alan oyunların anlamını tarihi açıdan yorumlarken, bu oyunların yazıldıkları dönemi bütün özellikleri ile değerlendirip, tarihsel arkaplanlarını eleştirel bir yorumla ele alıyor.

Batı edebiyatı ve tiyatro sanatında çeşitli dönemlerde farklı biçimlerde kendini gösteren Türk imgesinin, her dönemin değişik özelliklerine, Osmanlı Devleti'nin gücüne, her ülkenin koşullara göre değişen değer yargılarına bağlı olduğunu savunan Aksoy, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri yorumlarken bunların siyasi, ekonomik ve diplomatik alanlardaki gelişmelere göre şekillendiğini belirtir.

Nazan Aksoy, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde dinin de önemli bir etken olduğu ve Türk imgesinin biçimlenmesinde rol oynadığını açıklıyor ve kendisini bu alanda çalışmaya özendiren, hocası Berna Moran'ı da minnetle anıyor.

TARİH - SANAT

ISBN: 975-6857-82-X

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI